

บทที่ 3

ความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรม ที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมการถ่ายทอดดนตรีไทย ภาคอีสานเหนือ

3.1 การสืบทอดความรู้ดนตรีอีสานเหนือ

มนุษย์เป็นสัตว์สังคมที่ดำรงชีวิตอยู่โดยการอาศัยเกื้อกูลซึ่งกันและกัน บรรพบุรุษของมนุษย์ให้ความรู้ในการดำรงชีพเพื่อความอยู่รอดของลูกหลาน โดยการถ่ายทอดความเข้าใจทั้งการบอกกล่าว และการฝึกให้ปฏิบัติจริง สืบต่อกันไปในชั้นถัดรองลงมา อนุชนรุ่นลูกหลานเหล่านั้นก็รับสืบทอดความรู้ ความเข้าใจ และทักษะในการดำเนินชีวิต โดยการเรียนรู้แบบเลียนแบบตามการถ่ายทอดแบบมุขปาฐะ ต่อมาก็อาจทดลองปฏิบัติแบบนอกเหนือไปจากรูปแบบที่ตนเรียนมา เกิดเป็นความรู้ใหม่ๆ เสริมต่อภูมิปัญญาของบรรพชน และทำการถ่ายทอดให้แก่ลูกหลานของตนต่อไป วิวัฒนาการของการถ่ายทอดความรู้และการสืบทอดความรู้เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องและมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นตามพัฒนาการของสังคมและสิ่งแวดล้อมที่แปรผันไปในแต่ละยุคสมัย นับตั้งแต่สังคมในยุคแรกเริ่มที่ยังไม่มีภาษาในการสื่อสารอย่างเป็นทางการจนกระทั่งสมัยที่มนุษย์รู้จักประดิษฐ์ภาษาเป็นตัวอักษร และมีการสืบทอดความรู้ในการเขียน การอ่านอย่างเป็นระบบ ครั้นเมื่อเทคโนโลยีเข้ามามีบทบาทต่อชีวิตมนุษย์มากขึ้น ภาษาเขียนจึงถูกนำไปผ่านกระบวนการประมวลผลโดยผ่านเครื่องมือที่มนุษย์สร้างขึ้น จนกลายเป็นรูปธรรมที่เป็นระบบ มีความหลากหลายในรูปลักษณะและสามารถสื่อสารเข้าใจกันได้อย่างรวดเร็ว

ดนตรีเป็นผลผลิตของมนุษย์อย่างหนึ่ง ซึ่งเกิดขึ้นมาจากความต้องการในการตอบสนองความจำเป็นในด้านการอยู่ร่วมกันในสังคม ว่าด้วยการสร้างสัญญาณในการนัดหมาย การแสดงออกเพื่อบูชาธรรมชาติซึ่งมนุษย์บางสังคมเคารพนับถือ หรือการสะท้อนภาพแห่งจินตนาการ โดยการเลียนแบบเสียงที่อยู่รอบกาย โดยการเปล่งเสียง การตีเกราะเคาะไม้ การสร้างเสียงสูงๆ ต่ำๆ โดยใช้วัสดุที่ใช้ในชีวิตประจำวันเหล่านั้น ถือเป็นต้นกำเนิดแห่งเสียงดนตรีที่มนุษย์ยุคปัจจุบัน นำมาพัฒนาขึ้นจนมีความวิจิตรบรรจง วิวัฒนาการของงานดนตรีถือเป็นผลผลิตชิ้นสำคัญของมนุษย์ ซึ่งเป็นสิ่งที่แสดงออกถึงภาพสะท้อนแห่งจินตนาการของผู้สร้างงานซึ่งรูปลักษณะของดนตรีที่ถูกผลิตขึ้นนั้นย่อมมีความแตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับวิถีการดำรงชีวิตของมนุษย์ในสังคมหนึ่งๆ หรืออาจกล่าวได้ว่าขึ้นอยู่กับวัฒนธรรมของมนุษย์ในสังคมนั้นๆนั่นเอง

ดังที่กล่าวมาแล้วว่าความรู้ถูกสืบทอดต่อกันมาจากชนรุ่นหนึ่งไปสู่ชนอีกรุ่นหนึ่งทำให้ความรู้ดังกล่าวกลายเป็นความเข้าใจของมนุษย์ที่เห็นพ้องกันในสังคมเดียวกัน เพราะมนุษย์ในสังคมเดียวกัน ต่างได้รับสืบทอดความรู้มาในลักษณะที่เหมือนหรือใกล้เคียงกัน ความรู้ในด้านดนตรีที่ปรากฏขึ้นนับเป็นภูมิปัญญาและองค์ความรู้ที่มนุษย์ได้ถ่ายทอดและรับสืบทอดต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน

กระบวนการถ่ายทอดความรู้ด้านดนตรีไทยที่สืบทอดต่อกันมานั้นล้วนแต่เป็นการถ่ายทอดแบบมุขปาฐะ คือ การเรียนรู้จากคำบอกเล่าของผู้มีประสบการณ์มากกว่าไปยังผู้ที่มีประสบการณ์ ความรู้ในศาสตร์นั้นน้อยกว่า แต่เมื่อวิวัฒนาการของเทคโนโลยีเกิดขึ้น การถ่ายทอดแบบมุขปาฐะ ก็เริ่มอาศัยความสะดวกสบายจากประโยชน์ของเทคโนโลยีเหล่านั้น เข้ามาเป็นเครื่องผ่อนแรง ตัวอย่างเช่น การสืบทอดการขับร้องเพลงไทยที่เคียงระนาดครุ ท่องจำ จึงทำได้ กลายเป็นการร้องตามเครื่องบันทึกเสียง ซึ่งนักเรียนสามารถทบทวนได้บ่อยครั้ง โดยไม่ต้องมีครูอยู่ใกล้ตัว เป็นต้น

การวิจัยเรื่องวัฒนธรรมดนตรีที่เกี่ยวกับพิธีกรรมและความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับการถ่ายทอดความรู้ด้านดนตรีไทยในภาคอีสานเหนือ เกิดขึ้นเพื่อสำรวจข้อมูลวัฒนธรรมดนตรีไทยในภาคอีสานเหนือว่ามีบริบทที่เป็นวัฒนธรรมในการสืบทอดและถ่ายทอดอย่างไร อะไรบ้างที่เป็นความเชื่อที่อยู่เบื้องหลังพิธีกรรม พิธีกรรมและความเชื่อมีบทบาทในการรักษาและสืบทอดภูมิปัญญาในด้านดนตรีอีสานอย่างไร การดำเนินการเริ่มโดยการศึกษาข้อมูลจากหนังสือ และเอกสารต่างๆ ตลอดจนการเดินทางไปสัมภาษณ์ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดงดนตรี ศิลปินดีเด่นประจำจังหวัด และศิลปินที่มีความโดดเด่น เป็นที่ยอมรับในท้องถิ่น ใน 15 จังหวัดในภาคอีสานเหนือ โดยผู้วิจัยเน้นการศึกษาข้อมูลด้านการสืบทอดภูมิปัญญา ด้านศิลปะการแสดงที่เป็นที่รู้จักในท้องถิ่นนั้น ได้แก่ การแสดงหมอลำ การเป่าแคน การแสดงวงโปงลาง ทั้งนี้แล้วแต่ว่าการแสดงชนิดใดเป็นเอกลักษณ์ที่โดดเด่นของจังหวัดใด เช่น จังหวัดกาฬสินธุ์จะเน้นศึกษาที่การสืบทอดการแสดงโปงลาง เนื่องจากโปงลางเป็นสัญลักษณ์ของจังหวัดและมีบทบาทในการแพร่ขยายความรู้ในด้านนี้ไปยังจังหวัดใกล้เคียง รวมถึงไปยังสถานศึกษาชั้นนำทางด้านการดนตรีทั่วประเทศของไทย ส่วนในจังหวัดเหล่านั้นจะมุ่งศึกษาการถ่ายทอดของคณะหมอลำไทเลย ซึ่งเป็นคณะที่มีเอกลักษณ์ต่างจากจังหวัดอื่น ในจังหวัดที่เหลือนั้น จะศึกษาเกี่ยวกับการถ่ายทอดภูมิปัญญาการแสดงลำและหมอลำแคนซึ่งเป็นที่ยอมรับและรู้จักกันอย่างกว้างขวางของคนในพื้นที่อีสานเหนือ

แผนที่จังหวัดที่ทำวิจัย

ศูนย์วิทยทรัพยากร

การสืบทอดความรู้ด้านการแสดงหมอลำ

องค์ประกอบที่เป็นคุณสมบัติของหมอลำนั้น นอกจากการเป็นผู้มีน้ำเสียงดี มีความสามารถ ในด้านการจดจำทำนองและการมีไหวพริบปฏิภาณดีแล้ว ต้องเป็นผู้ที่มีความเข้าใจเรื่องภาษาอย่าง แດกฉาน ภาษาในที่นี้มิได้มุ่งแต่การใช้ภาษาตามไวยากรณ์ อย่างเช่นการใช้ภาษาในสถานศึกษาใน ระบบ แต่จะกล่าวถึงภาษาที่ใช้ในการพูด การตอบโต้ในชีวิตประจำวัน ซึ่งถูกนำมาเรียบเรียงเป็น กลอนลำอย่างเหมาะสมกับโอกาสที่หมอลำนั้นๆ แสดง

แม้ว่าปัจจุบันภาษาไทยอีสาน หรือภาษาไทยลาวนั้น เป็นภาษาที่ชาวอีสานเหนือใช้ในการ สื่อสารโดยการพูด ซึ่งไม่นิยมนำมาใช้เป็นภาษาเขียน แต่การปรากฏของบทกลอนในนิทานพื้นบ้าน

อีสานเหนือแสดงให้เห็นถึงความพยายามในการถ่ายทอดความรู้ของหมอลำที่ได้บันทึกกลอนลำต่างๆ ไว้ ทั้งเพื่อกันลืม หรือเพื่อถ่ายทอดสู่ศิษย์ เป็นตัวอักษร ทำให้นิทานพื้นบ้านต่าง ๆ นั้นมีชีวิต เมื่อถูกนำมาแสดงต่อสาธารณชนในรูปแบบดนตรี นอกจากภาษาอีสานแล้ว ภาษาผู้ไทย หรือ ภูไท ก็เป็นภาษาหนึ่งซึ่งคนอีสานที่มีเชื้อสายผู้ไทยในบางหมู่บ้านของจังหวัดกาฬสินธุ์ใช้เป็นภาษาพูด อีกภาษาหนึ่งซึ่งถูกใช้ในบางหมู่บ้านซึ่งเป็นส่วนน้อยของจังหวัดก็คือ ภาษาญ้อ

หมอลำที่มีพื้นเพมาจากท้องถิ่นที่ต่างกัน ย่อมใช้ภาษาในการลำแตกต่างกันไป ทั้งนี้เพื่อสื่อสารทำความเข้าใจในเนื้อเรื่องที่แสดงให้กับผู้ฟังผู้ชมได้อย่างไม่มีอุปสรรคด้านภาษา จากการสัมภาษณ์ศิลปินด้านหมอลำในหลายจังหวัดพบว่า หมอลำในท้องถิ่นอีสานเหนือสามารถลำเป็นภาษาพื้นบ้านได้มากกว่าหนึ่งภาษาอันเนื่องจากการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมระหว่างเขตแดนที่อยู่ในเขตภูมิศาสตร์ใกล้เคียงกัน หรือจากการที่หมอลำได้ย้ายภูมิลำเนาไปอยู่หมู่บ้านที่ใช้ภาษาต่างถิ่นก็ดี หรือการสังสรรค์กับหมอลำคณะอื่นที่มาจากต่างถิ่นก็ดี

การที่หมอลำคนหนึ่งสามารถลำภาษาท้องถิ่นได้หลายภาษานั้นถือเป็นประโยชน์ต่อการทำมาหาเลี้ยงชีพในวิชาชีพนี้เป็นอย่างยิ่ง เพราะสามารถจัดสรรการแสดงได้เหมาะสมแก่ความนิยมของคนในพื้นที่ที่ต่างกัน

ดังที่กล่าวในข้างต้นว่าภาษาเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของการแสดงหมอลำ ความสามารถในการใช้ภาษานั้นเป็นสิ่งที่สำคัญที่ควบคู่ไปกับการเข้าใจทำนองและจังหวะ ทั้งหมดนี้ประกอบเป็นการแสดงหมอลำ อันเป็นเอกลักษณ์ของชาวอีสานเหนือ วัฒนธรรมดนตรีหมอลำได้ถูกสืบทอดต่อกันมาหลายชั่วคน กระบวนการสืบทอดถือเป็นกลไกสำคัญที่ทำให้วัฒนธรรมดนตรีของชาวอีสานเหนือคงอยู่ ศิลปินดนตรีของชาวอีสานเหนือมีวิธีการถ่ายทอดที่มีทั้งส่วนที่เหมือนกันหรือต่างกัน ขึ้นอยู่กับรูปแบบที่ศิลปินเหล่านั้นได้รับและสืบทอดต่อกันมาจากบรรพบุรุษ หรือจากโบราณจารย์ของท่านเหล่านั้น

หมอลำเคน คาเหลา ศิลปินแห่งชาติสาขาศิลปะการแสดง(หมอลำ)พ.ศ. 2534 อายุ 75 ปี ท่านเป็นศิลปินที่มีชื่อเสียงไม่เพียงแต่ในจังหวัดที่ท่านอยู่ในปัจจุบันคือจังหวัดขอนแก่นเท่านั้น ท่านเป็นศิลปินที่เป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางในภาคอีสานเหนือ และจังหวัดอื่นๆอีกด้วย หมอลำเคนได้กล่าวถึงวิธีการถ่ายทอดวิชาการแสดงหมอลำว่า ท่านจะให้ผู้เริ่มต้นเรียนลำฟังเสียงโองก่อน เสียงโองคือเสียงเกริ่นนำเป็นทำนอง ก่อนขึ้นกลอนลำ การหัดโองนี้เป็นการเริ่มฝึกให้ผู้เรียนมีความคุ้นเคยกับระดับเสียงที่จะใช้จริงในการลำโดยเทียบกับเสียงแคน ท่านจะตรวจสอบเสียงของผู้เรียนว่ามีเสียงใหญ่ กลาง หรือเล็ก ท่านกล่าวว่าผู้ที่มีเสียงใหญ่จะหัดได้ง่าย ถ้าเป็นเสียงเล็กกับกลางก็จะหัดยาก แต่ถ้ามีการฝึกฝนมีความพยายามก็สามารถเป็นหมอลำได้ วิธีการสอนของท่านคือการปฏิบัติให้ดูเป็นตัวอย่าง แล้วให้ผู้เรียนลำตาม จากนั้นผู้เรียนจึงนำกลับไปฝึกปฏิบัติและท่องจำที่บ้าน เมื่อผู้เรียนกลับมาหาก็ต้องท่องให้ฟังอย่างขึ้นใจโดยไม่ต้องดูบทท่านจึงจะสอนต่อ ถ้าท่องไม่ได้ก็จะไม่สอนต่อ

ให้ กลอนที่ท่านสอนกลอนแรกคือกลอนไหว้ครูและเมื่อผู้เรียนล้ากลอนไหว้ครูได้แล้วท่านจะสอนกลอนอื่นๆต่อไป

นอกเหนือจากการสอนให้ล้าแล้วหมอลำเคน คาเหลา ยังสอนวิธีการขึ้น การวางท่าทางตามข้าง(ซ้ายหรือขวา)ที่นักเรียนถนัด ท่าที่ท่าประกอบกลอนคือท่าทางประกอบคำบรรยายคล้ายการรำ มีท่าทางแสดงกิริยาเกี่ยวพาราสี เช่น ท่าแห่ ท่าจก แต่ทั้งนี้มีข้อห้ามว่ามีให้มีการถูกต้องตัวกันระหว่างฝ่ายหญิงกับฝ่ายชาย นอกเหนือจากการสอนแบบสาธิตและให้ปฏิบัติตามในการปฏิสันถารแล้ว ท่านยังเน้นเรื่องการสอนสุภาษิตเรื่องความกตัญญูรู้คุณ เพื่อปลูกสำนึกให้ผู้เรียนเป็นผู้ที่มีคุณธรรมตามประเพณีไทยอีกด้วย ในสมัยก่อนนั้นท่านเคยตั้งโรงเรียนหมอลำที่จังหวัดอุบลราชธานี มีลูกศิษย์แบบไปกลับและอยู่ประจำ โดยครูกิจค่าเรียนไม่แพงเก็บค่าเล่าเรียนเป็นรายปี มีโรงครัวทำอาหารเลี้ยงลูกศิษย์กว่าร้อยคน

หมอลำเคนกำลังแสดงท่ารำ

ในการสังเกตอุปนิสัยใจคอของหมอลำเคนนั้นพบว่าท่านเป็นผู้ที่มีใจเมตตา ชอบบรรยายความ สามารถตอบคำถามโดยอธิบายความพร้อมยกตัวอย่างวรรณกรรมพื้นบ้านอีสานเข้ามาเปรียบเทียบได้อย่างน่าชื่นชม ท่านเป็นผู้มีความรู้เรื่องการใช้ภาษาไทยเป็นอย่างดี และมีไหวพริบปฏิภาณดีเยี่ยม บางครั้งท่านจะฉันทกลอนตอบคำถามของผู้วิจัยพร้อมแสดงท่าทางประกอบกลอนลำที่ท่านว่าสदनนั้นอย่างแคล่วคล่อง ท่านมีคุณสมบัติของความเป็นครูที่ดีซึ่งทำให้ท่านได้รับเชิญไปเป็นวิทยากร และอาจารย์พิเศษในสถาบันการศึกษาชั้นสูงหลายสถาบันทั่วประเทศไทย

รูปหมอลำเคนและกับหมอลำบุญเพ็ง ฝัฝิวชัย

ปัจจุบันหมอลำเคนใช้ชีวิตบั้นปลายอยู่กับหมอลำบุญเพ็ง ฝัฝิวชัย ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปการแสดง(หมอลำ)พ.ศ. 2540 อายุ 73 ปี หมอลำบุญเพ็งเป็นอีกท่านหนึ่งซึ่งเป็นศิลปินหมอลำที่มีชื่อเสียง ท่านเป็นหมอลำที่มีความสามารถอยู่ในชั้นแนวหน้าของภาคอีสาน ผลงานของท่านได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางและท่านได้รับการขนานนามว่าเป็นราชินีหมอลำกลอนแห่งภาคอีสาน ท่านได้รับตำแหน่งศิลปินแห่งชาติสาขาศิลปะการแสดง(หมอลำ)พ.ศ. 2540 หลังจากหมอลำเคนคาเหลาเพียง 6 ปีเท่านั้น ในการสืบทอดความรู้เรื่องหมอลำนั้นท่านได้เริ่มเรียนเมื่ออายุ 14 ปีกับหมอลำทองมี สายพิน และหมอลำสุบรรณ พลະสุรย์ ท่านเล่าว่าได้เริ่มเรียนโดยการหัดโองก่อน แล้วจึงเรียนกลอนอื่นๆ โดยใช้วิธีท่องจำทั้งหมด ท่านเรียนวิธีการวางท่า การใช้มือ การก้าวเท้า และการลำใส่ฝ่ายชาย (ลำเกี่ยวพาราสิระหว่างชายกับหญิง) ท่านได้ออกงานไม่นานหลังจากเริ่มเรียนเพราะท่านเป็นผู้มีความจำแม่นยำ และมีน้ำเสียงไพเราะ ทั้งยังเป็นผู้ที่มีความพรินปฏิบัติ ครูจึงได้นำออกแสดงในงานตั้งแต่ท่านยังเด็ก ครั้งนั้นท่านยังไม่สามารถแต่งกลอนได้แต่ต่อมาท่านได้หัดแต่งกลอนเมื่ออายุ 24 ปี และได้แต่งกลอนเองเป็นบางครั้งบางคราวในการออกงานแสดงแต่ละครั้ง ท่านมีลูกศิษย์มากมายหลายสิบคน ซึ่งในการถ่ายทอดนั้นท่านกล่าวว่าท่านใช้วิธีเดียวกันกับที่ท่านได้รับสืบทอดมา คือวิธีท่อง จำ เลียนแบบครูในการปฏิบัติ แต่ปัจจุบันท่านใช้เทปเป็นสื่อในการสอน เพราะประหยัดเวลา และสะดวก แก่ทั้งศิษย์และครู ลักษณะกลอนของทั้งหมอลำบุญเพ็งและหมอลำเคนเป็นลักษณะกลอนแบบหมอลำอุบลฯเนื่องจากท่านทั้งสองมีพื้นเพอยู่ที่จังหวัดอุบลราชธานีก่อนจะย้ายมาอยู่ที่จังหวัดขอนแก่น ฉะนั้นลูกศิษย์ของท่านจึงได้รับสืบทอดทางร้องแบบอุบลฯนี้ไว้เป็นเอกลักษณ์

ในเขตอีสานเหนือนั้นนอกจากหมอลำเคนและหมอลำบุญเพ็งแล้ว หมอลำฉวีวรรณ คำเนิน ก็เป็นหมอลำอีกท่านหนึ่งที่มีชื่อเสียง ความสามารถของท่านรวมทั้งการปฏิบัติตนของท่านในความพยายามที่จะอนุรักษ์และเผยแพร่ศิลปการแสดงหมอลำ เป็นที่ปรากฏจนทำให้ท่านได้รับ

ซึ่งเป็นหมอลำโดยสายเลือดสืบทอดมา 5 – 6ชั่วอายุคน เท่าที่ท่านจำได้นั้นก็คือ ทวดของท่าน ชื่อ นายวงศา คำเนิน ซึ่งเป็นชื่อที่เจ้าเมืองคอนมดแดงเจ้าเมืองอุบลราชธานีเป็นผู้ตั้งให้ ผู้สืบทอดต่อมา คือ นายจันดา คำเนิน บิดาของท่าน และจึงได้ถ่ายทอดมาซึ่งท่าน หมอลำจิวรรณได้กล่าวถึงการเรียนหมอลำจากบิดาว่า ท่านถูกบังคับให้เรียนหมอลำตั้งแต่อยู่ชั้นประถมศึกษาปีที่ 2 ตอนที่เรียนนั้น บิดาได้สอนกลอนไหว้ครู ซึ่งเป็นทำนองเรียกว่า ทางสั้น (สำหรับหมอแคนแล้วทำนองที่เป่าประกอบทางสั้น จะเรียกว่า ลายสั้น) บิดาของท่าน จะเริ่มต้นด้วยการให้ท่องบทก่อน 1 กลอนซึ่งเป็น บทไหว้ครู ใช้เวลาประมาณ 3 วัน มีความยาวประมาณ 5 หน้ากระดาษ เมื่อท่องได้แล้วจึงสอนลายให้ จากนั้นก็จะเรียนด้านกลอน ต่อมาก็จะเกิดความชำนาญสามารถค้นกลอนได้ด้วยตนเอง ในการเรียน ลำกลอนนั้นจะไม่มีกาเขียนโน้ตเพลงใดๆ ซึ่งต่างกับปัจจุบันนี้ที่มีคนพยายามนำทางสำมาเขียนเป็น ห้อยๆ ทำให้มีจังหวะ ผลงานชิ้นสำคัญที่ท่านสร้างไว้ในปี 2504 คือ การสร้างทำนองลำเรื่องต่อ กลอนซึ่งเรียกว่า “ทำนองจิวรรณ” ซึ่งเป็นที่รู้จักในหมู่หมอลำอย่างแพร่หลาย

หมอลำจิวรรณ คำเนิน

นอกจากนี้ท่านยังกล่าวถึงลักษณะของหมอลำว่ามีความแตกต่างกันไปตามท้องถิ่นต่างๆ ซึ่ง สิ่งที่เป็นปัจจัยให้มีความต่างกัน คือ สำเนียงภาษาที่ใช้ เช่น การนำเสนอการแสดงหมอลำแบบอุบลฯ จะเป็นไปอย่างเต็มรูปแบบ สำเนียงของคนอุบลฯ จะมีท่วงท่าที่ช้า ซึ่งส่งผลไปถึงการลำทำให้มีจังหวะที่ช้า กว่าลำแบบจังหวัดขอนแก่น ซึ่งจังหวะจะเร็วกว่าและเล่นไม่เต็มรูปแบบ ถือหลักความต้องการของผู้ชมมากกว่าการรักษารูปแบบเดิม หมอลำแบบอุบลฯ นั้นจะเอาความสามารถของตัวเองเป็นหลัก คือแสดงแบบเต็มรูปแบบ จังหวะช้า และไม่โคดข้าม ทางสั้น ทางยาว ผู้ชมไม่สามารถฟังทาง เดี่ยวได้ ถ้าหมอลำยังไม่จบการลำทางสั้น ทางยาว อันเป็นขั้นตอนตามประเพณีที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา ตามที่โบราณจารย์ได้สอนไว้

หมอลำฉวีวรรณ ได้ให้ความสนใจในการแสดงในโอกาสสำคัญทางพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง หลังจากที่ท่านอายุได้ 50 ปีเป็นต้นมา เมื่อผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ถึงการเรียนหมอลำรุ่นใหม่ที่ว่า หมอลำซึ่งนั้น ท่านให้ความเห็นว่าท่านไม่มีความสนใจด้วยเหตุผลที่ว่าหมอลำซึ่งไม่ยึดถือรูปแบบเดิม และส่วนมากเป็นภาษาสนทนาที่เป็นบทร้องด้วยคำที่ไม่สุภาพ และยิ่งในปัจจุบันนี้หมอลำซึ่ง ยิงเอาใจตลาดมาก โดยร้องเพลงลูกทุ่งเป็นส่วนมาก มีการแต่งกายที่ไม่เหมาะสมกับท่าน

ที่จังหวัดยโสธรผู้วิจัยมีโอกาสได้สัมภาษณ์ หมอลำละมัย คุณุ อายุ 61 ปี ศิลปินดีเด่นด้านการแสดงหมอลำกลอนประจำจังหวัดยโสธร ได้ทราบถึงการสืบทอดการแสดงหมอลำของท่านว่า ท่านเรียนหมอลำตั้งแต่อายุ 13 ปี ครูคนแรกชื่อหมอลำสุบรรณ พลະสุรย์ เริ่มเรียนโดยหัดลำกลอนไหว้ครู เป็นกลอนแรก ครูของท่านจะเขียนให้และมีกลอนพบปะผู้ชม พอเรียนกับครูแล้ว ก็ต้องเอากลับไปท่องให้จำ แล้วจึงจะนำมาลำเป็นทำนอง แต่ก่อนขึ้นทำนอง ต้องเรียนโอ่ก่อน เพื่อเป็นการเทียบเสียงกับเสียงแคน เมื่อลำกลอนไหว้ครูได้แล้ว ก็จะเรียนกลอนอื่นๆ เช่น กลอนทักทาย จะใช้ลายสั้น จากนั้นก็มีกลอนตามข่าวคราว ลำเกี้ยว ลำเรื่อง ถ้าเป็นนิทานใช้ทางยาว

หมอลำละมัย คุณุ และสามี

หมอลำละมัย กล่าวอีกว่า การแสดงแต่ละครั้งในตอนแรกนั้น ท่านต้องใช้กลอนที่ว่าจ้างให้คนอื่นแต่ง หรือก็ซื้อจากที่เขามีอยู่ แต่ต่อมาท่านได้แต่งขึ้นเอง และนำออกแสดงในงานต่างๆ กลอนแต่ละกลอนจะใช้ในโอกาสที่ต่างกัน เช่น กลอนลำต่อต้านยาเสพติด ใช้ลายยาว บอกลาของยาเสพติด ชักชวนให้เยาวชนเลิกยา ถ้าเป็นงานสังคม กลุ่มแม่พัฒนาสตรี ก็จะใช้ลำเตี้ย เพื่อความสนุกสนาน เตี้ยที่ท่านลำในโอกาสต่างๆ ได้แก่ เตี้ยโขง เตี้ยแบบโบราณ เตี้ยพม่า เป็นต้น ในด้านการถ่ายทอดความรู้ไปยังลูกศิษย์ ท่านกล่าวว่าท่านจะให้บทไปท่องโดยเขียนให้ และให้เวลาไปฝึกพูดให้คล่องจึงมาเรียนทำนอง แต่ปัจจุบันได้ใช้การอัดเทปแล้วให้ลูกศิษย์กลับไปฟัง แล้วมาลำให้ดู แล้วจึงสอน

กลอนบทต่อไป นอกจากท่านจะถ่ายทอดให้ศิษย์แล้ว ท่านยังมีความสามารถในการประกอบอาชีพรับจ้างแต่งกลอน ซึ่งจะได้ว่าจ้างประมาณกลอนละ 100 – 200 บาท

จากการสัมภาษณ์ ศิลปินหมอลำทั้งสามท่าน ทำให้ทราบว่าวิธีการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการแสดงหมอลำจากครูผู้ถ่ายทอดวิชานั้น มีลักษณะที่เป็นไปโดยวิธีมุขปาฐะเช่นเดียวกัน ครูถ่ายทอดให้ศิษย์แบบปากต่อปากสอนให้ท่องจำ การเรียนเป็นลักษณะตัวต่อตัวและค่อยเป็นค่อยไป

เช่นเดียวกับลักษณะการสืบทอดของหมอลำกฤษณา วรณสุทธิ ศิลปินดีเด่นด้านหมอลำจังหวัดร้อยเอ็ด อายุ 52 ปี ท่านเล่าให้ฟังว่า ได้เริ่มเรียนวิชาหมอลำตั้งแต่อายุ 14 ปี โดยเรียนกับคุณแม่เก่ง อามาตย์ประดิษฐ์ ที่อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น เริ่มเรียนการโอง่าน ซึ่งการโอง่านต้องใช้เคนช่วยในการเทียบเสียง จากนั้นก็ต่อกลอนบรรยาย ท่านต้องท่องจำกลอนที่มีความยาวประมาณ 3 – 4 นาที ให้ได้ภายใน 2 วัน กลอนนั้นยาวประมาณ 1 หน้าครึ่ง เป็นภาษาอีสานทั้งหมด เพลงแรกที่เริ่มเรียน คือ ลำทางสั้น ท่านเองจะมีลักษณะของการลำแบบจังหวัดขอนแก่น ซึ่งมีจังหวะเร็วกว่า ท่านเปรียบเทียบท่านเองแบบอุบลราชธานี ซึ่งหมอลำลาวีวรรณมีความชำนาญว่า เปรียบเหมือนเพลงลูกกรุง ในขณะที่ท่านเองของจังหวัดขอนแก่น มีจังหวะเร็วกระชับกว่า เปรียบได้กับเพลงลูกทุ่ง

หมอลำกฤษณา วรณสุทธิ

ท่านให้ความเห็นว่า การลำแบบอุบลฯ นั้นเป็นการลำแบบดั้งเดิม ที่ยังคงเอกลักษณ์ไว้ได้อย่างสมบูรณ์ แต่การลำแบบขอนแก่นนั้นมีการเปลี่ยนแปลงไป อาจมีสาเหตุมาจากการแข่งขันกันทางธุรกิจ หรือการกำเนิดของหมอลำซึ่ง ซึ่งต้องการความแปลกใหม่ เพื่อดึงดูดความสนใจผู้ชม ท่านกล่าวถึงหมอลำซึ่งว่า เป็นสิ่งที่ดีถ้าจะรักษาการแต่งตัวให้มีความเหมาะสม ไม่โป๊ ขี้ขวน และใช้ภาษาให้สุภาพ ไม่ลามกสองแง่สองง่าม

ปัจจุบันนี้หมอลำกฤษณา มีความสุขกับการทำงานในตำแหน่งอาจารย์ที่วิทยาลัยนาฏศิลป์จังหวัดร้อยเอ็ด ท่านยังถ่ายทอดความรู้ให้แก่ลูกศิษย์ในลักษณะเดียวกับที่ท่านได้เรียนมา นอกจากนี้

ท่านยังใช้ความสามารถในการเขียนกลอน ประกอบอาชีพเสริมโดยเขียนกลอนขายให้กับผู้ต้องการ นำออกแสดงในโอกาสต่างๆ

จารุวรรณ ธรรมวัตร ได้สรุปบทสัมภาษณ์หมอลำในภาคอีสาน ภายได้หัวข้อวิชาหมอลำ ถึงวิธีการถ่ายทอดความรู้หมอลำแบบมุขปาฐะไว้ในหนังสือวัฒนธรรมพื้นบ้าน: ศิลปกรรมว่า

...มีข้อที่น่าสนใจว่า หมอลำรุ่นอาวุโสที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นหมอลำชั้นครู ใช้เวลาฝึกฝนเล่าเรียนนานมากกว่าจะออกมาประกอบอาชีพ

หมอลำ เช่น หมอลำทอง นนทะฤชา อายุ 67 ปี แห่ง จ. มหาสารคาม เป็นหมอลำที่ประสบความสำเร็จในการแสดงมาก ลูกชายอีกสามคนและลูกสาวอีกหนึ่งคนได้เจริญรอยตาม วิชาชีพหมอลำเช่นกัน จากการฝึกฝนของหมอลำทองได้ปลูกปั้นลูกชายหมอลำ ชุมพร นนทะฤชา จนได้รับรางวัลหมอลำโล่ทองคำฝั่งเพชร และได้รับรางวัลอีกหลายครั้งในการประกวดหมอลำ หมอลำทองเล่าว่าเรียนลำเมื่ออายุ 11 ปี จนถึงอายุ 18 ปี จึงสำเร็จลำแตกออกโรงลำเป็นครั้งแรก จนถึงอายุ 20 ปี บวชเรียนธรรมจนแตกฉาน เรียนปฐมนิเทศน์ เรียนบาลีสามารถเทศน์ได้คล่องแคล่ว เมื่อสึกออกมาเป็นหมอลำจึงแต่งกลอนลำให้ตนเองและให้คนอื่นได้ดี เหตุที่ต้องใช้เวลาเรียนนานนั้นเพราะ วิธีการเรียนเป็นแบบท่องปากต่อปาก ต้องท่องวรรณคดีเรื่องต่างๆ ที่ครูเขียนออกมาเป็นกลอนๆ ต้องท่องหลักธรรมะของขงจื้อขงจื้อ-หญิง ท่องหลักพุทธโอวาท หัวใจศาสนา พระธรรมวินัยต่างๆ ให้แตกฉานเพื่อได้ครอบครองธรรมกับคู่แข่งนั้น นอกจากนั้นจะต้องรู้ธรรมเนียมประเพณี ตลอดจนอนาถสงฆ์ของบุญต่างๆ สามารถว่าเป็นกลอนลำได้ทะลุปรุโปร่ง เพราะเจ้าภาพว่าจ้างไปลำในกิจการใดต้องมีการประกาศศรัทธา คือ แนะนำเจ้าภาพว่าจ้างมาในงานใด เพื่ออะไร ประเพณีนั้นหรืองานนั้นมีประวัติความเป็นมาอย่างไร ความรู้ทางประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ เหตุการณ์บ้านเมืองเป็นเรื่องที่มีความสำคัญไม่น้อยกว่าเรื่องราวทางศาสนา หมอลำต้องเรียนรู้ท่องจำกลอนประวัติศาสตร์ยุคแรกตั้งถิ่นฐาน ประวัติศาสตร์ไทยรบพม่า ประวัติการปฏิบัติปฏิรูปครั้งสำคัญ เป็นต้น การเป็นหมอลำจึงมิใช่สิ่งที่จะเป็นได้โดยง่าย ต้องมีความอดทนพากเพียรในการเรียนการท่องบ่น หากสมองไม่ค้ำจริงก็จดจำไม่ได้ เมื่อจดจำได้แล้วจะสามารถเขียนกลอนได้ในลักษณะที่ค้ำสัด เมื่อเปรียบเทียบความรู้พื้นฐานหมอลำกับประชาชนทั่วไป พื้นฐานการศึกษาของหมอลำจะดีกว่าทั้งๆ ที่มีพื้นเพเดียวกัน จากการสัมภาษณ์กลุ่มผู้ฟังลำได้ข้อมูลที่สอดคล้องกับหมอลำว่า หมอลำรุ่นก่อน ความรู้ดี หมายความว่าให้ความรู้ กลอนไพเราะ ไม่พูดเรื่องลามก

ไว้สาระมากมายจนเกินไป หมอลำกลอนให้ความรู้โดยตั้งใจ – ตามตอบ
ปัญหาคดีโลก คดีธรรมราวกับพระมโหสถ โจรมาพบกัน

จากการสัมภาษณ์ประวัติหมอลำรุ่นเยาว์ มีข้อที่น่าสนใจว่าเวลาที่ใช้ฝึก
ฝนเล่าเรียนวิชาหมอลำค่อนข้างน้อย กลอนลำที่ท่องจำไม่เน้นความรู้ เน้นเรื่อง
ความบันเทิงมากกว่า โดยพิจารณาความต้องการของตลาดว่า ขณะนี้สนใจในเรื่อง
ใดแล้วนำเรื่องนั้นมาแต่งเป็นกลอนลำ หมอลำสนิท คุณโพธิ์ อายุ 34 ปี จาก
จังหวัดขอนแก่น เล่าว่าเริ่มเรียนหมอลำ เมื่อมีอายุ 13 ปี เรียนกับอาจารย์จากเดือน
7- 10 เรียนได้สี่เดือนเมื่อถึงเดือน 11 หน้ากฐินก็ออกลำ หมอลำ วิชัย ทิมมะดี อายุ
35 ปี แห่ง จ. ร้อยเอ็ด เล่าว่า เรียนลำเมื่อ เดือน 9 แล้วออกลำเดือน 11 ในปีเดียวกัน
ที่เป็นเช่นนี้ เพราะไม่ต้องท่องกลอน โจทย์ถามเหมือนในสมัยก่อน (2536:147-
150)

จะเห็นได้ว่าแม้หมอลำทั้งสองจะผ่านการสืบทอดวิชาหมอลำในรูปแบบมุขปาฐะ
เหมือนกันแต่เมื่อยุคสมัยเปลี่ยน ไปองค์ความรู้ที่ได้รับสืบทอดกันมาจะมีความแตกต่างกันกล่าวคือ
หมอลำรุ่นเก่าจะมีโอกาสได้เรียนรู้ภูมิปัญญาหมอลำที่ยังมีวรรณกรรมที่เกี่ยวกับนิทานพื้นบ้านและ
ประวัติพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีการตั้งกระทู้ถามตอบแบบปุจฉา-วิสัชนา ขณะที่หมอลำรุ่นใหม่มุ่งที่
จะเรียนอย่างรวดเร็วเพื่อประกอบอาชีพ และเน้นไปในทางลำเพื่อความบันเทิง จึงไม่สนใจในการท่องจำ
วรรณกรรมแบบโบราณ ทำให้ความเข้มข้นในการสืบทอดภูมิปัญญาหมอลำแบบดั้งเดิมค่อยๆ จางลง
ในที่สุด

ที่จังหวัดหนองคาย ผู้วิจัยได้มีโอกาสสัมภาษณ์หมอลำมณีรัตน์ การเกษม อายุ 59 ปี ซึ่งเป็นพี่
ร่วมบิดามารดาเดียวกันกับหมอลำราตรี ศรีวิไล และเป็นหนึ่งในผู้ที่มีชื่อเสียงทางหมอลำซึ่ง ท่านได้
กล่าวถึงความเป็นมาของหมอลำซึ่ง ซึ่งเป็นธุรกิจของท่านภายใต้ชื่อ มณีรัตน์ โปรโมชัน ที่จังหวัด
หนองคายว่า ได้รับแรงบันดาลใจมาจากหมอลำจังหวัดขอนแก่น ซึ่งใส่กลองชุดเข้าไป ท่านเลยซื้อ
กลองชุดมาใส่ในคณะของท่าน พร้อมทั้งชักชวนเพื่อนของลูกชายที่คิดพิณเข้าร่วม ต่อมาก็ทยอย
ซื้อเบส กีตาร์ไฟฟ้า และอิเล็กทรอนิกส์โทรนมาเพิ่ม กลายเป็นหมอลำซึ่ง ดำเนินรอยตามคณะของน้องสาว คือ
หมอลำราตรี ศรีวิไล ซึ่งอยู่ที่จังหวัดขอนแก่น

ซ้ายมือ หมอลำมณีรัตน์ การเกษม

เป็นที่น่าสังเกตว่า แม้ว่าหมอลำฉวีรัตน์ จะได้รับการสืบทอดวิชาหมอลำมาจากบิดาและมารดาโดยชนบ ดังเช่น การสืบทอดของหมอลำท่านอื่น กล่าวคือท่านได้เรียนกับผู้ถ่ายทอดคือบิดา เริ่มด้วยการเรียนแบบท่องจำ โดยเริ่มกลอนแรกคือกลอนไหว้ครู เมื่อท่องจำได้แล้วจึงเรียนกลอนลำทางสั้นไปสู่กลอนอื่นๆ ต่อเมื่อถนัดถึงกระบวนการในการถ่ายทอดของท่านคือลูกศิษย์ ท่านกล่าวว่าท่านจะใช้ทั้งการให้ลูกศิษย์ท่องจำประกอบกันกับการบันทึกเทปเพื่อให้กลับไปฟังที่บ้าน นอกจากนั้นท่านได้กล่าวว่าไม่เคยเรียนการแต่งกลอนกับครูเลย และไม่สามารถแต่งได้ ต้องใช้วิธีการให้คนอื่นแต่งและนำมาท่องจำตลอดเรื่อง ในด้านวิธีการถ่ายทอดไปยังศิษย์ และการสืบทอดแบบแผนประเพณีหมอลำแบบดั้งเดิม ท่านกล่าวว่าไม่มีลูกศิษย์ 5 – 6 คน ซึ่งแต่ละคนก็หันมาประกอบอาชีพเป็นหมอลำซึ่ง ซึ่งมีวิธีการลำที่แตกต่างไปจากอดีตกล่าวคือมีการลำกลอนน้อยลง มีเพลงลูกทุ่งเข้ามาเสริมมากกว่าเนื้อหาสาระของกลอนที่เคยปรากฏในการแสดงหมอลำตามที่ท่านได้เรียนมา ศิษย์ของท่านเลือกที่จะเรียนเป็นหมอลำซึ่งเพราะไม่ต้องใช้ความจำมากเช่นหมอลำแบบเดิม และสามารถร้องเพลงลูกทุ่งแทนการลำได้ ทำให้มีความสุขและง่ายกว่าการลำแบบเดิม ในการออกแสดงแต่ละครั้งจะได้รับการตอบรับจากผู้ชมเป็นอย่างดี

หมอลำหม่อม สกฤตไทย อายุ 48 ปี เป็นศิลปินดีเด่นที่มีชื่อเสียงของจังหวัดมุกดาหาร โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นผู้มีความชำนาญในการลำผญาข่อยหัวคอนตาล ท่านเริ่มเรียนวิชาหมอลำตั้งแต่อายุได้ 10 ปี กับหมอลำบุญเที่ยง ไผ่ผิวชัย ศิลปินแห่งชาติด้านการแสดง(หมอลำ) ปี 2540 จังหวัดขอนแก่น เริ่มเรียนกลอนไหว้ครู โดยการท่องจำ ซึ่งสมัยก่อนท่านลำแบบหมอลำกลอนแบบขลุ่ยๆ ต่อมาได้มีโอกาสไปสุวรรณเขต แล้วกลับมาอยู่จังหวัดมุกดาหารจึงใช้ท่านองลำผญาในการลำไหว้ครู ท่านกล่าวว่าสมัยก่อนท่านเป็นหมอลำกลอนแต่ปัจจุบันเป็นหมอลำผญา ซึ่งผญาข่อยหัวคอนตาลเป็นลำที่ท่านเชี่ยวชาญที่สุด เป็นที่กล่าวกันว่า การลำผญาข่อยหัวคอนตาลของท่านมีส่วนในการสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจให้กับกลุ่มศิลปินผู้นิยมผญาชนิดนี้พอสมควร ท่านมีฐานะเศรษฐกิจดีขึ้นพร้อมกับได้รับการยอมรับจากสังคม เป็นผู้ที่มีชื่อเสียงที่สุดในจังหวัดมุกดาหาร ด้วยความสามารถในการลำผญาชนิดนี้

หมอลำหม่อม สกฤตไทยขณะลำผญาอยู่กับชาวสุวรรณเขต

นายสุรจิตร จันทรสาขา อายุ 78 ปี ประธานสภาวัฒนธรรมจังหวัดมุกดาหาร ได้อธิบายความหมายและความสำคัญของผญา ซึ่งถือเป็นเอกลักษณ์ของการลำของจังหวัดมุกดาหารไว้ว่า “การลำในจังหวัดมุกดาหารจะแตกต่างจากจังหวัดอื่นๆ ในภาคอีสาน จังหวัดมุกดาหารเรียกว่า ลำผญา ซึ่งแปลว่า คำสอนหรือสุภาษิต ในแต่ละที่จะมีชื่อต่างกัน ในสุวรรณเขต เรียกว่า ลำคอนสวรรค์ ในจำปาศักดิ์ เรียกว่า ลำสีทันดร แต่ยังไม่ทราบแน่ชัดว่าเกิดขึ้นเมื่อใด แต่ละท้องถิ่นจะลำไม่เหมือนกัน คาดว่าลำในภาคอีสานเกิดขึ้นราวสมัยรัชกาลที่ 3 ในฝั่งไทยฝ่ายชายและหญิงจะขึ้นลำ แต่ในจำปาศักดิ์ฝ่ายหญิงจะนั่งพนมมือขณะที่ฝ่ายชายลำจบ”

นายสุรจิตร จันทรสาขา(ด้านขวา)

ทำนองของลำผญานั้นเป็นทำนองที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น สมัยก่อนการลำผญาใช้ในการลำเกี่ยวพาราสิระหว่างหญิงชาย เป็นจังหวะลำประกอบแคนมีจังหวะค่อนข้างช้า แต่ปัจจุบันได้ถูกประยุกต์ให้มีจังหวะเร็วขึ้น การลำผญาบ่อย จะลำในท้องที่อำเภอคอนतालที่เป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางของคนจังหวัดมุกดาหาร

หมอลำหม่อมเป็นผู้ประยุกต์ลำผญาข่อยหัวคอนताल โดยนำมาใช้ในการลำโอกาสต่างๆ ซึ่งมีการปรับเปลี่ยนเนื้อหา โดยใช้กลอนที่สอดคล้องกับโอกาสที่สำคัญ และปรับจังหวะให้สอดคล้องกับความนิยมของผู้ฟังทุกเพศทุกวัย และปัจจุบันนี้ท่านยังได้ถ่ายทอดให้ลูกศิษย์โดยไม่คิดมูลค่า เพื่อดำรงรักษาไว้ซึ่งภูมิปัญญาหมอลำผญาของจังหวัดมุกดาหารนี้ต่อไป ลักษณะเด่นของหมอลำหม่อมคือ เป็นผู้มีปฏิภาณไหวพริบในการด้นกลอนเป็นอย่างดี

นอกจากหมอลำหม่อมแล้ว ในจังหวัดมุกดาหารยังมีหมอลำอื่นๆ ที่มีชื่อเสียงรองลงมา แต่เมื่อกล่าวถึงหมอลำแบบประยุกต์ ซึ่งเป็นหมอลำรุ่นใหม่แล้ว หมอลำบุญล้อม พิภูลศรี อายุ 38 ปี จัดว่าเป็นหมอลำที่อยู่ในขั้นแนวหน้า วิชาชีพหมอลำประยุกต์ทำให้นามาชึ่งเศรษฐกิจที่มั่นคง และฐานะอันเป็นที่ยอมรับในสังคมของจังหวัดมุกดาหาร

หมอลำบุญล้อม

หมอลำบุญล้อม กล่าวถึงการสืบทอดภูมิปัญญาด้านหมอลำว่า ท่านหัดลำตั้งแต่วัยเด็กมาก โดยได้เรียนลำกับพี่ชื่อนุญหลาย เรียนโดยวิธีท่องจำ โดยเริ่มกลอนลำไหว้ครูเป็นกลอนแรก แล้วจึงเรียนกลอนอื่นๆ ท่านไม่ได้เรียนวิธีการแต่งกลอน ดังนั้นการแสดงแต่ละครั้งท่านต้องใช้วิธีจ้าง ให้ผู้มีความสันทัดแต่งกลอนให้ ถ้าเป็นผู้ที่มีความเชี่ยวชาญโดยตรง จะต้องจ่ายค่ากลอนแพงมาก ลักษณะของกลอนลำที่ท่านเรียนจะเริ่มต้นด้วยลำผญา ครูผู้สืบทอดในสมัยโบราณจะเป็นผู้แต่งกลอนลำเอง แต่ในสมัยท่านนั้นจะเอากลอนที่มีอยู่แล้วให้ลูกศิษย์ไปฝึกท่องจำ ขณะหมอลำของท่านเป็นหมอลำแบบประยุกต์ โดยมีแคน พิณ กลองซุด เบส กีตาร์ เป็นส่วนประกอบของการแสดง

สิ่งที่พบได้ในข้อความที่ให้สัมภาษณ์ของหมอลำบุญล้อม กับหมอลำหม่อม ซึ่งเป็นข้อแตกต่างก็คือ การให้ความสำคัญของการแต่งกลอน หมอลำหม่อมจะเป็นผู้แต่งกลอนและค้นกลอนได้เองและไม่กล่าวถึงการว่าจ้างให้แต่งกลอนเพื่อการแสดงแต่อย่างไร ในขณะที่แม่บุญล้อมใช้วิธีจ้าง หรือซื้อกลอนเพื่อการแสดงแต่ละครั้ง แม้ว่ากรรมวิธีในการได้มาซึ่งกลอนเพื่อการแสดงหมอลำของทั้งสองท่านจะแตกต่างกัน สิ่งที่ต่างกันนี้ก็มิได้มีผลกระทบต่อการดำรงชีพในวิถีชีวิตหมอลำแต่อย่างไร ผู้วิจัยได้มีโอกาสพบกับหมอลำหม่อมในการเดินทางไปทัศนศึกษา ณ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว จึงได้สัมผัสกับการแสดงออกซึ่งปฏิภาณไหวพริบของท่าน ในขณะที่รถทัวร์ที่นำคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมจังหวัดมุกดาหาร ไปเยี่ยมพี่น้องชาวลาวที่จังหวัดสุวรรณเขต ซึ่งบนรถทัวร์นั้นหมอลำหม่อมได้ลำผญาโดยค้นกลอนขึ้น เพื่อบอกวัตถุประสงค์ของการเดินทาง พร้อมทั้งมีบทเกี่ยวพาราตี โดยใช้ลำผญา นอกจากนั้นเมื่อถึงเวลาการทำบายศรีสู่ขวัญที่ชาวสุวรรณเขตจัดให้กับคณะเดินทาง ณ โรงแรมที่พัก ท่านยังได้ลำผญาร่วมกับหมอลำชาวลาว มีการตอบโต้กันอย่างไม่คิดขัด เพราะความสามารถในการค้นกลอนของท่านนั่นเอง ข้อเสนอพื้นฐานหนึ่งของผู้วิจัยในด้านการลำผญาในแบบฉบับของท่านนั้นอาจได้มาหลังจากที่ท่านได้ใช้ชีวิตอยู่ในสุวรรณเขต จึงทำให้ท่านมีโอกาสเรียนรู้การลำผญาแบบลาวในเขตนี้ กลับไปประยุกต์ใช้ในการแสดงหมอลำของท่าน และเผยแพร่ไปในเยาวชนรุ่นต่อๆ มาก็เป็นได้ นอกจากนั้นหมอลำหม่อมเป็นหนึ่งในหมอลำไทยที่มีชื่อเสียงที่สุดท่านหนึ่งในประเทศลาว ท่านได้เคยเดินทางไปแสดงหมอลำในประเทศลาวหลายครั้ง และบางครั้งก็มีหมอลำของลาวเดินทางมาลำกับท่านในฝั่งไทย

ส่วนการเดินทางไปสัมภาษณ์แม่บุญลือมนั้น ผู้วิจัยได้รับความอนุเคราะห์จากท่านประธานสภาวัฒนธรรมจังหวัดมุกดาหาร นายสุรจิตร จันทรสาขา เป็นผู้นำทางและแนะนำให้รู้จักหมอลำบุญลือม ผู้วิจัยสังเกตว่าบ้านของหมอลำบุญลือม ซึ่งกำลังอยู่ในระหว่างคบแต่งจากของเดิม เป็นบ้านที่สร้างด้วยไม้ ซึ่งมีราคาแพงและปลูกในลักษณะบ้านสมัยใหม่ มีสิ่งอำนวยความสะดวกครบครัน พร้อมทั้งมีห้องบันทึกเสียงอยู่ด้านล่าง

บ้านหมอลำบุญลือม

จากการสัมภาษณ์ทราบว่าท่านกำลังเตรียมตัวเดินทางไปกรุงวอชิงตันดีซี ประเทศสหรัฐอเมริกา และเมื่อสอบถามถึงฐานะความเป็นอยู่แล้วท่านจะกล่าวว่ามีความสุขกับการทำงาน และมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจเป็นอย่างดี จากการประกอบอาชีพหมอลำ แม้ว่าการว่าจ้างให้แต่งกลอนจะมีราคาแพงก็ตาม

หมอลำราตรี ศรีวิไล ศิลปินผู้มีผลงานดีเด่นด้านวัฒนธรรม สาขาวรรณศิลป์ ระดับประเทศ อายุ 53 ปี ได้เล่าถึงการสืบทอดวิชาหมอลำว่าท่านได้เรียนกับบิดาและมารดา ซึ่งเป็นหมอลำ มีนามว่า คุณพ่อเสริม ศักดิ์ดี และคุณแม่หมูน ลิมแสง (เป็นนามที่ใช้เรียกในวงการหมอลำ) เมื่ออายุ 12 ปี เริ่มเรียนกลอนไหว้ครู ซึ่งเป็นลำสั้นและล่องยาว โดยวิธีท่องจำ ท่านเรียนได้เพียง 1 ปี ก็ได้ออกแสดงเมื่ออายุ 13 ปี ท่านมิได้เคยเรียนคันทลกอนเมื่อวัยเด็ก เพิ่งเริ่มศึกษาด้วยตนเองเมื่อตอนอายุมากแล้ว ได้เรียนโดยทดลองคันทลกอนตามงานต่างๆ เก็บเกี่ยวประสบการณ์จากการออกงานหลายปี ในที่สุดท่านก็สามารถแต่งกลอนได้และคันทลกอนได้ในเวลาต่อมา ท่านได้อถ่ายทอดความรู้ให้แก่ลูกสาว ซึ่งกลายเป็นหมอลำซึ่งมีชื่อเสียงในปัจจุบัน ท่านตั้งเป็นโรงเรียนสอนหมอลำที่บ้าน มีลูกศิษย์อยู่ประจำหลายสิบคนและมีลูกศิษย์อีกร่วมร้อยคนเรียนกับท่านแบบไปกลับ ท่านได้สนับสนุนวิชาชีพนี้ โดยสร้างหลักสูตรเรียนทางไกล ผู้เรียนสามารถรับบทเรียนพร้อมเทปบันทึกเสียงเป็นคู่มือไว้เปิดฟัง ซึ่งมีผู้ที่เรียนกับท่านในระบบนี้กว่า 1000 คน

ศูนย์การเรียนรู้ภูมิปัญญาไทยบ้านหมอลำราตรี

ในการสัมภาษณ์หมอลำราตรีครั้งนั้นผู้วิจัยมีโอกาสดูพบกับลูกศิษย์ชาวต่างชาติของท่านชื่อจอห์นนี่ มาจากประเทศสหรัฐอเมริกา และท่านได้แนะนำว่าจอห์นนี่ได้ขอมาเป็นศิษย์ เพราะชอบการแสดงหมอลำมาก ท่านก็เมตตารับไว้เป็นศิษย์ และสอนหลายกลอนให้หลายหลาย โดยวิธีเดียวกับที่สอนให้ลูกศิษย์ชาวไทยคือสอนแบบท่องจำ จนปัจจุบันนี้จอห์นนี่สามารถออกแสดงร่วมกับท่านได้แล้ว ท่านมีโอกาสดูพาจอห์นนี่ไปแสดงร่วมกับท่านหลายครั้งทั้งในและต่างประเทศ นอกจากนี้ท่านจะถ่ายทอดวิชาหมอลำให้จอห์นนี่โดยไม่คิดมูลค่าแล้วท่านได้สนับสนุนให้จอห์นนี่ได้มีรายได้พิเศษเพื่อเลี้ยงตนเองได้ขณะอยู่ที่เมืองไทยอีกด้วย การที่ท่านมีความเมตตาต่อศิษย์เช่นนี้ทำให้ท่านได้รับความเคารพนับถืออย่างกว้างขวาง ท่านได้รับเชิญให้ไปสอนและเป็นวิทยากรในโรงเรียนและสถานศึกษาระดับอุดมศึกษาอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ท่านยังได้ผลิตบทเรียนหมอลำสำเร็จรูปในรูปแบบแผ่นซีดี และ ดีวีดี ทำการเผยแพร่แก่ผู้ที่สนใจโดยไม่คิดค่าใช้จ่ายอีกด้วย

หมอลำราตรี ศรีวิไล

จะเห็นว่าระบบการสืบทอดภูมิปัญญาด้านหมอลำนี้ วิวัฒนาการไปโดยมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบการเรียนการสอนให้สอดคล้องกับความสะดวกของผู้เรียน เมื่อเทคโนโลยีมีบทบาทต่อชีวิตมนุษย์มากขึ้น การสืบทอดก็ได้พึ่งพิงความเจริญก้าวหน้านั้น โดยการนำมาใช้เป็นสื่อการเรียนการสอน เพื่อประหยัดเวลาในการเดินทาง รวมถึงเกิดการกระจายความรู้อย่างกว้างขวาง เพราะผู้เรียนได้รับความสะดวกสบายมากขึ้น และการถ่ายทอดวิชาหมอลำนี้มิได้กระทำแต่เพียงระหว่างคนในชุมชน แต่เผยแพร่ไปยังต่างถิ่นทั้งในและนอกประเทศไทยเลยทีเดียว

ผู้วิจัยได้มีโอกาสสัมภาษณ์หมอลำทองล้วน นวลวัน ศิลปินดีเด่นด้านหมอลำกลอน จังหวัดชัยภูมิ อายุ 60 ปี เกี่ยวกับการสืบทอดความรู้ด้านการแสดงหมอลำ ท่านเล่าว่า ท่านได้รับการถ่ายทอดจากครูแบบมุขปาฐะ ต่อมาท่านเป็นผู้ประยุกต์การลำในระหว่าง พ.ศ. 2517 – 2518 เป็นลักษณะคล้ายลำซึ่งแต่ไม่มีเครื่องดนตรีอื่นเข้ามาประกอบ ท่านได้นำเอาดนตรีลูกทุ่งของภาคกลางมาผสมกับการโอ้ แต่ยังใช้แคนเป็นเครื่องดนตรีประกอบอยู่ ต่อจากนั้นที่จังหวัดขอนแก่นเริ่มเอากลองเข้ามาผสม ท่านมีโอกาสได้ไปร้องร่วมกับวงนั้นอยู่บ้าง มีการออกอากาศทั้งวิทยุ ทีวี อยู่หลายครั้ง สำหรับความเห็นของท่านนั้น ท่านยังเน้นการอนุรักษ์เอกลักษณ์แบบแผนการลำแบบชัยภูมิไว้ กล่าวคือ การลำแบบชัยภูมิจะมีความนุ่มนวล หวาน เนิบ ต่างจากทางลำแบบจังหวัดขอนแก่น ที่มีความเร็วมากกว่า ท่านสันนิษฐานว่าความต่างกันของทางน่าจะมาจากภาษาพูดที่มีลักษณะน้ำเสียงที่ต่างกันไป ท่านกล่าวว่า ทางลำของอุบลฯ นั้น แม้จะช้าเนิบพอๆ กันแต่การโอ้นั้นจะแตกต่างไปจากการโอ้แบบจังหวัดชัยภูมิ ท่านกล่าวเสริมว่าทางลำของจังหวัดชัยภูมินั้น เป็นทางที่มาพร้อมกับเจ้าพ่อพญาแล ซึ่งมาจากเมืองเวียงจันทน์ของประเทศลาว

หมอลำทองล้วน นวลวัน(ขวามือ)

ในปัจจุบันนี้พบว่าหมอลำที่ผ่านการสืบทอดมาแบบมุขปาฐะนั้น เมื่อมีความชำนาญมากขึ้น ก็เข้าประกวดในการแข่งขันระดับตำบล ระดับจังหวัด จนได้รับเกียรติบัตร และได้รับการยอมรับจากคนในสังคมมากขึ้น นอกจากนี้ หมอลำผู้ชำนาญการบางท่านยังได้รับเชิญให้เป็นวิทยากรใน

สถานศึกษาของท้องถิ่นนั้นๆ หรือไม่มีโอกาสก่อตั้งศูนย์ภูมิปัญญาไทย เพื่อส่งเสริมและเผยแพร่ความรู้ที่ท่านเชี่ยวชาญไปยังเยาวชน และผู้สนใจในแถบนั้นอีกด้วย

อาจารย์ ปรีชา บัณจิต อายุ 42 ปี ผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านก่อนาคี มีตำแหน่งเป็นประธานชมรมหมอลำของตำบลปลาค้าว จังหวัดอำนาจเจริญ ได้เล่าให้ฟังถึงความเป็นมาของชมรมว่า เนื่องจากท่านเป็นผู้หนึ่งซึ่งได้มีโอกาสรับสืบทอดการแสดงหมอลำมาจากครูแบบมุขปาฐะ เริ่มต้นด้วยการเกริ่นกลอนลำยาว ไหว้ครู แล้วจึงเรียนกลอนอื่นๆ เป็นฉากๆ ไป

อาจารย์เป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการก่อตั้งชมรมหมอลำชุมชนปลาค้าวขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2536 สมัยก่อตั้งนั้นชมรมฯ มีหมอลำรวมกันถึงกว่า 20 คณะ มีการแข่งขันนักแสดงซึ่งกันและกัน แต่เมื่อปี พ.ศ. 2539 ที่ประเทศไทยมีปัญหาทางเศรษฐกิจ หมอลำที่สังกัดชมรมก็ลดลงเหลือเพียงแค่ 8 คณะ ผู้แสดงหมอลำก็เลิกแสดง หันไปประกอบอาชีพอื่นด้วยความจำเป็นทางเศรษฐกิจ เพราะผู้ว่าจ้างไม่มีกำลังทรัพย์ดังเช่นสมัยก่อน

อาจารย์ ปรีชา บัณจิต (ด้านซ้าย)

สำหรับลักษณะการแสดงหมอลำที่ชุมชนปลาค้าวนั้น อาจารย์เล่าว่ามีการแสดงหมอลำมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2503 แต่จะเรียกหมอลำว่า หมอลำดับเต่า เพราะใช้ลำดับเต่าซึ่งมีลักษณะคล้ายลำกลอนและลำผญา เป็นการเกี่ยวพาราสีกันระหว่างฝ่ายชายกับฝ่ายหญิง มีการใส่จังหวะเข้าไป มีการโยกเสียง หลังจากนั้นก็มี การตั้งวงหมอลำกลอนเลียนแบบลิเกของโคราช อาจารย์อธิบายความหมายของหมอลำกลอนว่า หมอลำกลอนคือหมอลำคู่ที่มีฝ่ายชายกับฝ่ายหญิง ในสมัยก่อนหมอลำกลอนจะลำเกี่ยวกับประวัติพระพุทธเจ้าและต่อมาจะเริ่มนำดนตรีสากล คือ กลองชุด และพิณไฟฟ้า เข้ามาใส่ด้วย ในที่สุดก็ได้มีการตั้งหมอลำหมู่ โดยนำเอาเครื่องดนตรีสากลเข้ามาผสมมากขึ้น เมื่อดนตรีมีจังหวะที่

เร้าใจก็เกิดการเดินโซ่ว มีการร้องและตลก หมอลำหมู่จะเล่นเวลาประมาณ 3 – 5 ทุ่ม หลังจากนั้น หมอลำเรื่องก็จะเล่นจนสว่าง

การก่อตั้งคณะแสดงแบบหมอลำหมู่ในช่วงต้นมีเพียง 2 – 3 คณะ เริ่มจากคณะ ส. วิไลศิลป์ ซึ่งมีพ่อสุดใจ สุรเวช เป็นหัวหน้า คณะพ่อดิน ดวงมณี และผู้ใหญ่หนู จากนั้น 2 – 3 ปี หมอลำหมู่ ได้รับความนิยมนมากกว่าหมอลำกลอน จึงได้มีผู้ก่อตั้งคณะหมอลำหมู่เพิ่มขึ้นมากมาย เช่น คณะเงาฟ้า อิศวิน คณะดาวจรัสแสง ประมาณปี พ.ศ. 2511 ก็ได้มีการแยกวงออกมาเป็นวง ถ. บ้านเทิงศิลป์

อาจารย์ได้กล่าวถึงการที่หมอลำปลาข้าวได้รับความนิยมนสูงสุดว่าอยู่ในช่วง พ.ศ. 2520 – 2521 มีการประกวดเกิดขึ้นอยู่ประจำ ช่วงประมาณปี พ.ศ. 2527 – 2535 จะเป็นช่วงที่คณะหมอลำ ประคองตัว การทำคณะหมอลำนั้นจะเป็นลักษณะธุรกิจครอบครัว คนในเครือญาติจะเป็นหุ้นส่วน กันและมีการแยกตัวมาตั้งเป็นคณะใหม่ขึ้นหลายคณะ

หลังจากเกิดเหตุการณ์วิกฤตทางเศรษฐกิจขึ้นแล้ว คณะหมอลำได้สลายตัวไปและหลังจากนั้น ได้มีการเกิดคณะหมอลำซึ่งขึ้น เพื่อปรับตัวให้สอดคล้องกับความนิยมของคนรุ่นใหม่ จึง ได้รับความนิยมนมีการจ้างงานเพิ่มขึ้น อาจารย์ได้กล่าวเสริมว่า ผู้ที่จะประสบความสำเร็จในวิชาชีพ หมอลำได้เป็นอย่างดีมักเป็นผู้ที่มีความสามารถในการค้นกลอนสดได้ และแต่งกลอนได้ดี ซึ่งผู้วิจัยมี ความเห็นว่า การเป็นผู้ที่มีความสามารถในการค้นกลอน และแต่งกลอนได้นั้น จะสามารถทำให้หมอลำที่มีคุณสมบัติดังกล่าวสามารถประกอบอาชีพเสริมได้โดยการเขียนกลอนขายให้กับคณะหมอลำ อื่นๆ แม้ว่าตนจะไม่มีโอกาสรับงานแสดงมากดังเช่นหมอลำซึ่งรุ่นใหม่ๆ ก็ตาม

ที่ตำบลปลาข้าว จังหวัดอำนาจเจริญนี้ยังมีหมอลำกลอนที่มีความเชี่ยวชาญอยู่หลายคน หมอลำ บัวนวน สายเหลา อายุ 52 ปี เป็นหนึ่งในผู้ที่ล่ากลอนได้ดีผู้หนึ่ง ท่านเล่าให้ฟังว่าเริ่มเรียนล่าตั้งแต่ อายุได้ราว 10 ปี โดยเริ่มเรียนบทไหว้ครูก่อน การเรียนเป็นแบบท่องจำ ท่านไม่เคยเรียนแต่งบท กลอน จะใช้วิธีให้คนแต่งให้ หรือบอกลายให้ครูช่วยแต่ง บางครั้งก็ใช้วิธีซื้อกลอนมาท่องจำก่อน ออกแสดง ท่านไม่เคยถ่ายทอดความรู้นี้ให้กับใคร คือไม่มีใครเป็นลูกศิษย์ของท่าน นับตั้งแต่ท่าน ได้รับถ่ายทอดมาจากครู

หมอลำบัวนวนและหมอลำบัวลา

เป็นที่น่าสังเกตว่าหมอลำบางท่านที่ให้สัมภาษณ์นั้น ได้ทำการถ่ายทอดภูมิปัญญาหมอลำนี้ ไปยังลูกศิษย์มากบ้างน้อยบ้างตามลำดับความนิยมของคน ขณะเดียวกันจะเห็นได้ว่าการสืบทอดภูมิปัญญาไปสู่อนุชนของหมอลำบางท่านได้ขาดตอนลงอย่างน่าเสียดาย สันนิษฐานได้ว่าสาเหตุประการหนึ่งน่าจะมาจากฐานะทางเศรษฐกิจ ซึ่งบีบรัดให้หมอลำบางท่านไม่มีเวลาในการนึกถึงการถ่ายทอดไปยังอนุชน หรือไม่ก็น่าจะมาจากการรับงานมากจนไม่มีเวลาทำธุระอื่นๆ รวมไปถึงการถ่ายทอดด้วย เป็นต้น หมอลำหลายท่านประสบความสำเร็จจนถึงจุดอิมตัวทั้งด้านฐานะการเงินและทางสังคม มีความพร้อมที่จะถ่ายทอดภูมิปัญญาหมอลำของท่านไปสู่อนุชน บางท่านได้ก่อตั้งโรงเรียนภูมิปัญญาไทยขึ้น โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อการสืบทอดความรู้ดังกล่าว

หมอลำอรอุมา จันทรวงษา อายุ 50 ปี ศิลปินดีเด่นประจำจังหวัดหนองบัวลำภู ปี 2542 เป็นผู้หนึ่งซึ่งก่อตั้งโรงเรียนภูมิปัญญาไทยขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์ในการถ่ายทอดความรู้ด้านการลำให้แก่เยาวชนผู้สนใจ ท่านเริ่มเรียนลำกลอนตั้งแต่อายุราว 10 ปี เริ่มออกลำเมื่ออายุ 12 ปี ท่านได้เรียนกับครูแบบท่องจำ โดยเรียนกลอนไหว้ครูก่อน แล้วหัดลำเรื่องประเภทประวัติศาสตร์ พุทธศาสนา ทางลำที่ท่านเรียนนั้นเป็นแบบดั้งเดิม แบบอุบลราชธานี ซึ่งมีจังหวะและทำนองช้ากว่าจังหวัดขอนแก่น

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

หมอลำอรอุมา จันทรวงษา และ ศูนย์สืบสานดนตรีพื้นบ้าน

นอกจากนี้ท่านได้ให้ความเห็นเรื่องการลำซึ่งว่า คงเกิดขึ้นเพราะระบบธุรกิจที่ต้องการเอาใจผู้ชมโดยทำรูปแบบให้แตกต่างกันไป ท่านไม่อยากจะคนนิยมตามกันไปเป็นแพ้นั้นมาก เพราะจะสูญเสียรูปแบบการแสดงแบบเดิม ส่วนที่ตึกมีในด้านที่ทำให้เยาวชนกล้าแสดงออก แต่ส่วนที่ไม่ดี

นั่น ก็คือ การเล่นแบบไม่มีสาระ และมีการแสดงท่าทางส่อไปทางอนาจาร ซึ่งไม่เหมาะสมกับวัฒนธรรมไทย

การที่ท่านได้ก่อตั้งโรงเรียนภูมิปัญญาไทยขึ้น ประกอบกับการเข้าไปมีส่วนช่วยเหลือให้ความรู้ในสถาบันการศึกษาของรัฐมาเป็นเวลานาน เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ท่านได้รับรางวัลศิลปินดีเด่นของจังหวัด ท่านมีลูกศิษย์มากมาย บางคนก็แยกไปตั้งคณะหาเลี้ยงชีพได้ด้วยตนเอง และท่านมีความภูมิใจ และมีความตั้งใจแน่วแน่ ที่จะสืบทอดภูมิปัญญาการแสดงหมอลำนี้ต่อไป

การสืบทอดภูมิปัญญาการเป่าแคน การบรรเลงโปงลางและพิณ

นอกจากการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านหมอลำที่กล่าวมาแล้วยังมีการถ่ายทอดภูมิปัญญาการแสดงชนิดอื่นในภาคอีสาน แต่ที่มีความสำคัญไม่แพ้กันกับหมอลำก็คือ การเป่าแคน เนื่องจากหมอลำกับแคนนั้นเป็นสิ่งคู่กัน การแสดงหมอลำแต่ละครั้งจะต้องมีแคนเป็นเครื่องดนตรีดำเนินทำนองประกอบการลำเสมอ ผู้วิจัยได้ทำการสำรวจข้อมูลศิลปินที่มีชื่อเสียงด้านการเป่าแคน หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าหมอแคน ในแถบภาคอีสานเหนือพบว่ามีศิลปินที่มีชื่อเสียงทั้งที่ได้รับเกียรติบัตรให้เป็นศิลปินดีเด่น และเป็นผู้ที่มีผู้รู้จักในวงกว้าง พบว่าการสืบทอดของศิลปินเหล่านั้นเป็นไปเช่นเดียวกับการสืบทอดวิชาหมอลำ กล่าวคือ เป็นการสืบทอดแบบมุขปาฐะทั้งหมด

ศิลปินที่มีชื่อเสียงซึ่งได้รับเกียรติให้ดำรงตำแหน่งศิลปินดีเด่น จังหวัดมหาสารคาม ซึ่งเป็นทั้งหมอลำและหมอแคน คือ หมอแคนบัวลา ลุนบัวบาน อายุ 66 ปี ได้เล่าให้ฟังถึงวิธีการสืบทอดการเป่าแคนที่ท่านได้เรียนมาจากนายผัน เหลาสิงห์ ซึ่งมีศักดิ์เป็นน้าของท่านว่า เริ่มเรียนเป่าแคนเมื่ออายุได้ 17 ปี เรียนโดยวิธีการเลียนแบบ ทำตามครู และท่องจำเสียงซึ่งสมัยนั้นไม่มีการใช้โน้ตและไม่มี การจดบันทึกใดใด ลายแรกที่ท่านเรียนคือ ลายสุดสะแนน ท่านเรียนกลอนลำและเรียนเป่าแคนไปพร้อมๆกัน ครูจะสอนให้วางนิ้วให้ถูกต้อง แล้วก็เป่าตาม เมื่อเรียนได้ 2 วัน ก็ยกครู และแสดงกับหมอลำ ต่อจากลายสุดสะแนนคือลายสูตรน้อย ลายอ่านหนังสือน้อย ลายอ่านหนังสือใหญ่ ลายโป้ซ่าย ซึ่งจะมี 2 ประเภท คือ ลายแมงกูดอมคอกกับลายดับเต่า เมื่อเรียนจบทุกเพลงแล้ว ท่านมีโอกาสได้เป่าแคนเวลาที่ผีฟ้าลำเข้าทรงด้วย ปัจจุบันท่านสอนเป่าแคนให้กับผู้ที่สนใจ และมีโครงการที่จะสืบสานวิชาการเป่าแคนให้กับอนุชนไทยที่สนใจต่อไป

หมอแคนบัวลา ลุนบัวบาน(ชาวสุค)

หมอแคนบัวลา ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับหมอลำซึ่งว่า ช่วงที่เกิดหมอลำซึ่งนั้นเป็นช่วงการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญของวงการหมอลำ หมอลำซึ่งเป็นหมอลำที่แยกออกมาจากหมอลำกลอน การลำกลอนในสมัยก่อนจะใช้แคนเป็นเครื่องดนตรีประกอบเท่านั้น แต่เมื่อเกิดความต้องการของคนดูประเภทชอบกินเหล้าเมาว่าอยากให้มีความสนุกสนานเร้าใจ ในปี 2529 คุณสุนทร ชัยรุ่งเรือง ซึ่งเป็นพี่ชายของหมอลำราตรี ศรีวิไล จึงริเริ่มนำเอาแอกคอร์ดียน เข้ามาเพิ่มแต่เสียงไม่เข้ากัน เลยนำเอาเบส กีตาร์ กลองชุด เข้ามาใส่ ซึ่งประสบความสำเร็จมีเสียงคอบรับเป็นอย่างดีจากผู้ชม สำหรับตัวท่านเองไม่ชอบหมอลำซึ่ง เพราะเอกลักษณ์ของหมอลำเปลี่ยนแปลงไป หมอลำกลอนที่ทงไว้ซึ่งเอกลักษณ์แบบลำกลอนสมบูรณ์แบบที่สุด คือ หมอลำจังหวัดอุบลราชธานี

ในจังหวัดยศธรนั้น ผู้วิจัยได้รับข้อมูลแนะนำจากสำนักงานวัฒนธรรมประจำจังหวัดว่า หมอแคนทองแดง มงคลคำ อายุ 71 ปี เป็นหนึ่งในผู้ที่มีชื่อเสียงในด้านการแสดงแคนและการลำด้วย ท่านได้เล่าถึงการสืบทอดวิชาหมอแคนและหมอลำว่า ท่านเริ่มเรียนแคนตั้งแต่อายุ 14 ปี โดยเริ่มเรียนกับอาจารย์พรหมา ที่จังหวัดยศธรนี้ เมื่อท่านเรียนเป่าแคนนั้น ท่านได้เรียนลำไปพร้อมๆกัน เพลงแรกที่ท่านเรียนคือ แอ้วลาว เป็นการเรียนโดยใช้โน้ต ครูของท่านทำการวางนิ้วให้ดู

เมื่อทำได้แล้วท่านจึงเรียนแอ้วสั้น และแอ้วยาว หรือลายสั้นกับลายยาว แล้วจึงเรียนลายสุดสะแนนและลำเตี้ย ภูไท ลมพัดไผ่ ลมพัดพร้าว และอื่นๆ ท่านมีความเห็นต่อการลำซึ่งว่าท่านไม่ชอบด้วยเหตุผลที่ว่า ลำซึ่งไม่มีกลอนที่ไพเราะเหมือนก่อน มีแต่ความดัง วุ่นวายและส่วนมากจะมีเพลงลูกทุ่ง แทนที่การลำกลอนแบบโบราณ ซึ่งทำให้การแสดงออกซึ่งภูมิปัญญาไทยหายไป

หมอแคนสุค ถังหารรัตน์ ศิลปินดีเด่นด้านการทำแคนและการบรรเลงแคน จังหวัดชัยภูมิ อายุ 56 ปี เป็นหมอแคนและช่างทำแคนที่มีชื่อเสียงในภาคอีสาน ท่านมีตระกูลเป็นทั้งช่างทำแคนและหมอแคนที่มีชื่อเสียง ภูมิลำเนาเดิมอยู่จังหวัดร้อยเอ็ด ต่อมาได้ย้ายมาตั้งถิ่นฐานในจังหวัดชัยภูมิ เมื่ออายุได้ 3 ปี ท่านเล่าถึงการสืบทอดวิชาการเป่าแคนว่า ได้เริ่มเรียนกับบิดา เมื่ออายุ 8 ปี แรงบันดาลใจที่ทำให้อยากเรียนแคนมาจากฟังรายการวิทยุสถานีกระจายเสียงของจังหวัดขอนแก่น ซึ่งผู้ที่จัดรายการนั้นคือ บิดาของท่านเอง เมื่อท่านได้ฟังวิทยุอยู่เป็นประจำก็เกิดความชอบ ต่อมานำมา

ฝึกหัดด้วยตนเองโดยเริ่มเป่าแคนไปตามเสียงที่คุ้นหูจากวิทยุ ค่อยมาพ้อจึงสอนให้โดยใช้การพูด ชื่อเสียงต่างๆ เป็นภาษาแคน เช่นเรียกว่า แม่ทุ่ง แม่เซ แม่เวียง แม่แก้ว แก่น้อย ก้อยขวา สะแนน เป็นต้น

หมอแคนสุด กัณหารัตน์กับศูนย์อนุรักษ์แคนมรดกไทย

หมอแคนสุด กล่าวว่าสมัยก่อนไม่มีการเรียกโค เร มี แต่ จะเรียกชื่อนัวที่ปีครุเสียง เป็นภาษาอีสานดั้งเดิมตามที่ปู่ทวดของท่านสืบทอดต่อๆ กันมา สำหรับตัวท่านนั้นได้เริ่มรู้จักโน้ตโค เร มี เมื่ออายุได้ 30 ปี เมื่อมีผู้มาติดต่อสั่งทำแคนให้เป็นเสียงฟา เสียงมี เสียงโค ลูกค้าจะนำเอากล่องเทียบเสียงมาให้เพื่อให้ทำแคน ได้ถูกเสียงตามที่เขาคัดต้องการ บางครั้งลูกค้าก็สั่งให้ท่านผลิตแคนแบบพิเศษ กล่าวคือ มี 3 เต้า ในแคน 1 ดวง(เลา)

ท่านได้อธิบายถึงความแตกต่างของการลำตามประสบการณ์ที่ท่านได้มีโอกาสเป่าแคนคู่กับหมอลำที่มีชื่อเสียงของจังหวัดต่างๆ ว่า ทางลำของจังหวัดอุบลฯ ต่างกับทางลำของจังหวัดชัยภูมิ ตรงที่ทางลำของอุบลฯ มีเสียงลำยาวกว่าเสียงลำของจังหวัดชัยภูมิ แต่ทั้งสองจังหวัดจะมีเสียงลำที่ช้ากว่าการลำของจังหวัดขอนแก่น ซึ่งมีจังหวะเร็ว กระชับ ลายที่เป็นเอกลักษณ์ของชัยภูมิได้แก่ลายถวายเจ้าพ่อพญาแล ซึ่งท่านได้มาเมื่อ 10 กว่าปีก่อนนี้ จากนายทิม ดันสร เป็นผู้มาเป่าให้ฟัง และเป็นที่ยึดตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

เรื่องทัศนคติของท่านกับการเกิดขึ้นหมอลำซึ่งนั้น ท่านกล่าวว่าในส่วนตัวแล้วไม่ชอบเพราะท่านตามไม่ทัน ท่านให้ความเห็นว่าลำซึ่ง เป็นลำที่ไม่มีเนื้อหาสาระ เน้นแต่ความบันเทิง มีการนำเอาลูกทุ่งเข้ามาประยุกต์ มีการเดินเร็วๆ ไม่มีความงดงามของท่ารำแบบอดีต แต่ถึงอย่างไรก็ตามท่านยังเห็นว่าไม่ว่าหมอลำจะประยุกต์ไปอย่างไรก็ตาม เครื่องดนตรีคือแคนก็ยังเป็นสัญลักษณ์ของหมอลำอย่างที่ไม่สามารถแยกออกจากกันได้ ท่านยังคงมีเจตนาแน่วแน่ที่จะถ่ายทอดภูมิปัญญาการเป่าแคนให้กับลูกหลาน โดยเปิดศูนย์การเรียนรู้การเป่าแคนอยู่ในบริเวณบ้านของท่านจนถึงปัจจุบันนี้

หมอลำแคนทองคำ ไทยกล้า ศิลปินดีเด่นจังหวัดร้อยเอ็ด อายุ 64 ปี เล่าถึงวิธีการสืบทอดการเป่าแคนว่า ท่านมีความสนใจในการเรียนเป่าแคน เพราะได้เห็นพ่อซึ่งเป็นหมอแคน กับพี่ชายเป่า

แคนที่ตั้งแต่วัยเด็ก ท่านจึงเริ่มเรียน โดยใช้วิธีครูทักล่ำจ่ำ คือหมั่นสังเกตและจดจำแล้วจึงนำมาปฏิบัติเอง กล่าวคือท่านสามารถเป่าแคนที่ด้วยตนเองในที่สุด

หมอแคนที่ทองคำ ไทยกล้า

หมอลำแคนที่ทองคำ จะเรียนรู้หลายต่างๆ โดยการจดจำและเลียนแบบผู้ที่เป่าได้ เมื่อท่านได้มีโอกาสเป็นครูนั้น ท่านจะใช้วิธีการสอนโดยใช้โน้ตเพื่อความสะดวกของผู้เขียน โดยท่านจะแจกกระดาษโน้ตให้แล้วออกเสียงทำนองให้ฟัง ท่านกล่าวถึงการเลือกสรรผู้เรียนว่า คุณสมบัติที่จะสามารถ เป็นผู้เป่าแคนที่ได้ดีอันดับแรก คือ ต้องเป็นผู้มีใจรัก ถ้าขาดคุณสมบัตินี้ ก็จะเรียนไม่สำเร็จ

จากการสัมภาษณ์ศิลปินหมอแคนที่บัวซอน แก้วศรี อายุ 60 ปี เป็นศิลปินที่มีชื่อเสียงของตำบลปลาข้าว จังหวัดอำนาจเจริญ ในด้านการเป่าแคนที่ ทราบความว่าท่านได้เรียนกับหมอแคนที่สมัยไม่ทราบนามสกุล โดยเริ่มเรียนหลายชั้นเป็นหลายแรก เรียนโดยวิธีท่องจำ โดยครูจะเป่าให้ดูและสอนวิธีวางนิ้วให้ ท่านก็จดจำลองปฏิบัติและฝึกฝนจนมีความชำนาญตั้งแต่นั้นมา ท่านใช้วิธีเดียวกันนี้ถ่ายทอดให้กับศิษย์ ซึ่งศิษย์ 2 คน ก็เป็นหมอแคนที่เช่นกัน อายุราว 40 ปี กว่าทั้งสองคน

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ผู้วิจัยสัมภาษณ์หมอแคนบัวซอน แก้วศรี

นอกจากแคนจะถูกนำมาเป่าเพื่อประกอบการลำของหมอลำแล้ว แคนยังมีบทบาทในการเข้าร่วมผสมในวงดนตรีโปงลางอีกด้วย นายสุธี ตาประสี อายุ 59 ปี หมอแคนประจำวงโปงลางของผู้ใหญ่เทียบ พรหมวิชัย อำเภอส่องดาว จังหวัดสกลนคร เป็นผู้เป่าแคนที่เรียนรู้วิธีเป่าแคนด้วยตนเองตั้งแต่เด็ก ท่านกล่าวว่าได้รับแรงบันดาลใจมาจากบิดา คือ นายบุญตา เมื่อท่านได้เห็นบิดาเป่าออกงานอยู่เสมอ ท่านก็ใช้วิธีลักจำ แล้วเป่าตาม บางครั้งก็ศึกษาเพิ่มเติมจากเทพบัณฑิตเสียงในลายอื่นๆ ที่เป็นที่ยอมรับกัน หรือจดจำเอาจากศิลปินแคนที่มาบรรเลงตามงานต่างๆ

นายสุธี ตาประสี

ปัจจุบันนี้หมอแคน สุธี มีลูกศิษย์เป็นนักเรียนชั้นประถมหลายคน ซึ่งท่านมีวิธีการถ่ายทอดให้กับศิษย์ โดยในขั้นต้นจะให้หัดเป่าและสุกลมก่อน เมื่อทำได้แล้วจึงฝึกกณีนัว และต่อเพลงต่างๆ ที่เด็กๆ เคยได้ยินมา บางครั้งก็ใช้นั้ด ค ร ม ฟ ประกอบในการสอน

ผู้ใหญ่เทียบ พรหมวิชัย อายุ 56 ปี ประธานสภาวัฒนธรรมอำเภอส่องดาวเป็นผู้ก่อตั้งวงโปงลางตั้งแต่ปี พ.ศ. 2539 เป็นวงที่ นายสุธี สังกัดอยู่ ท่านสามารถเล่นเครื่องดนตรีได้หลายชนิด ได้แก่ แคน พิณ โปงลางและโหวด ท่านได้รับสืบทอดมาจากครูโดยใช้วิธีท่องจำ ท่านกล่าวว่าคนที่เล่นพิณ หรือแคนควรเล่นล่ายสุดสะแนน ซึ่งเป็นล่ายบังคับได้ ท่านกล่าวเสริมว่า จังหวัดสกลนครมีประชากรหลายเผ่า เช่น เผ่าข้อ เผ่าภูไท เผ่าไทโซ่ เผ่าข้อย เผ่ากะเลิง และไทยอีสาน เมื่อถึงเทศกาลงานกาชาดก็จะมีการแสดงของทุกเผ่า แต่ละเผ่านั้นก็จะมีล่ายประจำซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของเผ่าต่างๆ แต่ถ้ามารรเล่งด้วยกันก็สามารถผสมกลมกลืนกันได้

ถ่ายกับสมาชิกวงผู้ใหญ่เทียบ

นายสีลา ศิลาดิษฐ์ อายุ 55 ปี มีตำแหน่งเป็นรองประธานสภาวัฒนธรรมอำเภอส่องดาว และอยู่ในตำแหน่งที่เรียกว่า “ปราชญ์ชาวบ้าน” หมายถึง “ผู้รู้” ประจำท้องถิ่น โดยทางอำเภอส่องดาวเป็นผู้แต่งตั้งท่านเป็นผู้ที่เชี่ยวชาญในการเล่นเครื่องกำกับจังหวัดที่เรียกว่า กีบแก้ว (ลักษณะคล้ายกรับ 2 คู่เล็ก ใช้ตีกระทบกันบนฝ่ามือ โดยตีมือละ 1 คู่) อยู่ในวงโปงลางของผู้ใหญ่เทียบตั้งแต่สมัยก่อตั้ง ท่านกล่าวถึงการสืบทอดว่า ไม่เคยเรียนกับใครเพียงแต่หัดจากการสังเกตและเลียนแบบจากคนรุ่นเก่าแล้วก็นำมาปฏิบัติจริงในการแสดงเลย

นายสีลา ศิลาचित์

นายสีลา ได้ถ่ายทอดความรู้ในการขับหรือบรรเลงกับแค้นให้แก่ลูกศิษย์หลายรุ่น ซึ่งวิธีการสอนของท่านจะเริ่มจากการฝึกจับ ฝึกการใช้นิ้วหัวแม่มือบีบให้ไม่กระทบกัน ไม่ให้คกพื้น ต้องฝึกทำให้บ่อย แล้วเด็กจะเกิดทักษะ มีความชำนาญเพิ่มขึ้น แล้วจึงฝึกตีจังหวะตามท่านองคนตรี ซึ่งมีลักษณะจังหวะที่แตกต่างกันไป ท่านกล่าวเพิ่มเติมว่าผู้ที่เล่นกับแค้นได้นั้น ต้องมีความอดทน ในการฝึก มิฉะนั้นอาจหล่นลงสู่พื้นได้ในขณะบรรเลงถ้าผู้้นั้น ไม่ชำนาญพอ

ในระหว่างการสัมภาษณ์นั้น ผู้วิจัยได้มีโอกาสทดลองจับเครื่องดนตรีกับแค้น และลองตีตาม จังหวะเลียนแบบลีลาที่ท่านปฏิบัติให้ดูพบว่าลีลาในการตีนั้นมิได้มีเพียงทำให้เกิดเสียงเท่านั้น แต่ยัง ต้องแสดงออกถึงอารมณ์ความรู้สึกที่สนุกสนาน มีการทำท่าพลิกเพลงหยอกล้อกัน ไปด้วยกับจังหวะบ้าง มีท่าทางที่แสดงการเล่นหัวกับผู้เล่นดนตรีชนิดอื่นบ้างเป็นครั้งคราว กล่าวคือผู้เล่นกับแค้นนั้น เปรียบเสมือนเป็นสีตันของวงคนตรี โปงกลางเลขที่เดียว

นอกจากเครื่องดนตรีประเภท แคน และกับแค้นแล้วเครื่องดนตรีที่เป็นหัวใจสำคัญของวง โปงกลางก็คือ โปงกลาง ซึ่งผู้วิจัยได้ศึกษาถึงประวัติความเป็นมาของเครื่องดนตรีชนิดนี้ พบว่าความเป็นมาของวงโปงกลางมีผู้ศึกษาไว้เป็น 2 นัย กล่าวคือ นัยที่หนึ่งเป็นข้อสรุปเรื่องความเป็นมาของวง โปงกลางจากหนังสือวัฒนธรรมพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัด กาศสินธุ์ หน้า 195 – 196 กล่าวไว้ดังนี้

“คนตรีโปงกลาง
ศิลปกรรมด้านนาฏดุริยางคศิลป์

ที่เป็นภูมิปัญญาชาวบ้านและ

เทคโน โลยี

ท้องถิ่นของจังหวัดกาฬสินธุ์ ก็คือคนตรีโปงกลาง ซึ่งเป็นที่ทราบกัน โดยทั่วไปว่ามีถิ่นกำเนิดที่กาฬสินธุ์ และจังหวัดกาฬสินธุ์ได้สนับสนุนพัฒนา คนตรีโปงกลางให้เป็นเอกลักษณ์อันโดดเด่น สร้างชื่อเสียงให้แก่จังหวัด ทั้งใน ระดับภูมิภาค ระดับประเทศ และระดับนานาชาติ

ก่อนที่คนตรีโปงลางจะได้รับการพัฒนามาจนมีรูปแบบ และ กลายเป็นเครื่องดนตรีที่มีชื่อเสียง และได้รับการยอมรับว่าเป็นดนตรี ธรรมชาติที่เป็นสากลชิ้นหนึ่งนั้น โปงลางได้พัฒนามาด้วยภูมิปัญญาของ คนกาฬสินธุ์อย่างต่อเนื่อง ซึ่งเริ่มจากการนำท่อนไม้ที่มีขนาดต่างกันเพียง ไม้ที่ท่อนมาเกาะเป็นเสียงสูง ต่ำ จาก 6 ท่อน เป็น 9 ท่อน 12 ท่อน และ 13 ท่อนตามลำดับ และมีระดับเสียงเกือบครบทุกระดับเหมือนคนตรีสากล ชาติเพียงเสียงที่เท่านั้น

สำหรับช่างทำคนตรีโปงลางของจังหวัดกาฬสินธุ์มีอยู่หลาย หมู่บ้านแต่เป็นที่รู้จักและเป็นที่ยอมรับของคนโดยทั่วไป ได้แก่

1. คณะหนุ่มมะพร้าวหัวสาวดอกคูณ บ้านกุคหว้า อำเภอกุฉินารายณ์
2. คณะหนองสอโปงลาง โขยนาขอลงกต คำโสภา บ้านหนองสอ ตำบลลำปาว อำเภอเมืองกาฬสินธุ์
3. นายเปลื้อง ฉายรัศมี (ศิลปินแห่งชาติสาขาศิลปะการแสดง) บ้านโพนทอง ตำบลโพนทอง อำเภอเมืองกาฬสินธุ์

การถ่ายทอดองค์ความรู้การทำโปงลาง ส่วนใหญ่จะถ่ายทอดใน ลักษณะเครือญาติสืบต่อกันมา จากพ่อสู่ลูก และญาติคนอื่นๆ บ้าง แต่ที่ ถ่ายทอดสู่บุคคลผู้สนใจโดยไม่ใช่เครือญาติก็มีจากการศึกษาทั้งโดยการ สอบถาม และจากการศึกษาเอกสาร พบว่า การถ่ายทอด ภูมิปัญญาการทำ โปงลางจังหวัดกาฬสินธุ์ มีการถ่ายทอดกันมาโดยลำดับคือ เริ่มจากท้าว พรหมโคตรซึ่งพาครอบครัวอพยพจากประเทศลาวมาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่บ้าน กลางหมื่น จังหวัดกาฬสินธุ์ ได้ทำเครื่องดนตรีประเภทเครื่องดีซัน โดยใช้ ไม้หมากเลื่อม ซึ่งเป็นไม้เนื้ออ่อนมีสีขาว เกาะเสียงดังกังวาน ตัดเป็น ท่อนๆ เจาะรูแล้วใช้เดาวัลย์ร้อยเรียง จำนวน 6 ท่อน นำไปแขวนไว้ตาม เฝียงนาใช้ตีไล่สัตว์ ไม่ให้มารบกวนพืชไร่ หรือใช้ตีเกาะจังหวะเป็น ท่วงทำนองลายที่ผู้ตีจินตนาการขึ้นตามอารมณ์ ตีฟังเล่นในหมู่คนที่ ออกไปทำไร่ ทำนา เสียงสัตว์ ยังไม่ได้้นำเข้าไปตีในหมู่บ้านจะทำให้เกิด เหตุร้ายฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล

ต่อมาท้าวพรหมโคตร ได้ถ่ายทอดวิธีการทำและการตีเกราะนี้ ให้นายปาน แล้วนายปานได้ปรับปรุงจาก 6 ท่อนเป็น 9 ท่อน เมื่อนายปาน

ถึงแก่กรรม นายขนานน้องชายก็ได้สืบทอดวิธีการทำและการตีเงินได้รับการยกย่อง และได้ถ่ายทอดวิชาความรู้เกี่ยวกับเรื่องนี้ให้แก่ นายเปลื้อง ฉายรัศมี ชาวบ้านผู้ซึ่งสนใจได้ศึกษา รับการถ่ายทอดวิชาความรู้อย่างละเอียด จนเกิดความรอบรู้ และนายเปลื้อง ฉายรัศมี ก็ได้ปรับปรุงจาก 9 ท่อนเป็น 12 และ 13 ท่อนตามลำดับ ส่วนการถ่ายทอดก็ได้ถ่ายทอดให้แก่ผู้สนใจ โดยทั่วไปและถ่ายทอดให้นักเรียนวิทยาลัยนาฏศิลป์ จังหวัดกาฬสินธุ์ ในฐานะอาจารย์พิเศษ ผู้เชี่ยวชาญดนตรีพื้นบ้าน ซึ่งนายเปลื้อง ฉายรัศมี ต่อมาก็ได้รับการยกย่องให้เป็นศิลปินแห่งชาติสาขาศิลปะการแสดง (ดนตรีพื้นบ้าน) ปีพุทธศักราช 2529 ดังแผนภูมิ

แผนภูมิแสดงการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทำและการเล่น โปงลางท้าวพรหมโคตร

การพัฒนาดนตรีพื้นบ้านโปงลางของจังหวัดกาฬสินธุ์ ในปัจจุบัน ได้กระจายออกไปอย่างแพร่หลาย โดยเฉพาะในกลุ่มเยาวชนในสถานศึกษาทั้งระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษาและประชาชนทั่วไป โดยการสนับสนุนส่งเสริมของจังหวัดกาฬสินธุ์ ที่จัดงานมหกรรมโปงลางแพรวา และกาชาดเป็นประจำทุกปี ดนตรีพื้นบ้านวงโปงลางจังหวัดกาฬสินธุ์คงจะได้รับการพัฒนา และสืบทอดภูมิปัญญาด้านนี้ต่อไปอย่างต่อเนื่อง

ลายของโปงลางนั้น จำมาจากธรรมชาติ ซึ่งมีผู้คิดจินตนาการขึ้นเพื่อให้เหมาะ

สมกับเรื่องราวของท่านองเพลงค่อไปนี้ คือ ลายโปงลางอันบรรยายตามที่ได้ทราบมา

ชื่อ	ความหมาย
ลายลมพัดพร้าว	- ลมพัดทางมะพร้าวกวัดแกว่งไปมา
ลายโปงลาง	- โปงลาง คือ เสียงจากกระดิ่งที่ผูกคอวัวคังอยู่ไม่ขาดระยะ มองเห็นภาพวัวเดินตามเป็นทิวแถว ชำม่นาอย่างเชื่องช้า
ลายช้างขึ้นภู	- กิริยาของช้างที่มีลีลาการเดินสง่างาม
ลายแม่ฮ้างกล่อมลูก	- เสียงจากหญิงร้างสามีที่มีชีวิตน่าอนาจอนาถ ว่าแห้วต้องผจญชีวิตกับลูกน้อย นิ่งกล่อมลูกอยู่เอากาน่าสงสาร
ลายนกไซบินข้ามทุ่ง	- ภาพของฝูงปีกษาที่เหิรร้อนข้ามทุ่งนาอันอุดมด้วยข้าวกล้า แลดูฝูงนกสะพรั่ง
ลายภูไทละละดูบ	- บรรยายถึงหนุ่มภูไท เมื่อยามพลบ มักจะหลบไปเว้าวอนกับคู่สาวذنเพื่อนบ้านหมู่เดียวกัน
ลายแมลงภู่ตอมคอก	- บรรยายถึงภู่ผึ้งหมู่กมรที่ชอบเคล้ากลิ่นคุดเกสรอันหอมหวานของมวลพฤกษาระดา ดาษในป่าแล้วกรี๊ดปึก ส่งเสียงกระหึ่มด้วยความแค้นขึ้น"

ครูเปลื้องกับโปงลาง

จะเห็นได้ว่าข้อสรุปในเรื่องความเป็นมาของวงโปงลางที่กล่าวมานั้นระบุว่า โปงลางมีถิ่นกำเนิดที่จังหวัดกาฬสินธุ์ ซึ่งชาวกาฬสินธุ์ให้ความสำคัญกับเครื่องดนตรีโปงลางมากจนยกขึ้นเป็นคำขวัญของจังหวัดว่า “เมืองฟ้าแดดสงยาง โปงลางเลิศล้ำ วัฒนธรรมผู้ไทย ผ้าไหมแพรวา ผาเสวยภูพาน มหาธารลำปาว ไดโนเสาร์สัตว์โลกล้านปี”

แต่เมื่อได้ทำการศึกษาเอกสารเพิ่มเติมนั้นพบว่าข้อสรุปว่าด้วยเรื่องความเป็นมาของวงโปงลางของจังหวัดร้อยเอ็ดมีความแตกต่างกัน ดังจะให้เห็นจากบทสรุปเรื่องความเป็นมาของวงโปงลางในหนังสือวัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดร้อยเอ็ด หน้า 154 ดังนี้

... โปงลางและโหวดนั้น เดิมเป็นเพียงเครื่องเล่นที่เป็นเอกเทศ โปงลางใช้ห้อยไว้ตามเถียงนา หรือคันไม้เพื่อตีเล่นเพียงคนเดียว ชาวร้อยเอ็ดในอดีตเรียกโปงลางว่า บักเบ็กเค็ดเค็ง (นายพรหม เดชพิมพ์ อายุ 103 ปี หมู่บ้านหนองแข็ง หมู่ที่ 4 ตำบลคงสิงห์ อำเภอจังหาร จังหวัดร้อยเอ็ดเป็นผู้ให้ข้อมูล) ส่วนโหวดนั้นเป็นเครื่องเล่นของเด็กเลี้ยงควาย เขาจะเอาไม้รวกลำเล็กๆ มาตัดขนาดสั้นยาวไล่เลี่ยกันไป ตัดด้วยดินเหนียวกับแกนยึดซึ่งมีหางยาว เวลาเหวี่ยงไปในอากาศก็จะมีเสียงดังหวูดหรือโหวด แล้วก็ทิ้งไปเลย โหวดได้พัฒนามาใช้ไม้เหี้ย (ไม้ซาง) ทำเป็นลูกติดด้วยซี่สุด (รังของแมลงจำพวกแมงน้อยที่ปั้นเอาน้ำหวานออกแล้ว) หรือครึ่ง เมื่อเหวี่ยงไปแล้วนำมาเหวี่ยงต่อไปได้อีก ปัจจุบันโปงลางและโหวดได้พัฒนาเป็นส่วนหนึ่งของดนตรีวงโปงลางที่ใช้ร่วมกับ พิณ แคน กลอง โห และฉาบ วงโปงลางที่มีชื่อเสียงในอดีต และยังคงแสดงต่อมาถึงปัจจุบัน คือ คณะโหวดเสียงทอง บ้านหนองพอก อำเภอหนองพอก จังหวัดร้อยเอ็ด โดยมีนายทรงศักดิ์ ประทุมสินธุ์ อายุ 44 ปี เป็นหัวหน้าคณะ ต่อมานายทรงศักดิ์ ประทุมสินธุ์ ผู้มีความสามารถเป่าโหวดเป็นทำนองหลายค่าๆ ได้เข้ารับราชการเป็นครูสอนดนตรีพื้นบ้านในวิทยาลัยนาฏศิลป์ ร้อยเอ็ด จึงได้นำรูปแบบการผสมวงดนตรีพื้นบ้านอีสาน (หรือวงโปงลางเดิม) เข้ามาสอนในวิทยาลัยนาฏศิลป์ ร้อยเอ็ดด้วย จึงทำให้แพร่หลายไปทั่วทุกจังหวัดในภาคอีสาน และภาคอื่นๆทั่วประเทศไทย (วิทยาลัยนาฏศิลป์ กาฬสินธุ์ได้มีการเอารูปแบบการผสมวงโปงลางจากร้อยเอ็ดไปใช้ เพราะวงโปงลางกาฬสินธุ์เดิมไม่มีโหวดก็ได้แนวคิดการทำโหวดเป็นเครื่องดนตรีไปจากร้อยเอ็ดตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสาร และจดหมายเหตุ, 2544 : 154)

ไม่ว่าการกำเนิดของวงโปงลางจะเกิดขึ้นที่ใด และมีความเป็นมาอย่างไรนั้นคงปฏิเสธไม่ได้ว่าในปัจจุบันนี้ ผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการสร้างงานดนตรีให้กับวงโปงลาง รวมทั้งเป็นผู้ประพันธ์เพลงพื้นบ้านอีสานชิ้นใหม่หลายชิ้นนั้นคือ ครูเปลื้อง ฉายรัศมี อายุ 73 ปี ผู้ได้รับแต่งตั้งจาก

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติให้ดำรงตำแหน่งศิลปินแห่งชาติสาขาศิลปะการแสดง
คนตรีพื้นบ้าน ปี พ.ศ. 2529

ผู้วิจัยได้รับเกียรติจากครูเปลื้อง ฉายรัศมี ศิลปินแห่งชาติท่านนี้ให้เข้าทำการสัมภาษณ์ถึง
วิธีการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการแสดงโขนกลาง ซึ่งท่านได้อธิบายว่าท่านได้เรียนรู้วิธีการเล่นโขนกลาง
รวมทั้งวิธีประดิษฐ์ มาจากนายขาน ซึ่งเป็นลูกชายของนายปาน ซึ่งสืบทอดมาจากท้าวพรหมโคตร
(ตามที่ได้ระบุไว้ในแผนภูมิข้างต้น) นายขานได้พัฒนาเครื่องดนตรีโขนกลาง ซึ่งสมัยก่อนเรียกเกราะ
รอก จากไม้เรียงกัน 6 ท่อน เป็น 9 ท่อน ต่อจากนั้นก็เพิ่มจำนวนท่อนขึ้นไปอีกเป็น 12 ท่อน ในปี 2500
ครูกล่าวถึงการเรียนโขนกลางในขั้นต้นว่า ท่านเรียนกับนายปานโดยใช้ความจำ ไม่มีโน้ตแต่อย่างใด
เพลงแรกที่เรียนคือ ลายใหญ่ และลายที่ถือว่าเป็นลายที่ยากที่สุดของโขนกลาง คือ ลายกาเดินก้อน
นอกเหนือจากเครื่องดนตรีโขนกลางแล้ว ครูเปลื้องยังสามารถบรรเลงเครื่องดนตรีพื้นเมืองอีสานอื่น
ได้ทุกชนิด และยังสามารถผลิตเครื่องดนตรีคือ โขนกลาง พิณ แคน โหวด และกลองได้อีกด้วย

ในด้านการถ่ายทอดนั้น ท่านได้มีโอกาสเป็นอาจารย์พิเศษของวิทยาลัยนาฏศิลป์
กาฬสินธุ์ ซึ่งได้ถ่ายทอดให้กับนักเรียนไปแล้วหลายสิบรุ่น นอกจากนั้นท่านยังได้เปิดศูนย์การเรียนรู้
ด้านการแสดงโขนกลางที่บ้านของท่าน ณ บ้านเลขที่ 229/4 ตำบลโพหนอง อำเภอเมือง จังหวัด
กาฬสินธุ์ ซึ่งผู้ที่สนใจสามารถแวะเวียนไปขอคำปรึกษาหรือขอนัดหมายเพื่อศึกษาการบรรเลง
โขนกลางได้ตลอดเวลา

ด้วยความปรารถนาที่จะศึกษาวิธีการถ่ายทอดด้านภูมิปัญญาการแสดงวงโขนกลาง ผู้
วิจัยและคณะทำงานได้นัดหมายกับท่านเพื่อทำการเรียนรู้ศิลปะพื้นบ้านแขนงนี้ และก็ประสบ
ความสำเร็จในการเริ่มต้นเรียนกับท่านซึ่งได้ขอสรุปในการศึกษาวิธีการถ่ายทอดของท่าน กล่าวคือ
ท่านทำการสอนแบบตัวต่อตัว ท่านปฏิบัติให้ดูก่อน แล้วศิษย์จึงจดจำและปฏิบัติตาม ผู้วิจัยได้เริ่ม
เรียนกับท่านโดยเล่นลายโขนกลาง ซึ่งเป็นลายที่เป็นสัญลักษณ์ของวงโขนกลาง สิ่งสำคัญที่ท่านเน้นก็คือ
วิธีการแบ่งมือข้างซ้ายและขวา ต้องเป็นไปตามหลักที่ท่านกำหนด จะสลับกันไม่ได้ และน้ำหนักมือ
ต้องเท่ากันทั้งสองข้าง ขณะที่ฝึกซ้อมนั้นท่านจะคอยควบคุมจังหวะไม่ให้เร็วเกินความงามของแต่ละ
ลาย เช่น ลายโขนกลาง จะต้องมียังหวะที่ช้าเนิบ ฟังแบบเพลินไม่ใช่สนุกคลิกเหมือนลายอื่นๆ
หลังจากนั้นท่านได้สอนลายเพลงที่ท่านประพันธ์ขึ้น ได้แก่ ลายลมพัดพร้าว ลมพัดไผ่ และลายเดี่ยว
ต่างๆ

ครูเปลื้อง ฉายรัศมีศิลปินแห่งชาติขณะสอน ไปงกลางให้แก่ผู้วิจัย

ขณะที่ผู้วิจัยฝึกซ้อมนั้น ได้มีโอกาสพบกับนายราชันย์ ฉายรัศมี ผู้เป็นบุตรชายของครูเปลื้อง ซึ่งท่านได้มอบหมายให้มาช่วยสอนและฝึกซ้อม เมื่อสัมภาษณ์ นายราชันย์ ถึงการสืบทอดความรู้จากผู้เป็นบิดานั้น นายราชันย์ กล่าวว่า ไม่เคยได้เรียนกับบิดาเลย ได้แต่ลักจำและนำมาฝึกปฏิบัติเอง

ผู้วิจัยสังเกตดูทักษะการแสดงดนตรีของนายราชันย์ พบว่านายราชันย์ เป็นผู้มี ความชำนาญ ในการแสดงดนตรีอย่างหาตัวจับยากผู้หนึ่ง หากเขาไม่เคยได้รับการสอนจากผู้เป็นบิดาแล้ว คงกล่าวได้ว่าทักษะและการแสดงที่นายราชันย์ปฏิบัติเครื่องดนตรีทุกชิ้นได้เป็นอย่างดีนั้น น่าจะมี ส่วนมาจากการสืบทอดความสามารถด้านนี้โดยทางพันธุกรรมเป็นแน่ หรือไม่ก็นายราชันย์ได้มีโอกาสฟังเสียงดนตรีตั้งแต่อยู่ในครรภ์มารดา และคลุกคลีกับผู้เป็นบิดา ซึ่งเป็นผู้สร้างเสียงดนตรีอยู่เป็นกิจวัตรประจำวันนั้น อาจทำให้เสียงดนตรีซึมซาบไปในสายเลือด เกิดทักษะในการปฏิบัติขึ้นโดยการศึกษาด้วยตนเองเพิ่มเติมเท่านั้น

ผู้วิจัยถ่ายกับนายราชันย์

ข้อน่าสังเกตอีกประเด็นหนึ่งคือ เมื่อผู้วิจัยเรียนถามครูเปลื้องถึงเรื่องวิธีการถ่ายทอดที่ท่านปฏิบัติต่อลูกชาย ท่านกลับยิ้มและกล่าวว่า “จะว่าไม่เรียนได้อย่างไร ก็เล่นให้ดูอยู่ทุกวัน” นั้น อาจหมายถึงความเป็นนัยว่า จริงๆแล้วท่านก็ได้สอน โดยการใช้วิธีให้ดูแต่ท่านราชันย์จะจำหรือไม่

นั่นคงไม่เป็นประเด็นที่ท่านตั้งเป็นข้อบังคับ กล่าวคือ ท่านอาจไม่มีเจตนาที่จะบังคับให้ลูกชายต้องเล่นดนตรี จึงไม่มีการถ่ายทอดอย่างเป็นทางการ แต่เมื่อลูกชายสามารถปฏิบัติได้เช่นนี้ ท่านย่อมเกิดความภาคภูมิใจ ดังจะเห็นได้ว่า ท่านได้แนะนำนายราชันย์ ให้ผู้วิจัยและทีมงานได้รู้จักโดยกล่าวอย่างมั่นใจว่าลูกชายของท่านคนนี้จะมาเป็นผู้ช่วยสอนของท่านในครั้งนั้น

นอกจากความสามารถในด้านการดนตรีแล้ว ครูเปลื้อง ยังมีความสามารถในการผลิตเครื่องดนตรีอีกด้วย เครื่องดนตรีที่ท่านผลิตอย่างเป็นลำเป็นสันนั้นคือ โปงกลาง เมื่อผู้วิจัยได้เดินสำรวจคูรอบบ้านนั้นพบว่า ท่านมีโรงกลึงไม้ ซึ่งเป็นสถานที่ผลิตโปงกลางอยู่ในบริเวณบ้าน ปัจจุบันนี้ท่านได้ถ่ายทอดวิธีทำโปงกลาง ให้กับลูกชายและลูกสาว ซึ่งลูกเขยก็ได้มีส่วนมาช่วยดำเนินธุรกิจด้านนี้ด้วย ดังนั้นนอกจากครูเปลื้องจะได้ถ่ายทอดความรู้ด้านการแสดงโปงกลางแล้ว ท่านยังได้สืบทอดภูมิปัญญาด้านการประดิษฐ์โปงกลางสืบทอดมาและถ่ายทอดไปสู่รุ่นลูกหลานอีกด้วย

ก๊ับแก๊บ

ศูนย์วิทยทรัพยากร

เครื่องดนตรีที่เป็นเอกลักษณ์ของภาคอีสานนอกเหนือจากแคน ก๊ับแก๊บ และ โปงกลางที่กล่าวมานั้น ยังมีพิณ ซึ่งถือเป็นเครื่องดนตรีประจำภาคอีสานอีกชิ้นหนึ่ง ผู้วิจัยได้มีโอกาสเดินทางไปจังหวัดหนองคาย ด้วยความอนุเคราะห์ของสำนักวัฒนธรรมจังหวัดที่จัดหาเจ้าหน้าที่ประสานงานให้ในการเดินทางไปพบนายทองจันทร์ พาไสย์ อายุ 64 ปี ศิลปินบรรเลงพิณ และช่างทำพิณที่มีชื่อเสียงของจังหวัดหนองคาย เมื่อสัมภาษณ์ถึงความสนใจในการเรียนพิณของท่าน ทราบความว่า ท่านเรียนคิดพิณด้วยตนเองโดยฟังเพลงการคิดพิณของอาจารย์ทองใส ไม่ทราบนามสกุล ท่านได้คิดตามเสียงที่ได้ยินแล้วจึงเอาจังหวะที่ได้มีโอกาสไปฟังการแสดงจริงมาคัดแปลง คิดให้เข้าจังหวะตามอย่างเขาคูได้คิดพิณให้ดู ชื่อลายนว่า ลายค้อนวัวขึ้นภู ท่านกล่าวว่าลายนี้เป็นลายที่บรรพบุรุษสืบทอดกันมา

ในสมัยปู่ ย่า ตา ยาย ทวด มีการเอาวัวควายไปขายที่จังหวัดลพบุรี ท่านเล่าให้ฟังถึงเสียงพิณในลายนี้ว่า มีอยู่ 5 เสียง คือ ชิก ขอ โปง กระโหรง กระเหร่ง เพลงนี้เป็นเพลงที่ท่านชอบที่สุด ซึ่งผู้วิจัยและคณะรู้สึกประทับใจในเสียงพิณของท่านเป็นอย่างยิ่ง

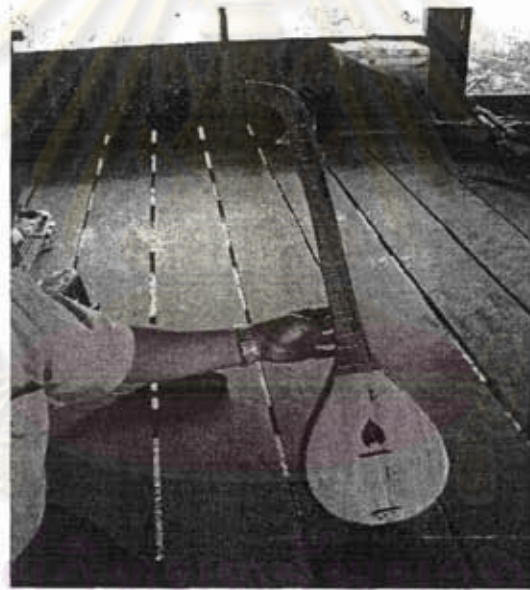
นายทองจันทร์ พาไสย์

นายทองจันทร์ ได้ดำรงบทบาทความเป็นครู โดยเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ด้านการคิดพิณให้กับนักเรียนโรงเรียนท่าบ่อวิทยาคมและโรงเรียนบ้านปากม่วง ท่านอธิบายถึงวิธีการถ่ายทอดการคิดพิณว่า ท่านจะเริ่มต้นโดยการคิดสายเปล่าแล้วคิดเสียงต่างๆ ตามช่องที่กดพิณให้นักเรียนเห็นถึงความแตกต่างของเสียง ท่านให้นักเรียนท่องเพลงด้วยปากเปล่าก่อนจะจำโน้ต โด เร มี ให้ได้ขึ้นใจ ต่อไปจึงสอนให้รู้หลักในการขึ้นต้นเพลง และสอนให้รู้ถึงความแตกต่างในระดับเสียง เมื่อบรรเลงเพลงแต่ละเพลง เพลงเริ่มต้นจะเป็นเพลงที่มีทำนองง่ายๆ สั้นๆ เช่น เด็ย โขง แล้วจึงเรียนลายอื่นๆ ต่อไป ท่านได้ให้ข้อสังเกตจากประสบการณ์การสอนของท่านว่าที่ผ่านมานั้น นักเรียนหญิงมักจะเรียนได้เร็วกว่านักเรียนชาย อาจเป็นเพราะนักเรียนหญิงมีความตั้งใจมากกว่าก็เป็นได้

ผู้วิจัยได้เรียนถามท่านเพิ่มเติมถึงการสืบทอดความรู้ด้านการประดิษฐ์พิณ ท่านกล่าวว่าแต่เดิมนั้นท่านมีอาชีพเป็นช่างทำเฟอร์นิเจอร์ และได้เดินทางไปประกอบอาชีพนี้ที่ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวอยู่ระยะหนึ่ง จนถึงช่วงที่ลาวเปลี่ยนแปลงการปกครอง จึงตัดสินใจกลับมาบ้านเกิด จากนั้นท่านจึงคิดอยากหางานทำ จึงได้ไปออธินฐานกับหลวงพ่อดังคือ ซึ่งเป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ของจังหวัด ขอให้ท่านช่วยแนะแนวทางทำมาหากินให้ อีกประมาณ 1 เดือนถัดมาจึงได้เกิดความคิดที่จะทำพิณขึ้น ท่านได้ร่างแบบเอง โดยใช้ทักษะที่มีอยู่เดิม คือ ช่าง

เฟอร์นิเจอร์ สร้างพิณเป็นรูปใบไม้ 2 – 3 แบบ แล้วนำไปขายครั้งแรกที่จังหวัดขอนแก่น และจึงได้ทำเป็นธุรกิจสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน การผลิตพิณของท่านเป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายในจังหวัดหนองคาย

เมื่อได้พิจารณาคุณลักษณะพิณของนายทองขันธ แล้วพบว่า เป็นพิณที่มีความประณีตเป็นอย่างยิ่ง และเนื่องจากท่านเป็นผู้คิดพิณเอง ประกอบกับทักษะการผลิตที่มีมาแต่เดิมนั้น ทำให้นอกจากจะดูสวยงามแล้วยังมีเสียงที่ไพเราะอีกด้วย ท่านเล่าว่ามีช่างพิณหลายคนจะทำเฉพาะแค่บางชิ้นส่วนของพิณเท่านั้น ส่วนประกอบหลายส่วนจะรับมาจากช่างอื่น แต่สำหรับพิณของท่านนั้นท่านจะมีความพิถีพิถันออกแบบและลงมือสร้างเองทุกชิ้นส่วน ทุกขั้นตอน ปัจจุบันนี้ท่านยังไม่ได้ทำการถ่ายทอดวิธีสร้างพิณให้กับผู้ใด แต่เมื่อคณะผู้วิจัยร้องขอให้ท่านบรรยายถึงขั้นตอนการผลิตนั้น ท่านก็รับอำนวยความสะดวกให้โดยมิได้ลังเลแต่อย่างใด

คุณธรรมของพ่อครู จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พิณ ถือเป็นสัญลักษณ์ของคนศรีอีสานชั้นหนึ่ง ซึ่งผู้คนในท้องถิ่นนิยมเล่นกันในทุกโอกาส เช่น ในการพักผ่อน หลังจากทำไร่ไถนา ในการสังสรรค์กันระหว่างคนในชุมชน หรือในประเพณีบุญต่างๆ นอกเหนือจากจังหวัดหนองคายแล้ว พิณยังปรากฏในทุกจังหวัดในแถบอีสานส่วนมากการถ่ายทอดพิณในสมัยก่อนนั้น จะถ่ายทอดโดยการให้ท่องจำและปฏิบัติตาม เช่นเดียวกับเครื่องดนตรีอื่นๆ

ที่จังหวัดอุตรธานี ผู้วิจัยได้มีโอกาสสัมภาษณ์ อาจารย์ พงศ์พิพัฒน์ ฝางแก้ว อายุ 45 ปี ท่านได้รับการยกย่องจากทางจังหวัดให้เป็นครูภูมิปัญญาไทยรุ่นที่ 3 ท่านมีความชำนาญด้านดนตรีพื้นบ้าน และได้ปรับประยุกต์นำอุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์เข้ามาประดิษฐ์ให้พัฒนาเป็นพิณไฟฟ้า พิณเบส และพิณคอร์ค ซึ่งถือว่าท่านเป็นผู้นำด้านนี้ในเขตภาคอีสาน ท่านได้ปรับบันไดเสียงของคนตรีพื้นบ้านให้มีบันไดเสียงเทียบเท่ากับคนตรีสากล

อาจารย์ พงศ์พิพัฒน์ ฝางแก้ว

อาจารย์พงศ์พิพัฒน์ เรียนรู้วิธีการทำพิณจากอาจารย์สมิง ที่จังหวัดหนองบัวลำภู ท่านเล่าว่า สมัยก่อนไม่มีแบบแผนในการผลิต ช่วงแต่ละคนจะมีวิธีการทำที่แตกต่างกันไป พินดั้งเดิมของคนอีสานจะมีเสียงแค่ โด เร มี ฟา ซอล ลา แต่ในปัจจุบันจะต้องพัฒนาตามตลาดเพิ่มลาซาร์ปและอีซาร์ป คนเล่นสามารถจะเล่นคอร์คได้ ลายน้อยจะเป็นเสียงแหลมเล็ก ใช้เล่นเซ็งบั้งไฟ ส่วนลายใหญ่เสียงจะทุ้ม ส่วนมากจะเล่นกับหมอลำ

ในด้านการคิดพินนั้นท่านเล่าว่า ได้เรียนวิธีการคิดมาจากอาจารย์พิน พงศ์อาสา อายุ 58 ปี ที่จังหวัดหนองบัวลำภู กับอาจารย์ขงบุตร เริ่มเรียนเมื่ออายุได้ 18 ปี ท่านกล่าวถึงสาเหตุที่เลือกเรียนกับครูทั้ง 2 ท่าน เพราะได้เคยไปเสาะแสวงหาครูตามหมู่บ้าน มีแต่คนคิดพินได้แต่สอนไม่ได้ บางคนก็หวงวิชา จึงได้พบครูทั้ง 2 ท่าน ได้รับตัวเป็นศิษย์ในเวลาต่อมา ก่อนที่จะเรียนก็ทำพิธีไหว้ครู แล้วเริ่มเรียนเป็นเพลงโดยไม่มีการบอกว่าโน้ตอะไร เสียงต่างกันอย่างไร ท่านได้เรียนลายต่างๆจากครูเช่น ลายสุดสะแนน ลายกาเดินก้อน เป็นต้น และท่านสามารถเล่นไปงกลางได้โดยฝึกหัดด้วยตนเอง ส่วนด้านการถ่ายทอดนั้นอาจารย์จะใช้โน้ตและอธิบายให้นักเรียนเข้าใจเป็นขั้นตอน ท่านมีแผนการที่จะเปิดโรงเรียนสอนการคิดพินและการผลิต ณ ที่ศูนย์ภูมิปัญญาไทย ในบริเวณบ้านที่สร้างใหม่ของท่านที่จังหวัดอุตรธานีในเร็วๆ นี้

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ที่กล่าวมาข้างต้น แสดงให้เห็นถึงลักษณะและวิธีการสืบทอดและถ่ายทอดวัฒนธรรมด้านภูมิปัญญาคนตรีอีสานเหนือ ว่าส่วนมากแล้วเป็นการถ่ายทอดแบบมุขปาฐะ

ทั้งที่มีการสอนอย่างตั้งใจและการปฏิบัติเองจากการเลียนแบบจนเกิดความชำนาญ การสืบทอดเป็นไปทั้งแบบพ่อสู่ลูกและระบบความสัมพันธ์ในฐานะศิลปินด้วยกัน เมื่อความทั่วถึงของระบบการศึกษาของรัฐกระจายไปสู่ท้องถิ่น ศิลปินที่มีชื่อเสียงก็มีโอกาสก้าวเข้าไปสู่การสอนอย่างเป็นระบบแบบแผน ผู้ที่ได้เคยรับการสืบทอดมาโดยธรรมชาติ เช่น จากพ่อสู่ลูก จากครูสู่ศิษย์ที่ไม่มีการบอกเล่าอธิบายวิธีการบรรเลงมากนัก ก็กลับกลายเป็นครูที่มีความเชี่ยวชาญในการสอน โดยปรับเปลี่ยนเพิ่มสื่อการสอน เช่น โน้ต และเทคโนโลยี เช่น เครื่องบันทึกเทปเข้าช่วย เพื่อให้เกิดความสะดวกในการสืบทอดและประหยัดเวลาในการสอน

ศูนย์วิทย์ทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

3.2 ทฤษฎีกรรมและความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับการสืบทอด

ในการรวมตัวกันของสังคมมนุษย์นั้นจะเกิดขึ้นได้ มนุษย์สังคมหรือชุมชนนั้นย่อมต้องมีความเห็นพ้องกันในเรื่องการดำเนินชีวิต ซึ่งแต่ละครอบครัวย่อมต้องมีกฎกติกาในการประพฤติปฏิบัติตนให้สมาชิกในครอบครัวยอมรับ เช่นเดียวกับชุมชนหนึ่งๆ ในสังคม การรวมตัวกันได้เป็นเหตุให้เกิดสังคมที่ขยายกว้างขึ้นเป็นสังคมใหญ่ การเห็นพ้องกันในการดำเนินชีวิต หมายรวมถึง การที่มนุษย์มีหลักในการดำรงชีวิตที่สืบเนื่องมาจากความเชื่อที่เหมือนกันหรือใกล้เคียงกัน ตัวอย่างเช่น ชาวไทยพุทธเชื่อว่า การตอบแทนคุณบิดา มารดา นั้นเป็นการทำกุศลอันประเสริฐเทียบได้กับการได้ทำบุญกับพระอริยะเจ้าชายทีเดียวก ด้วยเหตุนี้สังคมไทยจึงมีภาพลักษณ์ของการเป็นผู้มีความกตัญญูรู้คุณคน การที่สังคมหนึ่งๆ มีความเชื่อที่เหมือนกันจะส่งผลให้เกิดความสงบสุขในสังคมนั้น เพราะเมื่อความเชื่อสอดคล้องกัน ความขัดแย้งทางความคิดย่อมไม่เกิดขึ้นหรือเกิดขึ้นได้น้อยกว่าสังคมที่ไม่มีความสอดคล้องกันตามความเชื่อนั้นๆ

ความเชื่อเป็นความสำนึกที่เป็นนามธรรมอยู่ในจิตใจมนุษย์ บรรพบุรุษในสังคมนั้น ได้สืบทอดต่อมาถึงลูกหลาน โดยการถ่ายทอดความคิด ความรู้สึก และจินตนาการ ประกอบกับประสบการณ์ที่ปรากฏขึ้นกับตนหรือผู้อื่นปากต่อปาก เมื่อครั้งที่มนุษย์ยังไม่มีภาษาเขียนนั้น การถ่ายทอดความเชื่ออย่างเป็นรูปธรรมทำได้เพียงการใช้ศิลปกรรมเป็นสื่อ เช่น การวาดภาพบนผนังถ้ำ การสลักหินหรือไม้ เพื่อบรรยายภาพสิ่งเหนือธรรมชาติที่พวกเขาเชื่อถือ ภาพที่ปรากฏอาจเป็นเทพเจ้า ภูตผีปิศาจหรือภาพสัตว์ที่มีจริงในโลกมนุษย์ หรือสัตว์ที่มนุษย์จินตนาการขึ้นเอง เมื่อต่อมา มนุษย์มีภาษาเขียน มนุษย์จึงใช้ภาษาเขียนในการบันทึกเรื่องราวและถ่ายทอดความเชื่อต่างๆ ไปยังอนุชนรุ่นต่อไป

วาสนา บุญสม (2541: หน้า 21-25) ได้กล่าวถึงนิยามของความเชื่อ ไว้ดังนี้

“ความเชื่อ หมายความว่า เห็นจริงด้วย เห็นจริงตาม จะเห็นเช่นนั้นด้วยความรู้สึก หรือใคร่ครองด้วยเหตุผลก็ตาม

ความเชื่อ คือการยอมรับข้อเสนอข้อใดข้อหนึ่งไว้ว่าเป็นจริง การยอมรับเช่นนี้โดยสารถะสำคัญแล้ว เป็นการรับเชิงพุทธปัญญา แม้ว่าจะมีอารมณ์สะท้อนใจเข้ามาประกอบด้วย ความเชื่อจะก่อให้เกิดภาวะทางจิตใจในบุคคลซึ่งอาจเป็นพื้นฐานสำหรับการกระทำโดยสมัครใจของบุคคลนั้น ความเชื่ออาจจะมีพื้นฐานจากหลักฐานข้อเท็จจริงที่เชื่อถือได้ หรือมีพื้นฐานความเคยชินที่จากการนี้กรู้เอาเอง หรือจากลักษณะที่ทำให้เกิดเข้าใจไขว่เขวก็ได้ เพราะฉะนั้นความเชื่อจึงมิได้ขึ้นอยู่กับความจริงเชิงวัตถุวิสัยในเนื้อหาความเชื่ออาจจะเป็นความเชื่อเชิงวิทยาศาสตร์ ความเชื่อองมงาย หรือความเชื่อแปลกวิถิดารก็ได้

คนเราอาจจะทำการแข่งขัน จริงจังหรืออย่างบ้าพลังด้วยความเชื่อที่ผิดได้ เท่ากับที่ทำความเชื่อถูกต้อง อย่างไรก็ตามการกระทำที่ใช้สติปัญญาใดๆก็ตาม ย่อมต้องอาศัยความเชื่ออยู่ด้วยเสมอ แต่สติปัญญาเองนั้นอาจใช้มาทดสอบความเชื่อ และตรวจสอบความสมบูรณ์ถูกต้องของพื้นฐานความเชื่อมันได้

ความเชื่อ ก็ระดับสภาพจิตใจของบุคคลที่มอบความไว้วางใจ ความเชื่อใจ หรือความเชื่อมั่นต่อบุคคล หรือสิ่งหนึ่งสิ่งใด

ความเชื่อ ก็คำตอบซึ่งลึกลับเกี่ยวกับการดำรงอยู่ของคน โดยใช้พื้นฐานความศรัทธา และอารมณ์มากกว่าที่จะเป็นเหตุผล หรือวิทยาศาสตร์

ความเชื่อ เกิดจากสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ เช่น อำนาจของดินฟ้าอากาศ และเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นโดยไม่ทราบสาเหตุ มนุษย์ย่อมเกลียดทุกข์ และรักสุขเป็นธรรมดา ฉะนั้นเมื่อมีภัยพิบัติเกิดขึ้น ก็วิงวอนขอความช่วยเหลือต่อสิ่งที่ตนเชื่อว่าจะช่วยได้ ลัทธิความเชื่อแต่เดิมนั้นยึดถือธรรมชาติ อันมีพระอาทิตย์ พระจันทร์ ดาว น้ำ ลม ไฟ เป็นสรณะ ต่อมาเมื่อมีศาสนาเกิดขึ้นก็มุ่งยึดถือเหล่าเทพเจ้า ฤๅษีปีศาจ ซึ่งคิดว่ามีตัวตนเป็นสรณะ และเชื่อว่าสิ่งที่นับถือนั้นย่อมจะแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ ช่วยคนได้ยามที่ตนมีทุกข์ ต่อมาเมื่อวิทยาการต่างๆได้พัฒนามากขึ้น ความเชื่อในสิ่งดังกล่าวบางอย่างก็ลดน้อยลงและบางอย่างแปรเปลี่ยนจากธรรมชาติมาเป็นสิ่งประดิษฐ์ เช่น ผ้ายันต์ ตะกรุด ผ้าประเจียด เป็นต้น

ความเชื่อ แบ่งออกเป็น 2 อย่างคือ

1. ความเชื่ออย่างมงาย เป็นความเชื่อที่ไม่มีเหตุผล เนื่องจากความกลัวและความไม่รู้ ทำให้มนุษย์เกิดความเชื่อและแสดงพฤติกรรมต่อสิ่งนั้นๆ ความเชื่อที่คิดว่าทำอย่างนั้นแล้วจะดับทุกข์ และช่วยบันดาลสุขให้เกิดขึ้นกับตน เช่นการที่มนุษย์กราบไหว้บูชา พันผ้าให้ต้นไม้ใหญ่ๆ ด้วยเข้าใจว่าต้นไม้มีเทพเจ้าสิงสถิตอยู่ การเชื่อว่าต้นไม้ชื่อ “นางกุ่ม” จะช่วยคุ้มครองป้องกันเภทภัยต่างๆ เป็นต้น
2. ความเชื่ออย่างมีเหตุผล เป็นความเชื่อที่มีหลักการ มีเหตุผลน่าเชื่อถือขึ้น เชื่อถือว่า ถ้าทำอย่างนี้แล้วจะเกิดผลอย่างนั้นขึ้น เช่น เชื่อว่าปลูกต้นไม้ใหญ่ไว้ใกล้บ้านไม่ดีเพราะรากของต้นไม้จะชอนไชเข้ามาในบ้านหรือกิ่งของต้นไม้จะหักลงมาทับบ้าน เชื่อว่าสตรีมีครรภ์ไม่ควร

ขึ้นขวางบันไดเพราะจะทำให้กีดขวางคนขึ้นลงบันได และคนท้องอาจตกบันไดลงมาได้

ความเชื่อทั้งหลายอาจแบ่งเป็นประเภทๆ ได้ 12 ประเภท ดังนี้

1. ความเชื่อเกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ เช่นความเชื่อเรื่อง รมสูร เมขลา ขวานฟ้า ราหูอมจันทร์
2. ความเชื่อเรื่องยากกลางบ้าน สมุนไพรต่างๆ เช่น ขอดฝรั่งกินแก้ท้องเดิน ขมิ้นใช้ทาให้ผิวสวย
3. ความเชื่อเรื่องโชคลาง ฤกษ์ ยามต่างๆ ลางไม่ดี เช่น นกแสกบินเกาะหลังคา จึงจกตกลงมาตาดต่อหน้า
4. ความเชื่อเรื่องนิมิตและฝัน เช่น ฝันว่าจูรัด ทายว่าจะได้คู่ครอง ฝันว่าได้แหวน ทายว่าจะได้ลูกชาย
5. ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ เครื่องราง ของขลัง คาถา อาคมต่างๆ เช่น เขี้ยวหมูตัน ผ้ายันต์ ตะกรุด ลูกประคำ ฯลฯ
6. ความเชื่อเรื่องลักษณะคน-สัตว์ เช่นคนหูยานอายุจะยืน หญิงสาวที่มีทรวงอกใหญ่แสดงว่ามีความรู้สึกทางเพศหรือกามารมณ์ วัวที่มีโคนหางใหญ่จะมีกำลังมาก
7. ความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือศาสนา เช่น ใครตีหัวแมวหัวคนนั้นจะสั้น ถ่ายปัสสาวะรดปลวก อวัยวะเพศจะบวม การเชื่อถือเทพเจ้าต่างๆว่าช่วยขจัดทุกข์ให้คนได้เป็นต้น
8. ความเชื่อเกี่ยวกับการทำมาหากินและอาชีพ เช่น ร้านค้าใดที่ลูกค้าคนแรกในวันนั้นซื้อของด้วยเงินเชื่อ ตลอดวันนั้นจะมีแต่คนซื้อเงินเชื่อ การทำเบ็ดตกปลาต้องทำเมื่อเวลาหิวจัด การเข้าป่าล่าสัตว์ต้องมีกรเบิกไพร
9. ความเชื่อเรื่องเคล็ด เช่น ห้ามกินกินไก่จะทำให้เข้าสู่หนัดลำบาก ถ้าถูกสุนัขกัดให้เจ้าของสุนัขเหยียบที่แผล จะศึกษาเล่าเรียนสิ่งใดให้เรียนวันพฤหัสบดี
10. ความเชื่อเรื่องภูต ผี ปีศาจ เช่นพระเสื้อเมือง พระภูมิเจ้าที่ ผีปู่ผีย่า ผีฟ้า ผีกล้วยตานี
11. ความเชื่อเรื่องนรกสวรรค์ ใครทำดีจะได้ขึ้นสวรรค์ มีวิมาน อัมมทิพย์ ไม่ร้อนไม่หนาว มีคนบรรพบุรุษบรรเลงเพลงขับกล่อม ใครทำชั่วจะตกนรกเป็นเปรต ปากเท่ารูเข็ม ตกกระทะทองแดง ปีนต้นจั่ว

12. ความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์ หมอคู่ คู่วันดีจะประกอบพิธีมงคล วันเผาศพ วันบวช คนเกิดวันต่างๆ การทำนายโชคชะตาราศี

จากความเชื่อต่างๆเหล่านี้ ทำให้มนุษย์ต่างประพฤติกปฏิบัติแปลกๆ ไป ตามความเชื่อของตนและไม่ปฏิบัติบางสิ่งบางอย่าง ทั้งนี้เพราะเชื่อว่าถ้า ทำอย่างนี้หรือไม่ทำอย่างนี้แล้วจะทำให้เกิดผลดีแก่ตัวเอง เช่น ทำให้ ปลอดภัยจากโรคร้ายไข้เจ็บต่างๆ ทำให้ร่างกายสมบูรณ์แข็งแรงสวยงาม เป็นต้น ความเชื่อจึงมีผลอยู่ 2 ประการคือ

1. เกิดข้อห้ามที่คนในสังคมไม่ควรทำเช่น
 - 1.1 ห้ามร้องเพลงในครัวจะได้ผีแว่
 - 1.2 ห้ามกินกล้วยเผดจะมีลูกแฝด
 - 1.3 ห้ามตัดเล็บกลางคืนอายุจะสั้น
 - 1.4 ห้ามเคาะปากหม้อด้วยจุก ชาติหน้าปากจะแห้ว
 - 1.5 ห้ามใช้สากตำครกเปล่านมจะยาน
 - 1.6 ห้ามกินของฝากคอกจะพอก
 - 1.7 ห้ามคนท้องยืนขวางบันไดจะคลอดลูกยาก
 - 1.8 ห้ามผู้หญิงยืนคาประตูผีจะเข้าบ้าน
 - 1.9 ห้ามปลูกต้นลั่นทม ครอบครัวยจะมีแต่ความทุกข์
 - 1.10 ห้ามปลูกต้นมะไฟ ครอบครัวยจะมีแต่ความเดือดร้อน

ฯลฯ
2. เกิดข้อควรปฏิบัติ เชื่อว่าถ้าทำแล้วจะเกิดมงคล เช่น
 - 2.1 ปลูกต้นมะยมไว้หน้าบ้านจะเป็นมหานิยม
 - 2.2 ตั้งชื่อเด็กเป็นชื่อสัตว์ผีจะไม่เอาไป
 - 2.3 หญิงขณะมีครรภ์ให้รักษาศีล
 - 2.4 เมื่อกลับจากงานศพต้องล้างเท้า ล้างหน้า ล้างตา

ฯลฯ”

ที่จริงแล้วความเชื่อน่าจะมีข้องเกี่ยวกับความต้องการในการตอบสนองความต้องการของมนุษย์ทางด้านจิตใจเป็นสำคัญ มาลินอฟสกี นักมนุษยวิทยาชาวยุโรปได้กล่าววามมนุษย์ดำเนินวิถีชีวิตภายใต้ปัจจัยความต้องการพื้นฐาน 3 ประการ ประการแรกคือ ความต้องการในสิ่งจำเป็นขั้นพื้นฐาน เพื่อการดำรงชีวิตอยู่ ได้แก่ปัจจัย 4 ประการที่สองคือ ความต้องการด้านสังคมเช่น การแบ่งงานกันทำเพื่อให้กิจการสำเร็จ ประการที่สามคือ ความต้องการด้านความมั่นคง

ทางจิตใจ เช่น มิกฎหมาย และมีเวทย์มนต์คาถา เพื่อความมั่นใจในการดำรงชีวิตอยู่ ความต้องการ ทั้ง 3 นี้ก่อให้เกิดวัฒนธรรม และส่วนต่างๆของวัฒนธรรมมีหน้าที่ตอบสนองความต้องการของปัจเจกบุคคลในสังคมมนุษย์ในแต่ละด้านที่กล่าวมานี้

ในสมัยโบราณ มนุษย์สร้างที่อยู่เพื่อป้องกันภัยธรรมชาติ และเนื่องจากธรรมชาติเป็นสิ่งที่มนุษย์ไม่สามารถควบคุมได้ การบูชาธรรมชาติ เช่น ลม น้ำ ไฟ ดินไม้ ท้องฟ้า ต่างๆ เหล่านั้น เป็นเครื่องแสดงว่ามนุษย์ต้องการความอยู่รอด จึงเกิดการปฏิบัติกรเอาใจธรรมชาติ โดยการบูชาและยึดถือว่าธรรมชาติคือเทพเจ้าที่คุ้มครองมวลมนุษย์ทั้งหลาย พิธีกรรม คือ การกระทำที่มนุษย์ปฏิบัติอย่างมีขั้นตอนเพื่อตอบสนองความเชื่อของคนในสังคมอย่างเป็นรูปธรรมจึงเกิดขึ้นจากความเชื่อนั้น

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน(2546:788) ให้ความหมายของคำว่าพิธีกรรมว่าหมายถึง การบูชา แบบอย่าง หรือแบบแผนต่างๆ ที่ปฏิบัติในทางศาสนา จากความหมายของพิธีกรรมดังกล่าว สมิทธี สระอุบลฯ(๒๕๓๔: ๖๒) ได้กล่าวถึงความหมายของพิธีกรรมว่า

“พิธีกรรม (Rituals) หมายถึง การปฏิบัติที่เป็นมาตรฐานทางวัฒนธรรม อันเกี่ยวกับสัญลักษณ์ที่กระทำในโอกาสต่าง ๆ หรือหมายถึงพฤติกรรมทางสังคมอันละเอียดอ่อนที่ถูกกำหนดขึ้นโดยขนบธรรมเนียม กฎหมาย หรือระเบียบของสังคม ซึ่งแสดงออกถึงสัญลักษณ์ของคุณค่านิยม หรือความเชื่อ พิธีกรรมเป็นรูปแบบหนึ่งของพิธีการ แต่มิได้มีความหมายตรงกันนัก ข้อแตกต่างที่สำคัญคือพิธีการเป็นการปฏิบัติในสังคมที่มีคนจำนวนมากว่าหนึ่งคน แต่พิธีกรรมอาจจะปฏิบัติเพียงคนเดียวก็ได้ นอกจากนี้ พิธีการมักจะจัดให้มีขึ้นในเหตุการณ์สำคัญ ๆ ลักษณะสำคัญของพิธีกรรมคือส่วนใหญ่เป็นเรื่องที่เกี่ยวกับศาสนา และมักเกี่ยวข้องกับการใช้สัญลักษณ์ต่าง ๆ ในการแสดง ความหมาย และมีการแสดงให้เห็นความมหัศจรรย์ หรือความสำคัญของสิ่งต่าง ๆ เพื่อให้บุคคลเกิดความเกรงขาม หรือเคารพนับถือด้วย”

นอกจากนี้ยังมีผู้ให้ความหมายของพิธีกรรมอีกว่า

“พิธีกรรม หมายถึง พฤติกรรมที่มนุษย์ ที่ปฏิบัติต่อความเชื่อ ทางศาสนาของตน ไม่ว่าจะเป็นศาสนาใด ๆ ก็ตามต่างก็มี การปฏิบัติต่อศาสนาของตน ความเชื่อ และความศรัทธาของตน ในแต่ละศาสนา จึงก่อให้เกิด เป็น “พิธีกรรม” ทางศาสนา ด้วยความเชื่อ และศรัทธา การกำเนิดของพิธีกรรม มีมาแต่โบราณ ในยุคสมัย ของลัทธิพราหมณ์ ก่อนที่พระพุทธศาสนาจะเกิดขึ้น”

(www.mai95.net)

อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่าพิธีกรรมก็คือภาพสะท้อนแห่งความเชื่อของสังคมมนุษย์ ซึ่งแสดงออกมาเป็นรูปธรรม อย่างมีรูปแบบ มีขั้นตอน แล้วปฏิบัติสืบต่อกันมาเป็นประเพณีนั่นเอง

เมื่อก้าวถึงเรื่องดนตรีแล้ว ดูเสมือนว่าเป็นเพียงแค่องค์ประกอบที่สร้างความบันเทิงให้กับมนุษย์ในสังคมเท่านั้น อาจถือได้ว่าเป็นเพียงแค่ปัจจัยรอง ซึ่งไม่มีความสำคัญเท่าปัจจัยที่ทำให้มนุษย์ดำรงชีวิตรอดปลอดภัยเท่ากับ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ขาดรักษาโรค แต่ที่จริงแล้วความสำคัญของดนตรีกับมนุษย์บางสังคมนั้น ถือเป็นความจำเป็นขั้นพื้นฐานอย่างหนึ่งที่เดิยว ตัวอย่างเช่น สังคมของชาวเผ่าวานูวาตูของทวีปออสเตรเลียตอนใต้ เขาใช้ดนตรีเป็นเครื่องปกป้องภัยธรรมชาติ พวกเขาถือว่าเสียงดนตรี คือ อาวุธที่พระเจ้าซึ่งอยู่ในธรรมชาติประทานให้ เพื่อความอยู่รอดปลอดภัย ชาววานูวาตู จะรอรับเพลงใหม่ๆ ที่พระเจ้าหรือวิญญาณที่เขาเคารพเชื่อถือจะส่งมาให้ แล้วผู้นำของเขาจะร้องนำเมื่อได้รับเพลงจากพระเจ้า เพื่อให้ลูกบ้านได้ฝึกซ้อมร่วมกัน ด้วยความหวังที่ว่าเพลงนี้จะ เป็นอาวุธป้องกันภัยพิบัติต่างๆ ที่จะเกิดขึ้นจากธรรมชาติ หรือสัตว์ร้ายต่างๆ เป็นต้น

เช่นเดียวกับชนเผ่าไพลันของประเทศไต้หวัน ที่พวกเขานิยมเป่าขลุ่ยแฝด ซึ่งเป่าโดยใช้จมูก (twin-nosed flutes) เมื่อมีผู้เสียชีวิต เขาใช้ขลุ่ยชนิดนี้เป่าเพื่อบรรยายอารมณ์เศร้าที่หวนคิดถึงผู้ที่จากไป และจะมีการร้องเพลงเพื่อรำลึกถึงความคิดและความผูกพันของผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ต่อผู้ที่จากไปในอดีตประกอบ

นอกจากดนตรีจะมีบทบาทในสังคมมนุษย์ในด้านการให้ความบันเทิงแล้ว ในการประกอบพิธีกรรม เพื่อตอบสนองความเชื่อของมนุษย์ ดนตรียังมีบทบาทในการกำกับเรื่องราว ในการสร้างเสียงเพื่อสังเวทเพชดา หรือภูคผี ปีสาง เจ้าแห่งธรรมชาติที่พวกเขาเชื่อถือ ประหนึ่งว่าดนตรีนั้นเป็นภาษาในการสื่อสารระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติต่างๆ นั้น

บางท้องถิ่นนั้นดนตรีเป็นศาสตร์อันสำคัญที่สามารถยังให้เกิดรายได้ และการยอมรับนับถือจากผู้ที่อยู่ในสังคม อาชีพนักดนตรีจึงเป็นที่นิยมและเกิดการสืบทอดความรู้สืบทอดกันจากรุ่นหนึ่งไปรุ่นหนึ่งอย่างแพร่หลาย การสืบทอดความรู้ด้านดนตรีมิใช่เพียงแต่การสอนต่อๆ กันไปอย่างง่าย ๆ ด้วยเหตุที่แต่ละท้องถิ่นมีคตินิยมและความเชื่อเกี่ยวกับดนตรีแตกต่างกัน ดนตรีเป็นเครื่องมือที่ผลิตเสียง เพื่อสื่อสารกับสิ่งเหนือธรรมชาติที่พวกเขาเคารพนับถือ ดังนั้นดนตรีและศาสตร์ที่เป็นบริบทแห่งความรู้นั้นจึงถูกยกย่องให้เป็นของสูง จำเป็นต้องมีการทำกิจกรรมตามขั้นตอนเพื่อบูชาสังคีตสิทธิ์ที่คู่เลขของสูงนั้น เพื่อให้เกิดความมั่นใจในการถ่ายทอด และในการใช้ศาสตร์นั้น กิจกรรมดังกล่าวคือ พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการถ่ายทอดดนตรี หรือ พิธีไหว้ครู นั่นเอง

พิธีไหว้ครู เป็นพิธีกรรมในการเคารพบูชาครูก่อนที่จะเริ่มเรียนบทเรียนแรกกล่าวคือ เป็นการมอบน้อมของผู้หัดใหม่ต่อผู้ที่ถ่ายทอดวิชา เพื่อแสดงการยอมรับในวิชาที่เป็นของโบราณจารย์ที่ได้สืบทอดกันต่อมา โดยเฉพาะในสังคมไทย การเคารพนบอบแก่ผู้ที่มีความรู้มากกว่า มีอาวุโสกว่า ถือเป็นประเพณีการปฏิบัติคนที่เป็นวัฒนธรรมเก่าแก่ของไทยสืบมาแต่โบราณ ถือเป็นเอกลักษณ์เป็นภาพรวมทางวัฒนธรรมของไทยซึ่งมีการส่งมอบมรดกกันต่อๆ มาจากรุ่นหนึ่งไปอีกรุ่นหนึ่ง การ

ประกอบพิธีไหว้ครูมีวัตถุประสงค์เพื่อเตรียมความพร้อมให้ผู้เรียน ทั้งในด้านกาย วาจา และใจ เพื่อศึกษาศาสตร์ที่ถือเป็นของสูงนั้น ทวี ดาวโร และพิสิฏฐ์ บุญไชย (2539:13) ได้กล่าวถึงวัตถุประสงค์ของการไหว้ครูไว้เป็นข้อๆ ดังนี้

1.1 เพื่อเป็นการแสดงสัมมาคารวะ และความกตัญญูรู้คุณต่อครูบาอาจารย์(ครูบาอาจารย์ตามความหมายนี้ นอกจากจะหมายถึงผู้ถ่ายทอดศิลปะการคนตรีโดยตรงแล้ว ยังกินความรวมถึงเจ้าที่เจ้าทาง ผีบ้านผีเรือนและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งปวงที่มโหรีคณะนั้นนับถือด้วย)

1.2 เพื่อให้เกิดศรัทธาแก่หมู่คณะ

1.2 เพื่ออธิษฐานให้ครูบาอาจารย์ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครองให้มีสวัสดิภาพ ปราศจากอันตรายทั้งปวง

1.3 เพื่ออธิษฐานขอให้ครูบาอาจารย์และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยคลบบันดาลให้สามารถแสดงมโหรีได้อย่างราบรื่น มีคุณภาพเป็นที่นิยมของผู้ชมผู้ฟัง

1.4 เพื่อการกล่าวขอขมาโทษต่อครูบาอาจารย์และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หากในการแสดงนั้นมีข้อบกพร่องหรือความไม่ควรใดๆ เกิดขึ้น

จะเห็นได้ว่าการไหว้ครูเป็นสัญลักษณ์ของความนอบน้อม ของผู้ที่ต้องการศึกษาเล่าเรียนต่อผู้ที่ถ่ายทอดวิชาความรู้ ความเชื่อที่เป็นสิ่งที่ยึดเหนี่ยวกันมาว่าความเป็นสิริมงคลจะเป็นผลพลอยได้จากการไหว้ครู การร้องขอโดยการอธิษฐานให้ครูบาอาจารย์และสิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้น ช่วยปกป้องคุ้มครองให้คนมีสวัสดิภาพ ปราศจากอันตรายทั้งปวง หรือการขอขมาลาโทษในสิ่งที่เป็นการลบหลู่ครูอาจารย์ทั้งหลายเหล่านี้เป็นวัตถุประสงค์แฝง ซึ่งสะท้อนถึงเหตุแห่งความเชื่อในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งเป็น ไปเพื่อตอบสนองความต้องการ ในการอยู่รอดปลอดภัยของมนุษย์

ความเชื่อกันปรากฏในเรื่องเล่าที่ผู้ใหญ่เล่าให้เด็กฟังและถ่ายทอดกันมาเป็นนิทานหรือวรรณกรรมพื้นบ้าน ซึ่งมีสาระที่แตกต่างกันไป

พิธีกรรมไหว้ครู

ดังที่กล่าวมาแล้วว่าประเพณีที่ถือเป็นวัฒนธรรมของคนไทยที่สืบสานกันมาจากอดีตถึงปัจจุบันที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ ก็คือประเพณีการไหว้ครู การจัดกิจกรรมไหว้ครูย่อมต้องมีขั้นตอน มีองค์ประกอบอันสำคัญที่จะทำให้พิธีกรรมบรรลุผล สำหรับพิธีกรรมไหว้ครูคนตรีพื้นบ้านอีสานนั้น องค์ประกอบที่สำคัญเป็นอย่างยิ่งนอกจากครูและศิษย์แล้ว ยังมีอุปกรณ์ซึ่งถือเป็นอุปกรณ์ในการที่จะติดต่อกับครูเทวดาหรือสิ่งเหนือธรรมชาติ ตามความเชื่อที่สืบทอดกันมาจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่ง นั่นก็คือเครื่องบรรณาการ หรือเรียกอีกอย่างว่า เครื่องกำนด หรือเครื่องบูชาครู ซึ่งในแถบอีสานเหนือเรียกว่า ภาย้อ ซึ่งผู้เรียนต้องนำมามอบให้ผู้ที่จะทำการสอนเพื่อมอบตัวเป็นศิษย์

พิชญ์ สมทอง (2542:2469-2470) ได้อธิบายถึงความหมายของพิธีกรรมมอบเครื่องบูชาคุณแก่ครูไว้ว่า

ปงคาย คือ พิธีกรรมมอบเครื่องบูชาคุณหรือสมนาคุณให้แก่ครู เมื่อศิษย์เรียนสำเร็จ หรือ “ปงคาย” ให้แก่หมอป็นบ้านผู้ทำการรักษา เมื่อผู้ป่วยหายจากเจ็บป่วยแล้ว การ “ปงคาย” เป็นการแสดงความเคารพยกย่อง กตัญญู กตเวทิต่อครูหรือหมอผู้มีพระคุณ ส่วนประกอบของคาย

คาย หรือ เครื่องบูชาครู แต่ละชนิดจะแตกต่างกันออกไป ขึ้นอยู่กับ “ครู” หรือ “หมอ” จะเป็นผู้กำหนด โดยปกติทั่วไปจะประกอบไปด้วย

- 1) ชั้น 5 ถ้าเต็มพิธีการก็มี หัวดอก 5 คู่ ดอกไม้ 5 คู่ ประทีป 5 คู่ รูป 5 คู่ เทียน 5 คู่
- 2) ถ้าเป็นชั้น 8 ก็เพิ่มเป็นอย่างละ 8 คู่ แล้วเพิ่มชั้น 1 ผืน แพรว่า 1 ผืน เหล้าก่อง ไข่ 1 ฟอง ขวย(กรวย) ชั้นหมากเบ็งซ้ายขวา
- 3) ส่วนเงินนั้นแล้วแต่ครูจะกำหนด

วิธีปงคาย

เมื่อลูกศิษย์เรียนมนต์คาถาสำเร็จต้อง “ปงคาย” หรือ เมื่อผู้ป่วยหายป่วยแล้วต้อง “ปงคาย” โดยการนำ “คาย”(เครื่องบูชาครู) ตามที่กำหนดไว้ไปสมนาคุณ ครู หรือ หมอ ตามพันธสัญญา “การปงคาย” เป็นข้อตกลง หรือระเบียบการควบคุมสังคมอีสานอย่างหนึ่ง ในสมัยโบราณว่า ศิษย์หรือผู้ป่วยเจ็บต้องปฏิบัติตามพันธสัญญานี้ หากใครละเมิดละเลยไม่ “ปงคาย” จะทำมาหากินไม่เจริญ มักจะมีเรื่องขัด โชคร้าย หรือมีอันเป็นไปต่างๆนานา

จากการสัมภาษณ์ศิลปินดนตรีพื้นบ้านอีสาน ทำให้ทราบว่าในพิธีกรรมไหว้ครูดนตรีที่เราเรียกกันนั้น เป็นที่รู้จักในท้องถิ่นว่า “การยกคาย” ซึ่งคายนี้มักนิยมเรียกว่า “คายอ้อ” ซึ่งหมายถึงเครื่องยกครูของหมอลำ ซึ่งมีองค์ประกอบแตกต่างกันไปในแต่ละสำนัก และที่มีความพ้องกันมากที่สุดก็คือการต้องมี “ขัน” เป็นองค์ประกอบสำคัญซึ่งจะขาดเสียมิได้

ธวัช ปุณโณทก (2542: 469-472) ได้อธิบายความหมายของ “ขัน” ไว้ดังนี้

ขัน ในภาษาถิ่นอีสานมีความหมายตรงกับ “พาน” คือ ภาชนะใส่เครื่องบูชา คำว่า “ขัน” มีความหมายรวมถึงภาชนะที่ทำด้วยไม้ สานด้วยไม้ไผ่ หรือหวาย และโลหะด้วย โดยทั่วไปขันจะหมายถึงพานใส่เครื่องสักการบูชา มี หัวดอก ดอกไม้ รูปเทียน สำหรับบูชาพระรัตนตรัย แต่กระนั้นก็ตามคำว่าขัน มักจะมีคำมาต่อท้ายเพื่อแสดงประเภทชนิด เช่น

- 1.) ขันห้าขันแปด คือพานใส่เครื่องสักการบูชาพระรัตนตรัย และในพิธี

กรรมอื่นๆ โดยนำเทียน 5 เล่ม ดอกไม้ 5 ดอก ใส่ในพาน เรียกว่า ชั้นห้า หากอย่างละแปด เรียกว่า ชั้นแปด ในปัจจุบันพบว่า ชั้นห้าชั้นแปดนั้น ใช้จานใส่ดอกไม้และเทียนเป็นส่วนใหญ่ ไม่นิยมใช้พานโลหะ เพราะหายาก

2.) ชั้นคาย คือ พานใส่เครื่องบูชาครูในพิธีกรรมอื่นๆ เช่น เซ่นผี ไหว้ครู และบูชาภัณฑ์เทศน์ เรียกว่า “คายเทศน์” หากเป็นคายเทศน์ หรือ คายเทศน์คาถาพัน จะมีเงินปัจจัยที่จะถวายพระภิกษุด้วย และมีบริวารอื่นๆ เช่น รูปเทียน หัวดอกดอกไม้ ตามจำนวนคาถาในกัณฑ์นั้นๆ (ในมหาเวสสันดรชาดก 13 กัณฑ์ รวมมีคาถา 1000 คาถา)

3.) ชั้นหมากเบ็ง คือพานเครื่องสักการบูชา 5 ประการ ชั้นหมากเบ็ง (เบญจจะ) เป็นเครื่องสูง ประคิบรู้อย่างประณีต จะนิยมทำขึ้นเพื่อบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และพระรัตนตรัย จะพบว่าในพิธีกรรมพุทธศาสนาและพิธีกรรมเกี่ยวกับไสยศาสตร์และวิญญูณ ก็นิยมทำชั้นหมากเบ็งเป็นเครื่องสักการบูชาเช่นเดียวกัน โดยทั่วไปชั้นหมากเบ็งจะประคิบรู้ออกจากกรวยใบตองเย็บติดกันเป็นยอดแหลม (ปลายยอดกรวยใบตองทุกยอดจะเสียบดอกบานไม่รู้โรยยอดละดอก) กล้ายพานบายศรี แต่มีขนาดเล็กกว่า กรวยใบตองยอดแหลมนี้อาจวางอยู่บนพาน (ปัจจุบันนิยมใส่กระป๋องนม) มีที่เสียบดอกไม้ เทียน และรูป ประดับประดับเพื่อความสวยงามอีกด้วย

พิธีกรรมการยกคายอ้อ มิได้กระทำแต่เพียงการเริ่มต้นเรียนดนตรีอีสานเท่านั้น ดังที่กล่าวมาแล้วพิธีกรรมนี้เป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งในการแสดงการเคารพต่อครูก่อนแสดง เครื่องคายอ้อในพิธีกรรมก่อนเริ่มการแสดง อาจมีข้อแตกต่างไปจากพิธีกรรมบูชาครูเมื่อเข้าเป็นศิษย์ ซึ่งมีส่วนมากจะเพิ่ม หวี แป้ง กระจก และขี้ผึ้งเข้าไป

ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับพิธีไหว้ครู

ในการประกอบพิธีไหว้ครูนั้น สิ่งสำคัญที่สุดที่จะขาดมิได้ ได้แก่ เครื่องบูชาครู ซึ่งเปรียบเสมือนเครื่องบรรณาการที่ผู้เรียนจัดเตรียมขึ้น เพื่อมอบให้แก่ครูทั้งที่ยังมีชีวิตอยู่ และทั้งที่ล่วงลับไปแล้ว รวมถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ผู้ประสิทธิ์ประสาทเครื่องดนตรีและวิชาการดนตรีแก่นมนุษย์ เครื่องบูชาครูที่เป็นที่กล่าวขานและเป็นที่น่าสนใจในหมู่ชาวอีสานเหนือ คือ คายอ้อ ซึ่งมีความหมายตามที่กล่าวมาแล้ว

ส่วนประกอบของคายอ้อ มีลักษณะที่แตกต่างกันไป ขึ้นกับความเชื่อของศิลปินนั้น ซึ่งได้รับสืบทอดต่อกันมาจากรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่ง

จากการสัมภาษณ์หมอลำเคน คาเหลา และหมอลำบุญเพ็ง ฝัฝิวชัย สองศิลปินแห่งชาติสาขาการแสดง (หมอลำ)จังหวัดขอนแก่น ได้แจกแจงองค์ประกอบของเครื่องคายอ้อ ดังนี้

หมอลำเคน ได้อธิบายว่ากายอ้อของหมอลำ แบ่งออกเป็น 2 กลุ่มคือ

กลุ่มที่ 1 นับถือนางฟ้าพญาแถนเป็นหมอลำทรง ซึ่งหมอลำเคน อยู่ในกลุ่มนี้ กายอ้อของหมอลำ เคนค่อนข้างยุ่งยากเพราะเป็นเรื่องไสยศาสตร์ เน้นทางเมตตามหานิยม นอกจากรักษายากแล้วยังมี ข้อห้ามต่างๆมากมาย เช่น ไม่กินของในงานศพ ไม่สูบบุหรี่ที่คนสูบแล้ว ฯ เป็นต้น

กลุ่มที่ 2 นับถือพระพุทธเป็นหมอลำธรรมะ ซึ่งหมอลำนุญเฑาะอยู่ในกลุ่มนี้ ครูของหมอลำหมอลำเคน ผู้ครูของหมอลำนุญเฑาะไม่ได้ อย่างไรก็ตามแม้จะนับถือครูคนละแบบแต่เวลาแสดงลำกลอน ไม่ แดกต่างกันเรื่องกายอ้อของหมอลำเคน ประกอบด้วย

1. ซวยกันแหลม 4 ซวย
 2. เทียนชั้น 5 เป็นเทียนขนาดดินสอดำ 4 คู่ เทียนขนาดใหญ่เท่านิ้วกลาง 1 คู่ (ถ้าสมัย โบราณหนัก 1 บาท เรียกเทียนเล่มบาท)
 3. ดอกไม้ขาวมีขอดใบด้วย (ดอกไม้ชนิดใดก็ได้แต่ต้องเป็นสีขาว ถ้าเป็นช่วงที่หาดอกไม้สี ขาวไม่ได้จริงๆ ก็ใช้เฉพาะขอดใบของต้นไม้ที่ออกดอกสีขาว)
 4. ไข่ไก่สด 1 ฟอง
 5. หวี 1 อัน (ของชายหรือหญิงก็ได้)
 6. ก่องแขน* (กำไล) สีขาว 1 คู่
- หมายเหตุ *กำไลพลาสติกที่มีขายทั่วไปตามห้องตลาด
7. ซ้องผม (อ่านว่าซ้องผม) เป็นผมแท้ของผู้หญิง ยาวสวย สะอาด ม้วนหรือดัดให้สวยใส่ รวมเข้ากับกายอ้ออื่นๆข้างต้น
 8. เหล้าขาว 1 ขวด (ขวดเล็กหรือใหญ่ก็ได้ ฝาขวดไม่ใช่ฝาเดิม ให้ใช้ใบตองหรือกระดาษ หนาๆพันปิดฝาขวด)
 9. ผ้าถุงใหม่ 1 ผืน (จะเย็บสำเร็จหรือไม่ก็ได้)
 10. ผ้าซิ่นแพรวา (ถ้าเป็นสีขาวจะดีมาก)
 11. ผ้าขาวม้า (จะมีหรือ ไม่มีก็ได้)

นอกจากเครื่องยกกายอ้อดังกล่าวข้างต้นแล้วยังมีเงินจำนวน 50 สตางค์ บางครั้งถ้า ไม่มีเศษ 50 สตางค์ก็ให้ใส่เงินเกินได้แต่ห้ามเกิน 1 บาท ในกรณีที่มามอบตัวเป็นศิษย์พร้อมกันหลาย คน (หรือสำหรับบางคนที่เห็นแก่ได้ ยากได้วิซามากๆ) ห้ามเกิน 26 บาท

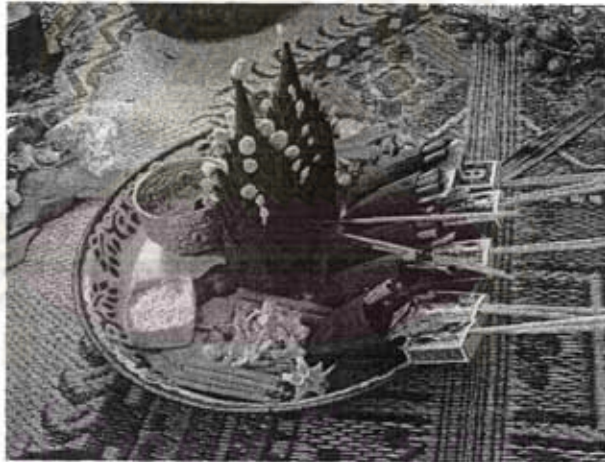
ส่วน เครื่องยกกายอ้อ สำหรับมอบตัวเป็นศิษย์ของหมอลำนุญเฑาะมีดังนี้

1. ชั้น 5 ชั้น 8
2. ซวยกันแหลม 4 ซวย ไม่ต้องพับปาก (เชื่อว่าเสียงจะดี)
3. ไข่ไก่ 1 ฟอง
4. เหล้า 1 ขวด (เหล้าอะไรก็ได้ / ขวดใหญ่หรือเล็กก็ได้เช่นกัน)

- ** ไม่ต้องมีผ้าถุง , ผ้าซิ่น , หวี หรือกระจก
- 5. เงินจำนวน 6 สิ่ง

หมอลำเคน ดาเหลา ได้กล่าวถึงความหมายของเครื่องบูชาต่างๆ ว่าเครื่องบูชาครุนี้มีที่มาจากตำนานเรื่องชูลูและนางอ้ว ซึ่งเป็นนิทานพื้นบ้านที่เป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายในแถบอีสานเหนือ ซึ่งมีเนื้อเรื่องโดยย่อว่า

“แม่ของชูลู และแม่ของ นางอ้ว เป็นเพื่อนกันสัญญาว่าถ้ามีลูกต่างเพศจะให้แต่งงานกัน เมื่อแม่ของนางอ้วท้องอยากกินส้มได้ไปขอลูกจากแม่ของชูลู แต่ถูกปฏิเสธ สร้างความแค้นฝังใจให้กับแม่ของนางอ้ว ความรักของชูลู และนางอ้ว ถูกกีดกันจากแม่ของนางอ้วและยังบังคับให้แต่งงานกับชายอื่น สุดท้ายนางอ้วจึงตัดสินใจผูกคอตาย โดยก่อนตายได้อธิษฐานว่า “น้องขอลาไปก่อนแล้วจะเอา กระจก หวี แป้ง ไปแต่งตัวให้สวยงามคอยพี่ ขอให้พี่ชูลูที่จะตามไปภายหลังได้เอาไปเอาแคนไปด้วย” ดังนั้นเครื่องคายที่ประกอบด้วยกระจกละหวีเพื่อส่งให้วิญญาณของนางอ้ว ตามความเชื่อจากตำนานดังที่กล่าวนี้

คุณธรรมของหมอลำ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เครื่องคายอ้อขันห้า

นอกจากความเชื่อที่สืบทอดกันมาจนเกิดพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการไหว้ครุแล้วสิ่งที่เกิดขึ้นพร้อมๆ กับการเชื่อ ซึ่งมีวัตถุประสงค์เดียวกันคือ การเอาใจเทวดา ครุ หรือสิ่งเหนือธรรมชาติก็คือ ข้อห้ามปฏิบัติซึ่งท่านเชื่อว่า หากปฏิบัติแล้วจะทำให้สิ่งที่เคารพนับถือเหล่านั้นไม่พอใจ และอาจเกิดความหายนะหรือความเจ็บไข้ได้ป่วยแก่ผู้ละเมิดข้อห้ามนั้นๆ ข้อห้ามดังกล่าวถูกเรียกว่า ขะลำหรือละลำ มีความหมายถึงข้อห้ามของชุมชนเพื่อสังคมที่ควรละเว้นปฏิบัติ เพราะถือว่าเป็นสิ่งไม่ดีไม่งาม

ไม่เหมาะสม เป็นข้อห้ามที่ศักดิ์สิทธิ์ผู้ใดละเมิดจะเกิดความเสียหาย ซึ่งขะลำนี้นี้ได้เป็นที่ยึดถือของคนในสังคมของชาวอีสานเหนือ เป็นประเพณีสืบต่อกันมา

หมอลำเคน ดาเหลา ได้กล่าวถึง ขะลำนี้นี้ที่ท่านได้ยึดถือและสืบทอดต่อยังลูกศิษย์และคนในครอบครัว ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับคนตรีอีสานว่าผู้ที่เป็หมอลำควรละเว้นการรับประทานฟักแฟง ห้ามรับประทานอาหารหรือคัมน้ำในงานศพ ห้ามคัมเหล้า ห้ามรับประทานของเหลือ หรือสูบบุหรี่ค่อจากบุหรืที่คนอื่นสูบไว้ ท่านกล่าวว่าอาจจะทำให้ผีโกรธและผู้ทีละเมิดมีเคราะห์ไม่สบาย ท่านได้ถ่ายทอดความเชื่อนี้ไปสู่อศิษย์ทุกรุ่น ท่านยังเล่าถึงประสบการณ์ของท่านที่ได้เคยพบกับผู้ที่ละเมิดข้อห้ามว่ามีหลายคนต้องอยู่สภาพตาบอด หรือมีอันเป็นไป เพราะฝ่าฝืนข้อห้ามเหล่านั้น

หมอลำจิวรรณ คำเมิน ได้กล่าวถึงเครื่องบูชาในพิธีไหว้ครูว่ามีเครื่องคายอ ดังนี้

1. ขัน 5 ขัน 8
2. เหล้าขาว 1 ขวด
3. ไข่ไก่ 1 ฟอง
4. เงิน 6 สลึง

ท่านอธิบายถึงเครื่องขัน 5 ขัน 8 ว่าต้องใช้ดอกไม้ขาวประกอบกับเทียนคู่ เพราะดอกไม้ขาวเป็นสีแห่งความบริสุทธิ์ เป็นตัวแทนของจิตใจที่บริสุทธิ์ของผู้มอบตัวเป็นศิษย์ จะเป็นดอกอะไรก็ได้ ยกเว้นดอกกลิ่นหอม เพราะดอกกลิ่นหอมใช้ในพิธีผีฟ้าเท่านั้น ส่วนเหล่านั้นเป็นเครื่องบรรณาการครูเช่นเดียวกับไข่ไก่และเงิน 6 สลึง ท่านอธิบายถึงการเลือกใช้ไข่ไก่แทนไข่เป็ดว่า ชาวอีสานเชื่อว่า เป็ดเป็นสัตว์ที่ไม่เลี้ยงลูก แม่เป็ดจะทิ้งลูกเมื่อลูกออกจากไข่แล้ว และเป็ดยังมีเสียงแหบ หากหมอลำใช้ไข่เป็ดเป็นเครื่องคายอ จะทำให้เสียงแหบเหมือนเสียงเป็ดได้ ท่านกล่าวว่าหากคนที่สนิทกันรับประทานเป็ดด้วยกันจะทำให้แตกแยกกันเหมือนนิสัยของเป็ดฉะนั้น

ท่านได้กล่าวถึงการถ่ายทอดวิชาหมอลำว่า ผู้ที่ต้องการเรียนหมอลำต้องทำพิธีกรรมที่เรียกว่า การครอบครู คือการที่ครูรับตัวไว้เป็นศิษย์ ท่านเชื่อว่าถ้าครอบครูแล้ว จะทำให้ผู้เรียนประสบความสำเร็จในการเรียน ตลอดจนประสบความสำเร็จในอาชีพหมอลำในอนาคต วันที่ถือว่าเป็นวันดีสำหรับการทำพิธีครอบครูคือวันอังคารข้างขึ้น ซึ่งเป็นวันที่ถือว่าเป็นวันที่เหมาะสมในการทำพิธี อันเป็นความเชื่อที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ

ในเรื่องข้อห้ามของหมอลำนั้น ท่านได้กล่าวไว้ว่า ผู้ที่เรียนเป็นหมอลำห้ามรับประทานอาหารในบ้านที่มีงานศพ ห้ามลอดคันท้าย ท่านเคยมีประสบการณ์กับผู้ทีละเมิดไม่ปฏิบัติตามขนบในการบูชาครู ซึ่งผู้ที่เป็นหมอลำโดยปกติแล้วต้องไหว้ครูก่อนแสดงทุกครั้ง โดยมีเครื่องบูชา คือ คายอ ค้ายๆ กับการครอบครู และมีอยู่คนหนึ่งไม่ได้จัดคายอบูชาครู ทำให้พวกเขาขาดความเชื่อมั่นในการแสดง กิดกลอนไม่ออก บางขณะจัดคายอ แต่ไปขโมยคัมเหล้าที่จัดถวายครู ทำให้เกิดการคิดขัดในการแสดง

นายเปลื้อง ฉายรัศมี ศิลปินแห่งชาติจังหวัดกาฬสินธุ์ก็ได้กล่าวถึงคายอว่าประกอบ

ด้วยผ้าแพรขาว เหล้าไห ไก่ตัว เงิน 6 บาท ไข่ไก่ต้ม 1 ฟอง ยอดไม้ รูป 7 ดอก ชั้น 5 และชั้น 8 สำหรับจำนวนเงินนั้นท่านเล่าว่าในสมัยก่อนใช้เพียง 6 สตางค์ สำหรับการเรียนบรรเลงดนตรี และ 12 สตางค์ สำหรับการเรียนผลิตเครื่องดนตรี แต่ต่อมาในปัจจุบันท่านได้เปลี่ยนเป็น 6 บาท และ 12 บาท ตามลำดับ และเงินที่จัดไว้ในคยาอ้อนี้ ท่านกล่าวว่าต้องนำไปถวายวัด ห้ามนำมาใช้ส่วนตัว เพราะเป็นเงินที่ถวายครูที่ล่วงลับไปแล้ว ท่านกล่าวถึงการใช้ไข่ไก่ว่าท่านได้รับสืบทอดมาจากครู และเป็นที่ยึดกันว่า ถ้าไข่ไก่เป็ดจะเกิดเรื่องไม่ดีขึ้น เช่น เพื่อนจะแตกแยกกัน อาจเกิดเรื่องทะเลาะวิวาทกันขึ้น

หมอลำละมัย คุณ ได้อธิบายถึง องค์ประกอบของคยาอ้อว่าประกอบด้วย กล้วย 4 อัน ไข่ต้ม 1 คู่ เทียน 1 คู่ ลงไปในกรวย ผ้าขาวแพรขาว 1 ผืน เหล้า 1 ขวด ไข่ไก่ 1 ฟอง และเงิน 12 บาท ท่านกล่าวว่าขณะทำคยาอ้อนั้นต้องกล่าวบูชาครูอาจารย์เป็นภาษาอีสานและตามด้วยภาษาบาลี มีการตั้งนะโม 3 จบ ก่อน คยาอ้อนั้นจะมีส่วนประกอบต่างกันไปแล้วแต่ความเชื่อของหมอลำ ท่านกล่าวว่าดอกไม้ที่จำเป็นต้องเป็นดอกไม้ขาว และห้ามใช้ไข่เป็ด ต้องใช้ไข่ไก่เท่านั้น

ในเรื่องข้อห้ามนั้น ท่านได้รับการสั่งสอนมาจากครูว่า หมอลำห้ามลอดใต้เครื่องถ้วย ห้ามกินลูกน้ำเต้า ห้ามถอดผ้าถุงขึ้นเหนือศีรษะ ต้องถอดลงข้างล่างเท่านั้น และห้ามรับประทานอาหารในชายคาบ้านของผู้ที่จัดงานศพ หมอลำละมัย ได้กล่าวถึงเหตุผลตามความเชื่อที่ไม่ใช้ไข่เป็ดว่า ชาวอีสานถือว่าเป็ดเป็นสัตว์ที่ไม่เลี้ยงลูก จึงเป็นสัญลักษณ์แห่งการแตกแยก ในขณะที่ไก่ที่ฟุ่มเฟือยและดูแลลูกอย่างดี การที่ห้ามหมอลำรับประทานน้ำเต้า เพราะเชื่อว่าน้ำเต้าจะทำให้เสียงไม่ไพเราะ เสียงจะจืดจางเหมือนน้ำ นอกเหนือจากข้อห้ามดังกล่าว ท่านยังกล่าวว่าโบราณจารย์ห้ามรับประทานมังสะ 10 อย่างได้แก่ เนื้อมนุษย์ เนื้อช้าง เนื้อม้า เนื้อสุนัข เนื้องู เนื้อราชสีห์ เนื้อเสือโคร่ง เนื้อเสือเหลือง เนื้อหมี เนื้อเสือดาว

เรื่องนี้มีระบุใน พระไตรปิฎก เล่มที่ 5 พระวินัยปิฎก เล่มที่ 5 บรรทัดที่ 1372-1508 หน้า 55-61 ว่า

“1. พระพุทธบัญญัติห้ามฉันเนื้อมนุษย์

ดูกรภิกษุทั้งหลาย บรรดาคนที่มิศรัทธาเลื่อมใสมีอยู่ เขาสละเนื้อของเขาถวายก็ได้ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงฉันเนื้อมนุษย์ รูปใดฉัน ต้องอาบัติอุลลัจจัย อนึ่งภิกษุยังมีได้พิจารณาไม่พึงฉันเนื้อรูปใดฉันต้องอาบัติทุกกฏ.

2. พระพุทธบัญญัติห้ามฉันเนื้อช้าง

ก็โดยสมัยนั้นแล ช้างหลวงล้มลงหลายเชือก สมัยอดกัศอาหารประชาชนพากันบริโภคเนื้อช้าง และถวายแก่พวกภิกษุผู้เที่ยววิณชาบาศ ภิกษุทั้งหลายฉัน

เนื้อช้างประชาชนจึงเพิ่งโทษ ดิเคียน โพนทะนาว่า โฉนพระสมณะเชื้อสายพระศาकขบุตรจึงได้ฉันทเนื้อช้างเล่า เพราะช้างเป็นราชพาหนะ ถ้าพระเจ้าอยู่หัวทรงทราบคงไม่ทรงเลื่อมใสต่อพระสมณะเหล่านั้นเป็นแน่ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่อง

นั้นแก่พระผู้มีพระภาค. พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติห้ามแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงฉันทเนื้อช้าง รูปใดฉันท ต้องอาบัติทุกกฏ.

3. พระพุทธบัญญัติห้ามฉันทเนื้อม้า

สมัยต่อมา ม้าหลวงตายมาก สมัยอัคคิอาหาร ประชาชนพากันบริโภคเนื้อม้า และถวายแก่ภิกษุผู้เที่ยวบิณฑบาต ภิกษุทั้งหลายฉันทเนื้อม้า ประชาชนจึงเพิ่งโทษ ดิเคียน โพนทะนาว่า โฉนพระสมณะเชื้อสายพระศาकขบุตรจึงได้ฉันทเนื้อม้าเล่า เพราะม้าเป็นราชพาหนะ ถ้าพระเจ้าอยู่หัวทรงทราบ คงไม่เลื่อมใสต่อพระสมณะเหล่านั้นเป็นแน่ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นแก่พระผู้มีพระภาค. พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติห้ามแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงฉันทเนื้อม้ารูปใดฉันทต้องอาบัติทุกกฏ.

4. พระพุทธบัญญัติห้ามฉันทเนื้อสุนัข

สมัยต่อมา ถึงคราวอัคคิอาหาร ประชาชนพากันบริโภคเนื้อสุนัข และถวายแก่พวกภิกษุผู้เที่ยวบิณฑบาต ภิกษุทั้งหลายฉันทเนื้อสุนัข ประชาชนจึงเพิ่งโทษ ดิเคียน โพนทะนาว่า โฉนพระสมณะเชื้อสายพระศาकขบุตรจึงได้ฉันทเนื้อสุนัขเล่า เพราะสุนัขเป็นสัตว์น่าเกลียด น่าชังภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นแก่พระผู้มีพระภาค. พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติห้ามแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ดูกรภิกษุทั้งหลายภิกษุไม่พึงฉันทเนื้อสุนัขรูปใดฉันทต้องอาบัติทุกกฏ

5. พระพุทธบัญญัติห้ามฉันทเนื้องู

สมัยต่อมา ถึงคราวอัคคิอาหาร ประชาชนพากันบริโภคเนื้องู และถวายแก่พวกภิกษุผู้เที่ยวบิณฑบาต ภิกษุทั้งหลายฉันทเนื้องู ประชาชนจึงเพิ่งโทษ โพนทะนาว่า โฉนพระสมณะเชื้อสายพระศาकขบุตรจึงได้ฉันทเนื้องูเล่า เพราะงูเป็นสัตว์น่าเกลียดน่าชัง แม้พระยานาคชื่อสุภิสสะก็เข้าไปในพุทธสำนักถวายบังคมพระผู้มีพระภาคแล้วได้ยืนอยู่ ณ ที่ส่วนข้างหนึ่งได้กราบทูลคำนี้แก่พระผู้มีพระภาคว่า พระพุทธเจ้าข้า บรรดาที่ไม่มีศรัทธา ไม่เลื่อมใสมีอยู่มันคงเบียดเบียนพวก

ภิกษุจำนวนน้อยบ้าง ขอประทานพระวโรกาสพระพุทธเจ้าข้า ขอพระคุณเจ้าทั้งหลายโปรดกรุณาอย่าฉันทันเนื่อง ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้พระยานาคสุปัสสะเห็นแจ้ง สมทาน อาจหาญ ว่าเริงด้วยธรรมิกถา ครั้นพระยานาคสุปัสสะอันพระผู้มีพระภาคทรงให้เห็นแจ้งสมทาน อาจหาญ ว่าเริงด้วยธรรมิกถาแล้ว ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคทำประทักษิณกลับไปลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงทำธรรมิกถา ในเพราะเหตุเป็นเค้ามูลนั้น ในเพราะเหตุแรกเกิดนั้น แล้วรับสั่งกะภิกษุทั้งหลายว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงฉันทันเนื่อง รูปใดฉันทันต้องอาบัติทุกกฏ.

6. พระพุทธบัญญัติห้ามฉันทันเนื้อราชสีห์

สมัยต่อมา พวกพรานฆ่าราชสีห์แล้วบริโภคนเนื้อราชสีห์ และถวายแก่พวกภิกษุผู้เที่ยวบิณฑบาต พวกภิกษุฉันทันเนื้อราชสีห์แล้วอยู่ในป่า ผุงราชสีห์ฆ่าพวกภิกษุเสีย เพราะได้กลิ่นเนื้อราชสีห์ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นแก่พระผู้มีพระภาค. พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติห้ามภิกษุทั้งหลายว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงฉันทันเนื้อราชสีห์รูปใดฉันทันต้องอาบัติทุกกฏ.

7. พระพุทธบัญญัติห้ามฉันทันเนื้อเสือโคร่ง

สมัยต่อมา พวกพรานฆ่าเสือโคร่งแล้วบริโภคนเนื้อเสือโคร่งและถวายแก่พวกภิกษุผู้เที่ยวบิณฑบาต พวกภิกษุฉันทันเนื้อเสือโคร่งแล้วอยู่ในป่า เหล่าเสือโคร่งฆ่าพวกภิกษุเสียเพราะได้กลิ่นเนื้อเสือโคร่ง ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นแก่พระผู้มีพระภาค. พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติห้ามภิกษุทั้งหลายว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงฉันทันเนื้อเสือโคร่งรูปใดฉันทันต้องอาบัติทุกกฏ.

8. พระพุทธบัญญัติห้ามฉันทันเนื้อเสือเหลือง

สมัยต่อมา พวกพรานฆ่าเสือเหลือง แล้วบริโภคนเนื้อเสือเหลืองและถวายแก่พวกภิกษุผู้เที่ยวบิณฑบาต พวกภิกษุฉันทันเนื้อเสือเหลืองแล้วอยู่ในป่า เหล่าเสือเหลืองฆ่าพวกภิกษุเสียเพราะได้กลิ่นเนื้อเสือเหลือง ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นแก่พระผู้มีพระภาค. พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติห้ามภิกษุทั้งหลายว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงฉันทันเนื้อเสือเหลือง รูปใดฉันทันต้องอาบัติทุกกฏ.

9. พระพุทธบัญญัติห้ามฉันทเนื้อหมี

สมัยต่อมา พวกพรานฆ่าหมีแล้วบริโภคนเนื้อหมี และถวายแก่พวกภิกษุผู้เกี่ยวข้องบิณฑบาตพวกภิกษุฉันทเนื้อหมีแล้วอยู่ในป่าเหล่าหมีฆ่าพวกภิกษุเสียเพราะได้กลิ่นเนื้อหมี ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นแก่พระผู้มีพระภาค. พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติห้ามภิกษุทั้งหลายว่า ดูกรภิกษุทั้งหลายภิกษุไม่พึงฉันทเนื้อหมี รูปใดฉันทต้องอาบัติทุกกฏ

10. พระพุทธบัญญัติห้ามฉันทเนื้อเสือดาว

สมัยต่อมา พวกพรานฆ่าเสือดาวแล้วบริโภคนเนื้อเสือดาว และถวายแก่พวกภิกษุผู้เกี่ยวข้องบิณฑบาต พวกภิกษุฉันทเนื้อเสือดาวแล้วอยู่ในป่า เหล่าเสือดาวฆ่าพวกภิกษุเสีย เพราะได้กลิ่นเนื้อเสือดาว ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นแก่พระผู้มีพระภาค. พระผู้มีพระภาค ทรงบัญญัติห้ามภิกษุทั้งหลายว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงฉันทเนื้อเสือดาว รูปใดฉันท ต้องอาบัติทุกกฏ”

ดังนั้นการห้ามรับประทานเนื้อทั้งสิบของหมอลำที่กล่าวมา สันนิษฐานว่าคงมีอิทธิพลมาจากความเชื่อตามพระพุทธบัญญัติ เนื่องจากหมอลำที่อาวุโสส่วนใหญ่มักเป็นผู้ที่มีโอกาสได้ปฏิบัติหรือได้รับฟังธรรมอยู่เป็นนิจ เมื่อเกิดความเลื่อมใสศรัทธาก็นำเอาแนวทางการปฏิบัติของศาสนาพุทธเข้ามาเป็นหลักในการปฏิบัติในชีวิตประจำวัน

หมอลำกฤษณา วรรณสุทธิ จังหวัดร้อยเอ็ด ได้กล่าวถึงองค์ประกอบของค้าย้อว่า ประกอบด้วยเทียน 5 คู่ และดอกไม้สีขาว เมื่อผู้เรียนนำมามอบให้ครู ผู้ที่เป็นครูก็ให้พรเป็นภาษาอีสานและรับค้าย้อไว้ นำไปตั้งไว้ที่หิ้งบูชา สำหรับการยกค้าย้อก่อนการแสดงนั้นจะมีเครื่องบูชาที่ต่างออกไปโดยมี ข้าว 5 ดอกไม้ 5 คู่ ไส้ในกรวย หรือเรียกอีกอย่างว่า ซวย มีเหล้า ผ้าถุง ผ้าขาว 1 วา หวี แป้ง น้ำมันทาผม และเงิน 6.50 บาท พร้อมด้วยไข่ไก่ ท่านได้กล่าวถึงคละว่า ห้ามหมอลำนำผ้าชิ้นข้ามสิริชะ ห้ามลอดราวตากผ้า ห้ามลอดเครื่องถ้วย ห้ามสู้อินตบสิริชะ หรือเล่นสิริชะกัน ห้ามรับประทานของเหลือเดน ห้ามรับประทานไข่ที่อยู่กับค้าย้อของตนเอง ห้ามรับประทานข้าวในบ้านที่มีศพอยู่

ท่านเล่าให้ฟังถึงการไปพบครูครั้งแรกที่เริ่มเรียนว่า ครูไม่ให้หน้าเครื่องค้าย้อไป

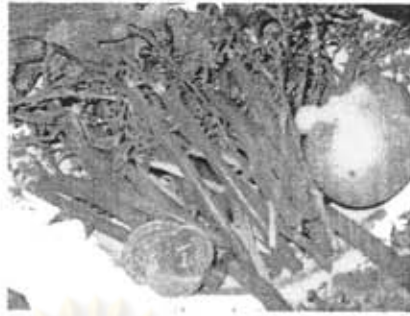
ด้วยเหตุผลที่ว่าท่านต้องการให้มันใจก่อนว่า ศิษย์ผู้นี้จะสามารถรักษาวิชาไว้ได้ และมีแว่ที่จะประกอบอาชีพหมอลำได้ในอนาคต ต่อมาภายหลังเมื่อครูเห็นแว่จึงสั่งให้นำกายอ้อมมายกครูได้ หมอลำกฤษณาขังได้กล่าวถึงความเชื่อในเรื่องการละเมิดคะลำว่า ท่านเคยได้รับการบอกเล่าจากบิดามารดาว่า บางขณะที่ไม่ยกกายอ้อมก่อนการแสดงเกิดเหตุการณ์ลำไม่คล่อง และสมองไม่สั่งงาน ซึ่งเชื่อกันว่าการยกกายอ้อมเพื่อบูชาครูนั้นนอกจากจะเป็นการบอกกล่าวครูแล้ว ยังเป็นการขออนุญาตกับเจ้าที่เจ้าทาง เมื่อผู้ใดไม่ทำพิธี เจ้าที่เจ้าทางก็จะโกรธ ที่ไม่ขออนุญาต และครูก็ไม่สามารถมาช่วยได้ เพราะไม่ได้รับการบอกกล่าว

ในสมัยโบราณรุ่นบิดามารดาของท่านนั้น มีการเล่นคุณไสยกลั่นแกลังกันระหว่างหมอลำที่เป็นคณะคู่แข่ง กล่าวกันว่ามีการใช้คาถาอาคม เพื่อเสกเป่าให้อีกฝ่ายหนึ่งหลงลืม เรียกว่าคาถาหมากินความคิด ผู้กระทำจะใช้ข้าวเหนียวปั้นเสกคาถา และโยนให้สุนัขกิน เชื่อว่าจะทำให้อีกฝ่ายหนึ่งแสดงไม่ออกและพ่ายแพ้ไปในที่สุด เมื่อผู้วิจัยถามถึงการกินไข่เป็ดและน้ำเต้า หมอลำกฤษณา กล่าวว่า สำหรับการรับประทานของสองอย่างนี้ ไม่ถือเป็นข้อห้ามแต่อย่างใด เพราะครูที่สอนท่านและบิดามารดาไม่เคยบอกกล่าวไว้ถึงการห้ามรับประทานของดังกล่าว

หมอลำหม่อม สกุลไทย ได้อธิบายถึงส่วนประกอบของกายอ้อม ว่าประกอบด้วย ขัน 5 เทียน 5 คู่ ดอกไม้สีขาว 5 คู่ ซวย 4 อัน ผ้าแพรขาว เหล้าขาว 1 ขวด ไข่ไก่ 1 ฟอง และเงิน 24 บาท ท่านกล่าวว่า เวลาประกอบพิธีรับกายอ้อมนั้น ท่านจะท่องคาถาเป็นภาษาบาลี ซึ่งเป็นคาถาของพระ ครูซึ่งเป็นศิษย์ของหลวงปู่คำพันธ์ทั่วคมหาชัย จังหวัดนครพนม พระครูท่านนี้ปัจจุบันจำพรรษาที่วัดในจังหวัดสกลนคร คาถาเป็นการให้พรแก่ศิษย์ ท่านได้อธิบายถึงการใช้จ่ายเงินจำนวน 24 บาท เป็นกายอ้อม ว่าสมัยก่อนเคยใช้ 4 คำถึง จึงได้เทียบเคียงกับบาทได้จำนวน 24 บาท ก็ใช้สืบต่อมาเช่นนี้

นอกจากนี้ท่านได้กล่าวถึงความเชื่อในการยกกายอ้อมว่า ท่านเชื่อว่าทำให้การแสดงคล่อง มีไหวพริบปฏิภาณดีในเรื่องข้อห้ามนั้น ท่านกล่าวว่าไม่เคยได้รับการบอกเล่าจากครูว่าไม่ให้ทำอะไร จึงไม่มีข้อห้ามใดๆ เพียงแต่ได้ยินผู้ใหญ่เอ่ยถึงการเสกคาถาใส่กันว่าเป็นสิ่งที่เหนือธรรมชาติ เราไม่สามารถมองเห็นได้ แต่มีหมอลำบางท่านได้อ้างว่าเคยประสบกับคุณไสยดังกล่าวทำให้แสดงไม่ออก

หมอลำบุญล้อม พิบูลศรี จังหวัดมุกดาหาร ได้เล่าถึงพิธีกายอ้อมว่า ในตอนแรกที่เริ่มเรียนนั้น ท่านยังไม่ต้องทำพิธีแต่อย่างใด เมื่อได้เรียนไประยะหนึ่ง ปู่ของท่านได้พาไปยกกายอ้อมเพื่อบูชาครู มีเครื่องกายคือ กรวยหรือซวย 4 ซวย เทียน ดอกไม้ รูป ขัน 5 ผ้าแพรขาวไม่จำกัดสี (แต่ถ้าจะให้ดีควรเป็นผ้าขาว) แป้ง หวี น้ำมันใส่ผม เหล้า 1 ขวด ไข่ไก่ 1 ฟอง นำใส่รวมไว้ในถาดธรรมดา เวลาบูชาครูก็จุดเทียนแล้วเอาซวยออก เปิดขวดเหล้า(ลูกวงสามารถรับประทานของที่นำมาบูชาได้ แต่ตัวท่านเองจะไม่แตะต้อง)

กายอ้อของหมอลำบุญล้อม

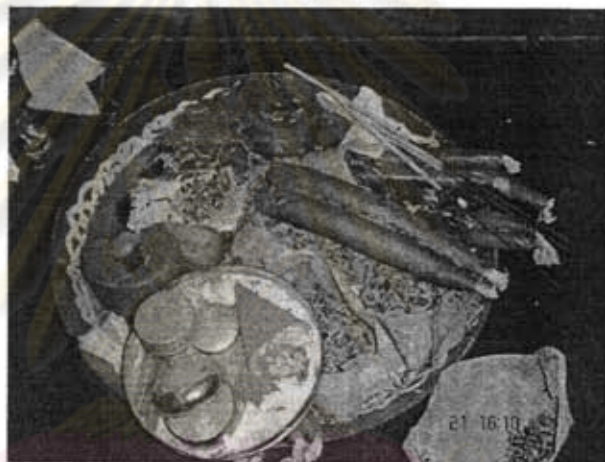
ท่านกล่าวถึงความเชื่อในเรื่องกะลาว่าหมอลำห้ามเอาผ้าถุงออกทางศีรษะ เพราะเชื่อว่าจะแต่งตัวไม่ขึ้น ไม่ให้กินเนื้อสุนัข เพราะจะทำให้ความจำไม่ดี ท่านเคยมีประสบการณ์เกี่ยวข้องกับกะลานี้ คือเมื่อครั้งที่ท่านลิ้มไหว้ครูก่อนแสดง ก็เกิดอาการกะลาไม่ออก ท่านเคยโดนคุณไสยเมื่อครั้งอายุได้ 17 ปี เมื่อท่านล้ากับหมอลำชาวลาว ท่านเกิดอาการหมดแรง กะลาไม่ไหว เหนื่อย ร้องไม่ออก ปู่ของท่านจึงพาท่านไปหาเจ้าคุณ ที่ท่าพนม ท่านได้รับคำแนะนำให้นำมังสมalti ถือชุบเทียน และรับการบอกกล่าวว่ามีคนเสกเม็ดข้าวเข้าสมอง เมื่อทราบเช่นนั้นท่านเจ้าคุณจึงให้ทองคำปัดป้องกันตัว เป็นคาถาของหลวงปู่ทวด ท่านสวดชินบัญชร แผ่เมตตา และบังสุกุล ทำให้อาการดังกล่าวหายไป ปัจจุบันนี้ท่านจึงได้ยึดเอาคาถาดังกล่าวเป็นคาถาที่ท่องก่อนแสดงทุกครั้งท่านได้พาผู้วิจัยขึ้นไปสำรวจห้องพระซึ่งประกอบด้วยพระพุทธรูปและพระพิมพ์เนศ รวมทั้งชินจูตั้งอยู่ด้านล่างใต้พระพุทธรูป ท่านเชื่อว่าพระพิมพ์เนศเป็นเจ้าแห่งศิลปะและชินจูเป็นสตรีบริสุทธิที่จะปกป้องภัยร้ายได้ ตามความเชื่อของชาวจีน

เป็นที่น่าสังเกตว่าดอกไม้ในกายอ้อของหมอลำบุญล้อมในภาพนั้นเป็นสีเหลืองทั้งนี้ท่านกล่าวว่าดอกไม้จะเป็นสีอะไรก็ได้ไม่จำเป็นต้องเป็นสีขาวเพราะครูของท่านไม่ได้ระบุไว้

หมอลำราตรี ศรีวิไล ได้อธิบายถึงการรอกกายอ้อว่า สมัยที่ท่านเรียนกับบิดาและมารดานั้น ท่านไม่ได้ทำพิธีไหว้ครู แต่อย่างไร เนื่องจากบิดามารดาต้องการรอให้แน่ใจว่าท่านสามารถรักษาวิชาความรู้ไว้ได้ และมีแนวโน้มที่จะเป็นหมอลำได้ในอนาคต เมื่อถึงเวลา 1 ปี จึงได้อนุญาตให้หมอลำราตรี ออกแสดงในงานได้ จึงได้จัดพิธียกอ้อ หรือพิธีไหว้ครูขึ้น โดยมีกายอ้อประกอบด้วย มะพร้าวอ่อน 1 ลูก ผ้าขาว 1 วา ขัน 5 ดอกไม้ขาว เทียนอย่างละคู่ เป็นเทียนที่ทำขึ้นเองเรียกเทียนเล่มบาท ข้าวเปลือก เงิน 1 สลึง(รูปช้างสามหัวสมัยรัชกาลที่ 5) ซึ่งครูจะกล่าวคาถาอัญเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายมาช่วยให้ศิษย์สามารถรักษาวิชาไว้ได้และช่วยคุ้มครองให้ผู้เรียนมีความเจริญรุ่งเรืองในวิชาชีพหมอลำสืบไป

ภาพอ้อมหอมลาราศรี ศรีวิลัย

หอมลาราศรี กล่าวว่าแต่เดิมภาษาที่ใช้ในการว่าคาถายกอ้อมนี้เป็นภาษาบาลี แต่ปัจจุบันท่านใช้ภาษาอีสาน ซึ่งมีความหมายเช่นเดียวกัน ท่านจะจัดพิธีไหว้ครูปีละ 1 ครั้ง ประมาณช่วงเข้าพรรษา โดยจะเลือกเอาวันอังคารข้างขึ้น ถือเป็นวันที่เป็นมงคลควรแก่การจัดพิธี ทุกๆปีจะมีลูกศิษย์ของท่านมาร่วมงานหลายร้อยคน เมื่อผู้วิจัยถามถึงการไหว้ครูสำหรับลูกศิษย์ของท่านที่เรียนทางไกลนั้น ท่านกล่าวว่า ท่านจะให้คาถาและวิธีการยกอ้อมให้ไปพร้อมบทเรียน และผู้ใดสามารถรักษาไว้ได้ก็ให้ทำพิธีก่อนการแสดงทุกครั้ง แต่หากผู้ใดไม่ประสบความสำเร็จก็ไม่ต้องทำพิธี ถ้าผู้ใดทำพิธีแล้ว และต่อมาอยากเลิกอาชีพนี้ ต้องกลับมาหาท่านเพื่อทำพิธีคืนคาย้อ เพื่อบอกเลิกการทำอาชีพนี้ด้วย

ในด้านความเชื่อของท่านที่ได้รับสืบทอดมาเกี่ยวกับพิธียกอ้อม บุชาครูนี้ ท่านเล่าว่าเงินที่ใส่ในถาดเป็นเครื่องคาย้อ จะต้องเป็นแค่ 1 สลึงเท่านั้น ผู้ใดเรียกเกินกว่านี้จะถือว่าผิดครู อาจกลายเป็นบ้า เป็นผีปอบได้ เนื่องจากทำผิดคำสั่งของโบราณจารย์ สำหรับตัวท่านเองนั้น ท่านจะใช้เงินสลึงสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งมีรูปช้าง 3 หัว อยู่ด้านหลังของเหรียญ เป็นเครื่องบูชาครู

ด้านความเชื่อเกี่ยวกับกะลา หรือข้อห้ามของหอมลานั้น หอมลาราศรีกล่าวว่าสมัย

ก่อนจะห้ามผู้เรียนวิชาหมอลำรับประทานเนื้อมังสะ 10 อย่างตามพุทธบัญญัติ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งการดื่มสุราหรือของมีเมา จะห้ามเป็นระยะเวลา 5 ปี แต่สมัยนี้ท่านได้ผ่อนปรนจำนวนปีลงเป็น 1 - 3 ปี เพื่อให้ลูกศิษย์มีข้อจำกัดน้อยลง เพื่อจะได้มีผู้สนใจเรียนมากขึ้น ข้อห้ามอีกอย่างหนึ่งคือ ห้ามลอคราวตากผ้าขึ้น หรือลอคผ้าขึ้นทางศิระ เพราะถือว่าผ้าขึ้นเป็นของดำ จะนำมาซึ่งความเสื่อมเสีย และความโชคร้ายต่างๆ นอกจากนี้หนังสือตัวใหญ่ เช่นหนังสือ หนังสือวว หนังสือควาย หนังสือช้างถือเป็นข้อห้ามเช่นกัน ความเชื่อเรื่องการใช้ไขไก่ในการบูชาครูนั้น ท่านกล่าวว่า จะใช้ไขชนิดใดก็ได้ไม่มีข้อห้ามแต่อย่างใด หมอลำบางท่านอาจได้รับการสืบทอดมาจากครูอาจารย์ว่าต้องใช้ไขไก่เท่านั้น ห้ามใช้ไขเป็ดด้วยความเชื่อที่แตกต่างกันไป แต่เมื่อท่านมิได้รับการบอกกล่าวว่าเป็นข้อห้ามแต่อย่างใด ท่านจึงไม่รู้สึกรู้สีกว่าเป็นสิ่งที่ผิดที่จะใช้ไขเป็ด

หมอลำมณีรัตน์ การเกษม เป็นพี่สาวร่วมบิดามารดาเดียวกันกับหมอลำราตรี ศรีวิไล ก็ได้อธิบายถึงพิธีการยกคาย้อ หรือการบูชาครูนี้ในลักษณะเดียวกันว่าท่านได้รับสืบทอดมาจากบิดามารดา ตามคำบอกเล่าที่ได้กล่าวไปแล้วจากการสัมภาษณ์ หมอลำราตรี แต่ความแตกต่างมีอยู่ตรงที่ว่า การที่ลูกศิษย์ต้องนำคาย้อมาทำพิธี นั้นไม่เป็นสิ่งที่ท่านบังคับ แต่ถ้าใครนำมาท่านก็จะให้พรและให้กินกลับไป เพื่อให้ศิษย์นำไปบูชาที่บ้าน แต่ถ้าศิษย์คิดเลิกประกอบอาชีพหมอลำต้องนำคาย้อนั้นกลับมาคืนกับท่าน สำหรับตัวท่านเมื่อท่านเลิกประกอบอาชีพหมอลำ ก็ได้้นำเครื่องบูชาบนหิ้งไปลอยน้ำ เพื่อเป็นการบอกเลิกกับครู ท่านเชื่อว่าหากท่านไม่ได้ปฏิบัติงานในอาชีพหมอลำแล้ว ก็ควรจะบอกกล่าวกับครูเพื่อกินวิชาความรู้อย่างถูกต้อง เพราะหากมีเครื่องบูชาอยู่และรักษาไว้ไม่ดี อาจทำให้เกิดอาการบ้า สติพินเพื่อนได้ ผู้ที่ลบหลู่ครูและมีอาการดังกล่าวจะเรียกว่า “คาย้อแตก” คือ ครูไม่อยู่เพื่อคุ้มครองอีกต่อไป อาจทำให้คุณไสยหรือสิ่งไม่ดีมาเข้าสิงสู่ในตัวผู้ลบหลู่ นั้นได้

หมอลำบัวนวม สายเหลา จังหวัดอำนาจเจริญ อธิบายว่า การยกคาย้อเพื่อบูชาครู นั้นจะใช้ขัน 5 เทียน 5 คู่ ดอกไม้สีขาว และไขไก่ บทไหว้ครูของท่านเป็นภาษาบาลีเป็นการไหว้พระค่อม่าจึงมีคาถาเสกดอกไม้ขาว แล้วนำไปทักหูให้แก่ศิษย์หรือผู้ที่จะขึ้นแสดง เพื่อความเป็นสิริมงคล หลังจากแสดงแล้วจะนำเอาดอกไม้กลับไปบูชาที่บ้าน ส่วนของที่เหลือสามารถนำไปใช้หรือไปแจกชาวบ้านได้ ท่านกล่าวถึงข้อห้ามในการใช้ไขเป็ดในการประกอบพิธีกรรมว่าเป็นความเชื่อสืบต่อกันมาว่าเป็ดเป็นสัตว์ที่ไม่อยู่กับที่ เดินไปเดินมาไม่มีความรับผิดชอบ หากนำมาใช้อาจทำให้เกิดความล้มเหลวในการประกอบกิจการหมอลำ เพราะฝ่าฝืนคำที่ครูบอกเล่ามา ชาวอีสานหลายพื้นที่ไม่นิยมรับประทานเป็ดร่วมกับกับญาติพี่น้อง เพราะเชื่อว่าจะทำให้เกิดความแตกแยก ทะเลาะวิวาทกัน ถ้าอยากรับประทานต้องหลีกเลี่ยงที่จะรับประทานร่วมกับคนในครอบครัว นอกจากนั้นยังมีข้อห้ามในการรับประทานเนื้อกบที่ถูกงูกัด หรือเนื้องู ห้ามเดินลอคได้ราวตากผ้าขึ้น เพราะจะทำให้วิชาเสื่อมเนื่องจากผ้าขึ้นเป็นของดำ

อาจารย์ปรีชา บัณเจติ จังหวัดอำนาจเจริญ ประทานชมรมหมอลำได้ให้ความเห็น

เรื่องความหมายของคำว่า คาย้อ ว่ามีความแตกต่างจากเครื่องบูชาครู คาย้อจะใช้ในพิธีการไหว้ครู ก่อนการแสดงแต่เครื่องบูชาจะใช้ในการเริ่มเรียนเท่านั้น ท่านกล่าวว่าเครื่องคาย้อประกอบด้วยชั้น 5 คือ เทียน 5 คู่ เงิน 5 บาท ดอกไม้ขาว 5 คู่ ผ้าจีน กระจก แป้งหอม หวี และ เงิน 19 สตางค์ ท่านได้กล่าวถึงความเชื่อในเรื่องการใช้กระจกเป็นเครื่องประกอบคาย้อว่า เป็นการเตือนสติไม่ให้หมอลำเกิดความหลงตนเอง เมื่อถึงคราวมีชื่อเสียง แป้งหอมจะทำให้เกิดเสน่ห์ ผู้คนหลงไหลและมีความหมายว่าเป็นการสะสาง ชักเกลตาตนเองอยู่ตลอดเวลา ท่านเล่าเพิ่มเติมว่าก่อนที่หมอลำจะขึ้นแสดงต้องใช้ขี้ผึ้งทาปาก พร้อมทั้งอธิษฐานเป็นภาษาบาลี เพื่อเพิ่มเสน่ห์เวลาออกแสดง และฝีปากดี คือ มีความคล่องแคล่วในการด้นกลอนเป็นที่ประทับใจแก่คนฟัง

อาจารย์อมรฤทธิ์ อภิรักษ์ นายกสมาคมหมอลำจังหวัดมหาสารคาม ได้อธิบายถึงองค์ประกอบของคาย้อสำหรับพิธียกครูก่อนแสดงว่าประกอบด้วย เงิน 12 บาท ผ้าขาว 2 เมตร กรวยใบตอง 6 อัน เหล้า 1 ขวด บุหรี่ 1 ซอง ดอกไม้ รูป เทียน เตรียมไว้มาๆ ไว้บูชาตลอดเวลา การแสดง จุดเทียน 2 เล่ม จุดรูป 9 ดอก ตั้งไว้บนถาดที่ใส่เครื่องยกครูครบทุกอย่าง ทำใจให้สงบตั้งสมาธิให้ดี แล้วยกถาดขึ้นบูชาเสมอหน้าอก เพื่อเคารพครู และขอให้ครูช่วยปกป้องคุ้มครองให้การแสดงราบรื่นปราศจากอุปสรรคและปัญหาใดๆ ในฐานะที่ท่านเป็นหัวหน้าคณะหมอลำหลายคณะ ท่านได้ยึดถือประเพณียกคาย้อนี้มา โดยตลอด เพราะเชื่อว่าจะนำความเป็นสิริมงคลให้แก่สมาชิกในวง

หมอลำไทเลย

ที่จังหวัดเลยมีดนตรีพื้นบ้านที่มีลักษณะแตกต่างไปจากหมอลำแบบอีสานเรียกว่า หมอลำไทเลย หรือเมงค้ำเต่าไทเลยการแสดงพื้นบ้านลักษณะนี้คล้ายการแสดงละครตามวรรณกรรมหรือนิยายธรรมแฝงคติธรรม ที่เรียกว่านิทานชาดกอันเป็นความเชื่อที่สืบสานต่อเรื่องราวทางพุทธศาสนาประชาชนนิยมแสดงเมงค้ำเต่าตามงานบุญประเพณีที่วัดและงานบุญแจกข้าว แต่ละหมู่บ้านเรียกชื่อการแสดงเมงค้ำเต่าแตกต่างกันเช่นที่บ้านหมากแก้ว บ้านปวนพู่ ตำบลปวนพู่ อำเภอหนองหิน เรียกว่า หมอลำไทเลย บ้านทรายขาว บ้านนาวิ้ว ตำบลทรายขาว อำเภอวังสะพุง และบ้านหนองอีเก้ง ตำบลภูหอ อำเภอภูหลวง เรียกว่า เมงค้ำเต่า และค้ำเต่า ส่วนบ้านก้างปลา ตำบลชัยพฤกษ์ อำเภอเมือง เรียกว่า เมงค้ำเต่า บ้านน้ำพร ตำบลปากคม อำเภอเชียงคาน เรียกว่าเมงค้ำเต่าหรือ ไทเลยลำเรื่อง (เลข มะไรรี่. สัมภาษณ์: 2546)

ด้านซ้าย ขอไม้ไผ่ "บังนุ"

การสืบทอดการแสดงหมอลำไทเลย หรือแมงคืบเต่าไทเลยเป็นไปโดยวิธีมุขปาฐะ ครูจะสอนร้องและรำโดยการแสดงให้ดูแล้วลูกศิษย์ก็ปฏิบัติตาม พิธีไหว้ครูนั้นจะทำกันก่อนการแสดง โดยผู้นำเป็นผู้ยกคาย้อ ไหว้ครูหน้าเวที มีส่วนประกอบคาย้อ คือ เทียน 1 ห่อ ดอกไม้สีขาว 5 คู่ เงิน แล้วแต่ผู้นำกำหนด เหล้าขาว 1 ขวด แป้งกระป๋อง 1 ขวด เงิน ไข่ 1 ฟอง ขอดอ้อย 1 ขอด ผ้าขาวม้า 1 ผืน กระจก 1 อัน หวี 1 อัน หัวหน้าคณะกล่าวนำไหว้ครู และสิ่งศักดิ์สิทธิ์โดยขอให้ผู้แสดงว่ากลอนได้คล้องแคล้ว ขอให้ช่วยคุ้มครองสมาชิกในวงซึ่งผู้แสดงจะว่าตามหัวหน้าคณะ

ศูนย์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ผู้วิจัยสัมภาษณ์สมาชิกหมอลำไทเลยบ้านน้ำพร

หัวหน้าคณะหมอลำไทเลียบ้านน้ำพร

คณะหมอลำไทเลียบ้านน้ำพร

ขั้นตอนหนึ่งซึ่งจะขาดเสียมิได้ในการประกอบพิธียกคาย้อ ได้แก่การว่าคาถา กำกับ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ทั้งครูและศิษย์ รวมทั้งยังมีความเชื่อว่าการว่าคาถาเป็นการสื่อสารกับครู เทวดา และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพื่อบอกเล่าให้ท่านรับรู้ เป็นการอัญเชิญท่านลงมาบน โลกมนุษย์เพื่อปิดเป่าเสนียดจัญไร และคุ้มครองป้องกันตน

นายทองจันทร์ พาไสย์ ศิลปินพินและช่างทำพินที่มีฝีมือแห่งตำบลกองนาง จังหวัดหนองคาย ได้แจกแจงส่วนประกอบของคาย้อว่า ประกอบด้วยคอกไม้ 1 คู่ เทียน 1 คู่ ชั้น 1 ใบ ผู้เรียนนำไปมอบให้ครู ครูก็จะให้พร ให้สามารถรักษาวิชาไว้ได้ คาถาที่กล่าวเป็นภาษาบาลี ท่านผลิตพินทุกส่วนด้วยตนเองและตามความเชื่อด้วยเรื่องความมีอิทธิฤทธิ์ของพญานาค เป็นแรงบันดาลใจให้ท่านผลิตหัวพินเป็นรูปพญานาค ท่านเชื่อว่ารูปหัวพญานาคทำให้ผู้คิดพินเมื่อหยิบจับพินขึ้นมาจะเป็นที่นำเกรงขามกว่าการไม่ใส่หัวพิน ท่านกล่าวเพิ่มเติมว่า แถบอีสานนี้ไม่นิยมบรรเลงพินในงานศพ เพราะถือเป็นงานอวมงคล ซึ่งไม่สมควรนำเครื่องดนตรีที่เป็นสัญลักษณ์แห่งความสนุกสนานไปแสดง โดยปกติแล้วจะนิยมใช้พินบรรเลงในงานบวช งานกฐิน งานบุญต่างๆ

นายสีลา ศิลาศิษฐ์ ผู้บรรเลงกับแค้นประจำวงโปงลางผู้ใหญ่เทียบ พรมวิชัย ตำบลส่องดาว จังหวัดสกลนคร ได้กล่าวถึงพิธีบูชาครูว่า ผู้ที่เริ่มเรียนต้องทำพิธีไหว้ครู โดยมีเทียน 1 คู่ ชั้น 5 และเงิน 24 บาท ถ้าเป็นสมัยก่อนจะใช้เงินเพียง 6 สลึงเท่านั้น คาถาที่ใช้บูชาครูเป็นภาษาบาลี ต้อง

ห้องถึง 7 เกี่ยวกับคุณค่าของท่านได้สอนไว้ ในเรื่องข้อห้ามนั้น ท่านกล่าวว่าผู้ใหญ่ได้สั่งไว้ว่าห้ามบรรเลงในงานศพ ทั้งงานสวดและงานเผา เพราะท่านถือและห้ามข้ามเครื่องดนตรีเพราะเครื่องดนตรีเป็นของสูง

นายสุธี ดาประสี หมอแคนประจำวงโปงลางเคียงกันกับนายสีลา ได้กล่าวถึงพิธีการไหว้ครูว่า จะไหว้ครูต่อเมื่อมีการแสดง เครื่องบูชาเรียกว่าคบาย้อประกอบด้วย ขัน 5 เงิน 20 บาท และแป้ง 1 กระจ่อง สำหรับแป้งนั้นจะใช้ปะหน้า และพรมลงบนเครื่องดนตรีทุกชิ้น พร้อมว่าคาถาซึ่งถือเป็นคาถามหาเสน่ห์ ทำให้คนหลงไหล ท่านจะบูชาคบาย้อไว้ที่บ้านหลังจากกลับจากการแสดงตั้งไว้กับพระพุทธรูป ท่านจะไม่จัดพิธีประจำปีเพื่อบูชาครู แต่จะจัดต่อเมื่อคนออกแสดงการเป่าแคนเท่านั้น ท่านได้กล่าวถึงข้อห้ามว่า หมอแคนห้ามดื่มสุราหรือของมีเมาทุกชนิด ต้องมีความซื่อสัตย์สุจริต ต้องรักษาศีล 5 ไม่ให้บกพร่อง ห้ามเดินข้ามเครื่องดนตรีเพราะถือว่าผิดครูหรือผิดอ้อ ใครเดินข้ามเชื่อว่าวงบรรเลงของคนนั้นจะอยู่ไม่รอด ต้องได้รับความหยนะ และตัวบุคคลที่ข้ามนั้นก็จะเกิดความเจ็บป่วยได้

นายไสว สุวรรณหอม ศิลปินบรรเลงพิณและช่างทำพิณ ค. สว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร กล่าวถึงพิธีบูชาครู ซึ่งท่านเรียกว่า พิธียกคบาย ว่าก่อนเรียนดนตรีต้องทำพิธียกคบาย ซึ่งประกอบด้วย ดอกไม้ขาว ชูบ เทียน แต่เมื่อถึงเวลาแสดงต้องมีผ้าผืนแพรวา มีแป้ง และ เหล้า 1 ขวด ซึ่ง 2 อย่างหลังนี้ ท่านกล่าวว่าเหล้านั้นสามารถดื่มได้ แต่แป้งนั้นจะใช้ผัดหน้าก่อนการแสดง ข้อห้ามสำหรับผู้บรรเลงพิณคือ ห้ามเดินข้ามพิณอย่างเด็ดขาด เพราะถือว่าเป็นการลบถู่ครูอาจารย์ ท่านจะแขวนพิณไว้บนที่สูงเสมอ จะไม่วางไว้กับพื้น เพื่อแสดงการเคารพบูชาครู และป้องกันคนเดินข้ามพิณของท่านเกือบทุกตัวจะถูกลงขันดั่งเป็นภาษาขอมไว้ เพื่อความเป็นสิริมงคล

นายเที่ยง พิณทะปะกั้ง ศิลปินบรรเลงกลอง ผู้มีชื่อเสียงแห่งตำบลบ้านห้วย จังหวัดมหาสารคามได้กล่าวว่า ท่านไม่มีพิธีบูชาครูในตอนเริ่มเรียน แต่ถ้าเป็นสมัยโบราณก็จะต้องมีพิธีนี้ก่อนเรียน สำหรับตัวท่านนั้นจะประกอบพิธีบูชาครูก่อนการแสดงเท่านั้น ซึ่งองค์ประกอบของเครื่องบูชาครู ได้แก่ เทียน 5 ภู่ ดอกไม้สีขาว 5 ภู่ เหล้า 1 ขวด แป้งฝุ่นหอม เงิน 4 สลึง ท่านกล่าวว่าจำนวนเงินนี้ จะเป็นจำนวนเท่าเดิมตลอด เพราะปฏิบัติตามที่ได้รับถ่ายทอดมา ถ้าครูไม่ได้ไปแสดงกับลูกศิษย์ด้วย ลูกศิษย์ก็จะทำพิธีแบบง่ายๆ เพียงแค่ไหว้ครูอาจารย์ เจ้าแม่ธรณี พระพิฆเนศ ท่านได้บูชาพระพิฆเนศที่บ้าน โดยใช้ภาษาอีสานในการกล่าวบูชา ท่านอธิบายถึงการบูชาว่า ถ้าเวลาที่ท่านอยู่ที่อีสาน จะหันหน้าไปกราบบูชาพระพิฆเนศทางทิศตะวันออก เพราะมีวิทยาลัยนาฏศิลป์ร้อยเอ็ดตั้งอยู่ที่นั่น แต่ถ้าอยู่ภาคกลางท่านจะหันหน้าไปทางกรมศิลปากร เหตุที่ท่านบูชาพระพิฆเนศเพราะเชื่อว่าพระพิฆเนศเป็นเทพแห่งวิชาช่างฝีมือ

ด้านขวาพระพิมพ์เนสของนายเที่ยง

เรื่องความเชื่อเกี่ยวกับการปฏิบัติต่อเครื่องดนตรีนั้น ท่านมิได้เคร่งครัดในการที่จะข้ามหรือไม่ข้ามเครื่องดนตรี ด้วยเหตุผลที่ว่า การแสดงกลองชวานั้นต้องใช้ท่าทางและกลเม็ดในการแสดงหลายๆท่า ซึ่งบางท่าต้องก้าวหรือกระโดดข้ามเครื่องดนตรี หากยึดติดกับการห้ามข้าม ท่านก็จะไม่สามารถแสดงได้เต็มที่ การจะข้ามหรือไม่อยู่ที่เจตนาว่ามีเจตนาลบหลู่ครูหรือไม่ ถ้าไม่มีเป็นไปเพื่อการแสดงก็ไม่เป็นไร

นายเที่ยงกับประกาศนียบัตรและถ้วยรางวัลจากการประกวดกลองชวา

หมอแคนบัวสอน แก้วศรี ศิลปินแคนที่มีชื่อเสียงของ ด. ปลายแก้ว จังหวัดอำนาจเจริญ ได้กล่าวถึงเครื่องบูชาครูที่ท่านเรียกว่า คาช้อ ว่าประกอบด้วยรูป เทียน ดอกไม้สีขาว ไข่ไก่ 1 ฟอง เงิน 1 สตางค์ ท่านเชื่อว่าหากศิษย์คนใดไม่ทำคาช้อ ก็จะไม่มีความช่วยคุ้มครอง ขาดความศักดิ์สิทธิ์

ลง

หมอแคนบัวสอน แก้วศรี

บางครั้งมีลูกศิษย์มอบคายเป็นเงิน 25 บาท ท่านก็นำเก็บไว้ 3 วัน เพื่อบูชาครูหลังจากนั้นจึงนำมาใช้ได้ เรื่องข้อห้ามต่างๆ นั้นท่านกล่าวว่า ไม่เคยได้รับการบอกเล่าจากครูจึงไม่มีข้อห้ามอะไร แต่การไปแสดงนั้น ท่านต้องทำคาย้อ บูชาครูทุกครั้งตามที่ได้รับสืบทอดมา และไม่เคยมีเรื่องปาฏิหาริย์ใดๆ เกิดกับท่านเพราะท่านได้ปฏิบัติตามที่ครูได้ถ่ายทอดสืบมา

นายบุญส่ง สินทอน ศิลปินบรรเลงพิณ ตำบลกุดกง จังหวัดยโสธร ได้อธิบายเกี่ยวกับพิธีการยกคาย้อตามที่ท่านได้รับการบอกเล่าจากผู้ใหญ่ว่า คาย้อประกอบด้วย ดอกไม้ขาว 5 คู่ ผ้าขาวสี่เหลี่ยมจัตุรัส เหล้าขาว 1 ขวด ไข่ 1 ฟอง เวลาทำพิธีก็จะร้องล่ำกลอนไหว้ครูธรรมดา ท่านกล่าวว่าหากไม่ทำพิธีไหว้ครูโดยการยกคาย้อนี้ จะทำให้ไม่มีความมั่นใจเวลาออกแสดง ส่วนเรื่องข้อห้ามนั้น ท่านเล่าว่า ผู้ใหญ่บอกว่าห้ามดบศิระษะกัน เพราะศิระษะเป็นของสูง วิชาความรู้อาจเสื่อมได้ ห้ามไข่ไข่เป็ดในคาย้อ ถือว่าผิดครู อาจเกิดทะเลาะวิวาทกัน ห้ามรับประทานอาหารในบ้านที่มีศพอยู่ จะรับประทานได้คือเมื่อศพเคลื่อนย้ายไปวัดแล้ว

นายทองแดง มงคลคำ หมอลำและหมอแคน ตำบลกุดกง จังหวัดยโสธร เป็นผู้ร่วมวงกับนายบุญส่ง สินทอน ได้กล่าวถึงองค์ประกอบของคาย้อตามความเชื่อที่ท่านได้รับสืบทอดมาจากครูของท่านว่าประกอบด้วย กรวยทำจากใบตอง 2 กรวย เทียน 1 คู่ ดอกไม้สีขาว เหล้า 1 ขวด ไข่ไก่ 1 ฟอง เงิน 6 สตึง ท่านนำไปมอบให้ครูเมื่อสมัยเริ่มเรียนแคน ครูพูดคาถาอ้อป่อง ตอนที่เอาคาย้อไปมอบให้อ้อป่อง หมายถึง เครื่องบูชาครูที่ทำให้เกิดความคล่องในการลำการแสดงหมอลำ ท่านอธิบายถึงวัตถุประสงค์ในการทำคาย้อว่า เป็นการบูชาครูทั้งครูที่เป็นมนุษย์และเทวดา ท่านใช้ภาษาอีสานเป็นภาษาพูดธรรมดา กล่าวบูชาครูและจะยกคาย้อทุกครั้งก่อนทำการแสดง ตัวท่านเองไม่ทราบว่าเกิดอะไรขึ้นหากไม่ปฏิบัติตามในเรื่องการยกคาย้อนี้ แต่ก็ได้ปฏิบัติตามคำที่ครูอาจารย์บอกเล่าต่อกันมา เงินในคาย้อท่านสามารถนำมาใช้ได้หลังจากบูชาครูแล้ว ท่านมิได้ทำพิธีไหว้ครู

ประจำปีแต่อย่างไร ส่วนข้อห้ามนั้นครูของท่านสั่งไว้ว่า ห้ามรับประทานอาหารในชายคาบ้านที่มีงานศพอยู่ แต่สามารถล่าหรือเป่าแคนที่งานศพได้

จากการสัมภาษณ์ศิลปินคนตรีอีสานพบว่า มีศิลปินหลายท่านกล่าวว่าคาถาที่ใช้ในพิธีชกคายอันนี้เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ท่านได้รับการบอกกล่าวจากครูของท่านว่าห้ามบอกกล่าวกับผู้อื่น มิฉะนั้น คาถาจะเสื่อมและใช้ไม่ได้ผลต่อไป แต่ก็มีศิลปินบางท่านไม่หวงห้ามในการบอกคาถากับผู้อื่นเพราะไม่ได้รับการบอกกล่าวจากครูในเรื่องข้อห้ามนี้ คาถาที่ใช้ประกอบในพิธีไหว้ครูนั้นพบว่าศิลปินจะใช้ทั้งภาษาถิ่น ภาษากลาง และภาษาอีสาน ศิลปินบางท่านใช้การลากลอนเพื่อกล่าวบูชาครูแทนการว่าคาถา ดังจะยกตัวอย่างกลอนไหว้ครูของหมอลำแคน คาเหลาดังต่อไปนี้

สาธุเคื้อ ข้าจักขอมือไหว้ ถวายครูคุณท่าน ทั้งอาจารย์ผู้เพิ่น
สอนสั่งให้ช้อยไว้หว่างเศียร เทียนขันห้า ครูบาสอนบอก กับทั้งดวงดอกไม้
บูชาอ่อนน้อมแมน ข้าจักแผนตัวข้าลำแสงขันธ์แข่ง เขิญมาเมิดทุกแห่ง ฝูงหมู่
กฤษณาคำนำให้มาคำช่วยชู ภูธรทั่วทั้งนางน้อยนาค ขอให้มาช่วยคำลำขันธ์สิ้น
เขา ข้าจักเอาโตไหว้ความธรรมทุกที ในขณะที่มือนี้อะ ข้าลำแข่งขันธ์ขัน อ้อป่อง
นั้นได้คักแต่งเพียงพอ ข้าได้ขอยขันยกใส่หัวตัวคัน มนต์เสนห์นั้น ขอทานให้
มาเหลื่อม ให้มาเทียมแทนเนื้อ อย่าไกลข้างห่างเหิน ข้าจักเดิมลำพร้อมบท
กลอนให้ช้อยช่อง ครองอาจารย์สั่งไว้ได้เดิมตั้งแต่งกาย มีดอกไม้ ขวดยี่หวีหม
ทั้งแพวได้แต่งเดิมเพิ่มขึ้น ขอให้อาคมคลิ่นปอง พระหทัยไหลเหลื่อม ข้าจัก
เขี่ยมชาติข้า ให้ลำขันธ์กว่าคน มนต์มวนหน้าวิชาครูควรกลาด เพิ่มได้สอนสั่ง
ให้ดังลำได้สู่นาว ขอให้แวงไกลลำลำคิมมีชื่อ จังว่าคินและมือประกรกัมจ่ม
เขิญ ข้าจักฮ้องเรียกเอ็นคุณแห่งพระปฐม ทั้งอินทร์พรหมเทวดาให้ช่วยมอง
ปุ่นป่อง ให้มาปองโตข้าปัญญาไวไหลแล่น คนอยู่ในวันแคว้นให้เขาแน่น
นับถือ ขอให้ลือชาล้นเกินคนในโลก การที่เขาขี้แข่งแวงให้ใส่อง ขอให้
มองนำเขี่ยมอย่าไกลลาป้าปล่อย เขิญมากังช่วยช้อยบังไว้อย่าหนี คือนมือนี้อะ
แข่ง แปลงเสียงข้าจักเคียงกลอนลำนำไปจนแจ้ง เขิญมาแข่งขันสู้บุชนแถม
ช้อย อย่าให้ตกคำด้อยเสียหน้าแก่เขา ทุกคำชำระสีกต่อครูบา ทางวิชาหมู่
มนต์มวนอ้อ ข้าได้ขอมือกัมประทมทวยทอดใส่ เสียงให้ใสดังฆ้อง ทองห้า
ป้าวเดิม ข้าจักฮ้องเรียกเอ็นวอนว่าสาธุการ มันหากทีกรรมสู่นาวแฉวงขัน หุดา
นั้นขอทานให้แจ่งส่อง มือทั้งสองขอให้เป็นที่ปได้บูชาแก้วหน่วยสาม
ข้าจักลำในพื้นที่แปลธรรมออกอ่าน ขออย่าเป็นปายไม้เวรไ้หม่มม ปุ่นแปง
แกลงการลองเบ็ง ทางเทิงจคห้องฟ้า ทางได้แผ่นดินวอนไปหมดทุกสิ้น

ตลอดหมื่นบุญทาน ขอให้มีความเชื่อน้ำแข็งแสงกล้า ขอให้ปัญญาหมอลำเคน
ไหลเล่นแสนคน มานั่งล้อมให้คือข้าผู้เดียว..

ในหนังสือชุดความรู้มรดกอีสาน ฉบับอนุรักษ์ วรรณคดีอีสานที่เกี่ยวกับชีวิต, จัด
พิมพ์โดยวิทยาลัยครูมหาสารคาม พุทธศักราช 2522 โดยยกตัวอย่างคำไหว้ครูดังนี้

ไหว้ครู

ข้าจักไหว้ข้าน้ำน่านพราสีงหิน ขอให้ _____ มีเงินทองหมือกือกองล้าน
ข้าจักไหว้ข้าน้ำน่านพราสีงหิน ขอให้ _____ มีเตโชแข็งผาขามรามข้าน
ข้าจักไหว้ข้าน้ำน่านพราสีงหิน ขอให้ _____ ทรงความสุขเกษมอยู่เย็นหายฮ้อน

นอกจากการไหว้ครูในพิธีหมอบตัวเป็นศิษย์ ยังมีพิธีไหว้ครูก่อนการแสดง ซึ่งอาจารย์อมร
ฤทธิ์ อภิรักษ์(วิมลชัยฤกษ์) ดังต่อไปนี้.

พิธียกครูก่อนการแสดง

ตั้งนะโม 3 จบ นะ โม ดัสสะ พะคะวะ โด อะระหะ โดสัมมาสัมพุทธัสสะ
นะ โม ดัสสะ พะคะวะ โด อะระหะ โดสัมมาสัมพุทธัสสะ
นะ โม ดัสสะ พะคะวะ โด อะระหะ โดสัมมาสัมพุทธัสสะ

ชุมนุมเทวดา สักเกกาเมจะรูเป- คิริจะตะเถ-จันตะลิกเขมานะ

ทีเปรัฎฐะจะคาเม - ตะรุณะคะหะเน- เกหะวัตตุมหิเขตเต

กุมมาจาขันตุเทวา- ชะละละสะวิสะเม- ยักกะคันธัพพะนตา

ติฏฐันตาสันตึกะยัง- มุนีวะระวะจะนัง- สาระโวเมสุณันตุ

ธัมมัสสะวะนะกาโล- อะยัมกะทันตา(3)

ธัมมัสสะวะนะกาโล- อะยัมกะทันตา

ธัมมัสสะวะนะกาโล- อะยัมกะทันตา

ข้าพเจ้าขออัญเชิญครูเพชรฉลุกรร ครูณีนารอด ครูณีนารายณ์ ครูณิตาวัว ครูณิตาไฟ ครู
ณียิปะปัญญาใจ ครูณียิปะกัสสพ ครูณียิปะอินทร์สวร ครูณียิม ครูณียีฝน ครูณียีน้า ครูพักลักจำ
ครูเนาะครูน่า ครูสังครูสอน ครูฉิ่งครูฉาบ ครูขับเสภา ครูรำมานาคะโพนมอญ ครูละคอน ครูโขน ครู
หนัง ครูลิเก ครูปี่พาทย์ ครูหมอลำ ครูหมอลำเคน ครูมหรสพ ครูคนตรี ครูรำ ครูฟ้อน ครูเซิ้ง ครูคีต ครู
สี ครูตี ครูเป่า ที่เป็นไปแต่ก่อนประเพณีมา หรือล่วงลับดับขันธ ไปสู่ปรโลกใด ๆ ที่ลูกผู้จักกิติ ที่ลูก

ไม่รู้จักก็ดี ขอท่านจงมารับเครื่องสักการบูชา ในขณะเวลานี้ ขอให้ข้าพเจ้า มีชื่อเสียงโด่งดัง ไปทั่ว
สารทิศ ทั้งสี่ทิศ ทั้งแปดทิศ ทั้งสิบหกทิศ ขอให้มีคนนิยมชมชอบ ทั้งชายหญิง ทั้งสาวแก่แม่หม้าย ทั้ง
ผู้ใหญ่เด็ก พุทธ ช้าง ประสิทธิ์ รัชมัง ประสิทธิ์ สัตว์ มัง ประสิทธิ์...สาธุ...

พระคาถายกครู

พุทธัง อักคีชาตัง ทักเสนชาตัง อะหังวันทามิ

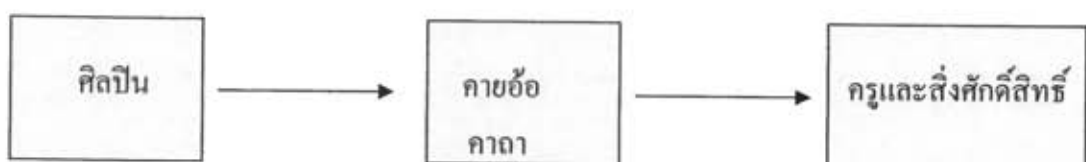
พุทธัง อักคีชาตัง ทักเสนชาตัง อะหังวันทามิ

พุทธัง อักคีชาตัง ทักเสนชาตัง อะหังวันทามิ

ข้าพเจ้าขอยกยอกรัชมุขในที่ชุมนุมเป็นที่พักพล พลิกกรรมกัมมันต์ประณตประณังทูลถวาย ขอเชิญ
องค์อินทร์สวรรค์ พระนารายณ์ เทเวศม์เจ้าจักร์กัจจาย อสูรเหล็กกลาน อีกร่องค์ทัฬหายุทธโลกกะบาน พินศพนัย
เชิญท้าวอาทิตย์ พระจันทร์ พระกุมมาสูริณพระราหู พระเกตุ พระกาฬมฤตยู เทพสิงห์คำพิชัยฉัตร
บันเทิง พระเพลิงเริงแรงแสงเรือง พระเสื่อเมือง พระทรงเมือง พระพราย พระพิรุฬ สะเทวอิกทรมณี
หนึ่ง พระสมุทรวงศา ขอเชิญเทพเจ้ารักษา ทั้งสุริยะกุมาร พระไพรเจ้าป่าที่ท่านสถิตอยู่ช่องเขาลำเนา
ในโป่งหลวง โป่งห้วยน้ำไหล ห่อมหม้ายยอดใบ พลุกพลัดคาเครือวัลย์ นา นา นางไม้ในกรุงมาลี
วรรณ สถิตอยู่ทุกแห่งแพร่พราย ขอเชิญเทพเจ้าทั้งหลายจงมารับรูปเทียนถวายสว่างไสวนัยยะนา
มาลัยมาลาระเวงด้วยรสกะยา ข้าพเจ้าขอบวงสรวงสังเวช จงมารับค่านับบูชาขอเชิญเทพเจ้ารักษา
จำอวดเจรจากนเรื่อง คนเชิดหรือคนเป็นนายโรง คนเรื่องจำจงสังจะจำแห่งเทพเจ้าแนะนำ ขอให้ประ
สิทธิ์เม...สาธุ...

จะเห็นได้ว่าคาถาที่ใช้ มีภาษาถิ่น กลอนลำและภาษาบาลี ทั้งนี้มีความหมายเป็นการสื่อสาร
กับเทพเบื้องบนและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายเพื่อช่วยอำนวยพรและคลบบันดาลให้ศิษย์ทั้งหลายมีความสุข
ความเจริญให้มีชื่อเสียงโด่งดัง เป็นเสน่ห์แก่ผู้พบเห็น ทั้งยังเป็นการคารวะท่านทั้งหลายด้วยจิตที่
นอบน้อม ในเนื้อความกล่าวถึงการอัญเชิญครูและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้มารับเครื่องสักการะคือ กล้วย ที่
ได้จัดเตรียมไว้

พิธีกรรมการยกกล้วยจะสำเร็จลุล่วงได้ต้องประกอบด้วยผู้ที่มาคารวะ คือ ศิลปิน เครื่อง
สักการะคือ กล้วย และคาถา ซึ่งเป็นภาษาสื่อสารกับครูและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ดังที่กล่าวมาแล้วดัง
แผนภาพต่อไปนี้

3.3 สรุปและวิเคราะห์ผล

จากการศึกษาข้อมูลอันประกอบด้วยการค้นคว้าจากเอกสารหนังสือที่เกี่ยวข้อง และการสัมภาษณ์ ศิลปินดนตรีพื้นบ้านอีสานเหนือได้แก่หมอลำ หมอแคน นักดนตรีวงโปงลางในเขตอีสานตอนเหนือซึ่งประกอบด้วยจังหวัด กาฬสินธุ์ ขอนแก่น ชัยภูมิ นครพนม มหาสารคาม มุกดาหาร ยโสธร ร้อยเอ็ด เลย สกลนคร หนองคาย หนองบัวลำภู อัญญาเจริญ และอุดรธานี ในด้านวัฒนธรรมดนตรี เรื่องพิธีกรรม และความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับการสืบทอดดนตรีอีสานเหนือ สามารถสรุปประเด็นเพื่อวิเคราะห์ในแนวมุขยวิทยาได้ดังต่อไปนี้

3.3.1. การถ่ายทอดความรู้

3.3.2 ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมในการถ่ายทอดความรู้

3.3.1 การถ่ายทอดความรู้

การถ่ายทอดความรู้หมอลำ

ศิลปินหมอลำในเขตอีสานเหนือส่วนใหญ่กล่าวว่า ท่านได้เรียนกับครู โดยเริ่มต้นด้วยการหัดโอ้ คือการร้องเกริ่น เพื่อให้เกิดความชำนาญในการเทียบเสียงกับเครื่องดนตรีตัวแคน เมื่อโอ้ได้ชัดเจนถูกต้องตามเสียงแล้ว จึงเริ่มเรียนกลอนทางสั้น เป็นการลำกลอนไหว้ครู ลักษณะการสอนแบบหนึ่งคือครูจะลำทำนองเป็นบทกลอนไหว้ครู ให้ผู้เรียนลำตามทีละวรรค ผู้เรียนปฏิบัติตามจนเป็นที่พอใจครูจึงเริ่มเรียนค่อวรรคต่อไป อีกลักษณะหนึ่งคือครูจะกลอนลงบนกระดาษให้ผู้เรียนนำกลับไปท่องจำให้ขึ้นใจ เมื่อจำได้แล้วจึงกลับมาหาครูเพื่อเรียนทำนอง และเมื่อเรียนทำนองแล้วผู้เรียนต้องท่องจำทั้งทำนองและเนื้อร้องให้ขึ้นใจแล้วจึงกลับมาปฏิบัติให้ครูดู เมื่อครูเห็นว่าผู้เรียนปฏิบัติได้จึงค่อทำนองลำอื่นๆต่อไป และเมื่อผู้เรียนปฏิบัติได้จนถึงระดับที่สามารถออกแสดงได้ ครูก็จะนำศิษย์ของตนออกแสดงร่วมกับคนเป็นการเริ่มต้น และส่งเสริมให้ศิษย์ได้มีโอกาสฝึกฝนเพื่อออกแสดงร่วมกับคณะอื่นๆต่อไป

มีข้อสังเกตถึงระยะเวลาในการเรียนก่อนการแสดงออกครั้งแรกว่าศิลปินหมอลำหลายท่านออกแสดงหลังจากเรียนได้ไม่นาน ตั้งแต่ไม่น้อยกว่า 1 ปี จนถึง 2 ปี ซึ่งถือได้ว่าช่วงระยะเวลาที่เรียนนั้นสั้นมาก โดยมากแล้วผู้ที่ได้เรียนกับบุคคลในครอบครัวเช่นบิดา มารดา หรือญาติตามลำดับรองลงมา มักจะได้รับการสนับสนุนให้แสดงกับครูหรือบิดา มารดา หรือญาติในครอบครัวนั่นเอง ข้อสังเกตอีกอย่างหนึ่งคือ หมอลำที่เกิดในครอบครัวที่ประกอบอาชีพหมอลำนั้้นมักจะเป็นผู้ที่เริ่มออกงานแสดงตั้งแต่อายุยังน้อย และสามารถลำได้ดี มีชื่อเสียงอย่างรวดเร็ว สันนิษฐานได้ว่าการหล่อหลอมทางด้านการเรียนรู้ในวิชาหมอลำนี้ อาจเกิดขึ้นขณะที่เด็กอายุยังน้อยและยังไม่รู้ตัวว่าเสียงที่ได้ยินได้ฟังนั้นเป็นเสมือนบทเรียนที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ ความคุ้นเคยในการสัมผัสกับเสียง ซึ่งเป็นทำนอง

ต่างๆ กระทบกับพันธุกรรมที่ถ่ายทอดจากบิดามารดาสู่ลูกน้อย ทำให้ความเป็นอัจฉริยะภาพทางดนตรี เกิดขึ้นโดยปราศจากการคาดหมาย ดังตัวอย่างหมอลำที่มีชื่อเสียงหลายท่าน ได้กล่าวว่าท่านสามารถ ลำได้เองโดยแทบไม่มีใครต้องสอน และหลังจากได้เริ่มศึกษาอย่างจริงจังเมื่อเติบโตขึ้นแล้วสามารถ แต่งกลอน ฝนกลอนเองได้โดยไม่ต้องเรียนกับบิดามารดาแต่อย่างใด

สิ่งที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งคือ แม้ความเป็นสุดยอดของหมอลำคือการลำได้ดี มีไหวพริบ ปฏิภาณ และรวมไปถึงการเป็นผู้มีความสามารถในการแต่งกลอนลำเองก็ตาม แต่ก็ยังมีหมอลำอีก จำนวนมากที่เป็นหมอลำที่มีชื่อเสียง แม้ว่าจะไม่มีความสามารถในการแต่งกลอนลำเลย ทั้งนี้ เนื่องจากการได้มาซึ่งกลอนเป็น ไปได้ทั้งการที่หมอลำแต่งขึ้นเอง หรือการจ่ายเงินเพื่อแลกกับกลอน ที่แต่งโดยผู้ที่มีความรู้ด้านวรรณคดี หรืออาจารย์ในโรงเรียนหรือมหาวิทยาลัยในท้องถิ่นนั้น บาง พื้นที่อาจมีผู้ที่มีความรู้ในการแต่งกลอนและประกอบอาชีพในการขายกลอนให้กับหมอลำคณะต่างๆ ซึ่งทำรายได้ได้ดีในการหาเลี้ยงครอบครัว หมอลำที่มีชื่อเสียงจำนวนมากก็ใช้วิธีการซื้อกลอน แทนการแต่งกลอนขึ้นเอง จะด้วยสาเหตุที่ว่าตนเองไม่มีความสามารถในการแต่งกลอนก็ดี หรือ เป็นเพราะต้องการประหยัดเวลา เพื่อเอาเวลาที่จะมานั่งแต่งกลอนนั้นไปประกอบอาชีพซึ่งมีรายได้ เป็นกอบเป็นกำ ดังนั้นหมอลำที่มีชื่อเสียงเหล่านั้นจึงไม่สนใจในการศึกษาวิธีการแต่งกลอน จึงไม่สามารถถ่ายทอดวิธีการแต่งกลอนให้กับลูกศิษย์ได้

กระบวนการศึกษาในด้านการถ่ายทอดวิธีการแต่งกลอนลำนำนั้น ดูจะไม่เป็นข้อบังคับหรือ ข้อพึงปฏิบัติของการสืบทอดความรู้การแสดงหมอลำแต่อย่างใด หมอลำบางท่านมีเคยได้มีโอกาส ศึกษาการแต่งกลอนเลขตลอดชีวิตการประกอบอาชีพหมอลำโดยให้เหตุผลว่าไม่มีความจำเป็น เนื่องจากมีผู้แต่งให้อยู่แล้ว และภาระในการท่องจำกลอนลำ หลายสิบหน้ากระดาษก็ถือว่ามากมาย ในการรับผิดชอบต่อการแสดงครั้งหนึ่งๆ แต่หมอลำบางท่านได้เล็งถึงความจำเป็นที่ท่านต้องศึกษา และปฏิบัติเพื่อให้มีความเข้าใจและชำนาญในการแต่งกลอนในช่วงหลังของชีวิตที่ประกอบอาชีพ หมอลำว่า เนื่องจากเศรษฐกิจเป็นตัวบีบบังคับเพราะเมื่อค่าจ้างในการแต่งกลอนลำแพงขึ้นตามอัตรา ค่าครองชีพที่สูงขึ้นทุกวัน ประกอบกับการลดลงของการว่าจ้างงานในอาชีพหมอลำเพื่อประหยัด ค่าใช้จ่าย หมอลำที่มีชื่อเสียงบางคณะต้องหันกลับมาให้ความสำคัญของการเรียนแต่งกลอนลำ เพื่อ ประหยัดค่าใช้จ่าย หมอลำที่มีชื่อเสียงบางคณะฝึกฝนเยาวชนที่สังกัดคณะตนให้มีหน้าที่ผลิตกลอน ลำให้กับหมอลำโดยตรง ซึ่งเยาวชนกลุ่มนั้นมีหน้าที่เขียนกลอนให้กับคณะหมอลำเพื่อออกแสดงใน งาน โดยกลอนที่ว่านี้อาจเป็นกลอนเฉพาะบท หรือกลอนที่บรรยายเรื่องราวในวรรณกรรมที่เป็น ดำนานพื้นบ้านอีสาน ซึ่งหมอลำที่นำออกแสดงมักเป็นคณะหมอลำที่ลำเรื่องต่อกลอน มีการลำเป็น บทของตัวละครต่างๆคล้ายกับการแสดงลิเก หรือหมอลำที่ลำเรื่องเกี่ยวกับสภาพสังคมปัจจุบันซึ่ง เป็นหัวข้อที่ได้รับมาจากเจ้าภาพเพื่อแสดงในงานเฉพาะกิจต่างๆ เป็นต้น

จะเห็นได้ว่าเมื่อสภาพสังคมเปลี่ยนไป ความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและการไหลบ่า ของวัฒนธรรมตะวันตกที่แผ่ขยายเข้ามาในสังคมยุคโลกาภิวัตน์ของไทย ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

ไปจากการถ่ายทอดความรู้แบบมุขปาฐะเป็นการถ่ายทอดแบบพึ่งพาเทคโนโลยี เช่นการบันทึกเทปส่งให้ผู้เรียนนำไปเรียนด้วยตนเองที่บ้านเป็นต้น ทั้งนี้ด้วยคิดว่าความสะดวกสบายดังกล่าวสามารถประหยัดเวลา ทำให้เกิดความรวดเร็วในการเรียน ผู้เรียนมีโอกาสดูบทวนโดยการเปิดฟังซ้ำหลายๆครั้งตามที่ต้องการ และเมื่อใดที่หลงลืมก็สามารถเปิดบทวนได้โดยไม่ต้องเสียเวลาตามครู

แม้ว่าการใช้เทคโนโลยีเป็นเครื่องช่วยในด้านการเรียนการสอนจะก่อให้เกิดประโยชน์ดังกล่าวมาในด้านความสะดวกสบาย และการประหยัดเวลาซึ่งอาจถือได้ว่าเป็นข้อดีเพราะสามารถประหยัดเวลาทั้งผู้สอนและผู้เรียนได้มาก รวมทั้งเป็นการกระจายโอกาสในการศึกษาให้กับผู้ที่อยู่ในพื้นที่ห่างไกลจากแหล่งศิลปินเพื่อได้มีโอกาสศึกษาเล่าเรียน แต่ข้อเสียในการถ่ายทอดลักษณะนี้ก็มีมากมาย เช่นการขาดความใกล้ชิดระหว่างศิษย์กับครู ความใกล้ชิดนี้มีความสำคัญในการบ่มเพาะเจตคติในการดำรงชีวิตอันถูกต้อง ซึ่งเป็นวิถีที่ครูสมัยก่อนปฏิบัติต่อศิษย์สืบทอดต่อกันมา

ในด้านการผสมผสานกันของการแสดงหมอลำแบบเดิมกับการแสดงแบบหมอลำซึ่งนั้นก็เป็ผลแห่งการไหลบ่าของวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาในสังคมของชาวอีสาน ประกอบกับการแพร่กระจายของวัฒนธรรมระหว่างคณะหมอลำที่อยู่ในพื้นที่ใกล้เคียงกัน ทำให้มีการเอาอย่างกันจนกลายเป็นวัฒนธรรมการแสดงที่เปลี่ยนรูปแบบไปจากวัฒนธรรมการแสดงหมอลำแบบเดิม ปัจจัยสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่ทำให้รูปแบบการแสดงเปลี่ยนไปก็คือรสนิยมของผู้ชม เมื่อผู้ชมนิยมแบบใดผู้แสดงก็พยายามที่จะเอาใจผู้ชมเพื่อความอยู่รอดทางเศรษฐกิจ ด้วยเหตุนี้หมอลำซึ่งแบบใหม่จึงได้รับการจ้างงานมากกว่าหมอลำรุ่นเก่า หมอลำรุ่นใหม่สามารถสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจให้คณะของตนได้อย่างรวดเร็วขณะที่หมอลำรุ่นเก่ามีความมั่นคงทางเศรษฐกิจน้อยลงเพราะคนหันมานิยมหมอลำแบบใหม่เพิ่มขึ้นทำให้การว่าจ้างงานของหมอลำรุ่นเก่าน้อยลง

การถ่ายทอดความรู้หมอลำแคน

จากการสัมภาษณ์ศิลปินหมอลำแคนในภาคอีสานตอนเหนือในด้านการถ่ายทอดความรู้เรื่องการเป่าแคนพบว่า ศิลปินหลายท่านเริ่มหัดเป่าแคนจากบุคคลในครอบครัว หรือญาติที่ใกล้ชิดกันหลายท่านที่กล่าวมานี้บอกเล่าตรงกันว่า มีแรงบันดาลใจในการเป่าแคนมาจากการได้เห็นได้ฟังสมาชิกในครอบครัวแสดงในงานบุญต่างๆ และตนได้มีโอกาสติดตามวงดนตรีไปบ่อยๆ แม้ในยามว่างก็ได้ยินได้ฟังการฝึกเป่าแคนของสมาชิกในบ้านตนเองเป็นประจำ จึงเกิดความรักในเสียงและเริ่มหัดเรียนโดยการเป่าตามคือการเลียนแบบ หรืออาจเรียกได้ว่าเป็นการเรียนแบบครูพักลักจำ ต่อมาเมื่อบิดามารดาหรือญาติได้เห็นแววศิลปินจึงได้ถ่ายทอดความรู้ให้ ศิลปินบางท่านสามารถเป่าแคนได้เองด้ยการศึกษาจากการลักจำศิลปินหมอลำแคนที่มีชื่อเสียงอื่นๆ และมีวิวัฒนาการทางเทคโนโลยีกำเนิดขึ้น เครื่องบันทึกเสียงจึงมีบทบาทสำคัญในการเป็นสื่อการเรียนรูด้ยตนเองของศิลปินที่ปัจจุบันกลายเป็นหมอลำแคนชื่อดังหลายๆท่าน

สำหรับผู้ศึกษาเล่าเรียนกับครูตั้งแต่ต้นก็จะเรียนโดยวิธีท่องจำ ซึ่งจะเริ่มเรียนโดย

วิธีไล่นิ้วเปิดปิดให้ถูกต้องตามเสียงซึ่งครูจะเป็นผู้ปฏิบัติให้ดูเป็นตัวอย่าง ผู้เรียนจะเลียนแบบจนเกิดความชำนาญในการรับรู้ตำแหน่งของเสียง จากนั้นครูจะสอนเพลงลายสั้นๆ หรือลายอื่นเช่นลายเดี่ยวหรือลายสุคสะแนน เป็นลำดับแรก ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับวิธีการถ่ายทอดของครูแต่ละคน การที่ครูแต่ละพื้นที่มีการกำหนดลายแบบไม่มีกฎเกณฑ์หรือมาตรฐานเป็นข้อกำหนดตายตัว ไม่มีหลักสูตรหรือข้อบังคับในด้านวิชาการสอนหรือเนื้อหาแต่ประการใด เพราะการเรียนการเป่าแคนนี้เป็นการเรียนในห้องเรียนธรรมชาติเช่นเดียวกับการเรียนวิชาหมอลำที่กล่าวไว้เบื้องต้น ข้อดีของการถ่ายทอดแบบธรรมชาตินี้มีประโยชน์ในการดำรงไว้ซึ่งเอกลักษณ์ของหมอลำถิ่นต่างๆ ที่จะสืบทอดความรู้ของตนไปยังอนุชนอย่างเสรีไม่มีความกดดัน ไม่มีเกณฑ์มาเป็นข้อลดทอนความพยายามที่จะสืบทอดวัฒนธรรมดนตรีของตนเป็นเหตุให้การดำรงอยู่ของลายเพลงต่างๆ เป็นไปอย่างหลากหลาย เป็นการสืบทอดทั้ง ความคิด วิธีการบรรเลงอันเป็นจินตนาการของศิลปินหลากหลายรูปแบบ แต่ความหลากหลายรูปแบบของการบรรเลงดังกล่าวนี้ไม่ถือเป็นข้อเสียของเอกลักษณ์วัฒนธรรมการเป่าแคน เพราะเหตุว่าไม่ว่าวิธีการบรรเลงหรือลายแคนจะมีความแตกต่างกันอย่างไร เมื่อศิลปินหมอลำมารวมตัวกันเพื่อบรรเลงร่วมกันหรือการประชันวง พวกเขาสามารถสื่อสารถึงกันด้วยความเข้าใจในโครงสร้างของเพลงที่มาจากพื้นฐานเดียวกัน และศิลปินหมอลำที่มีความชำนาญนั้นสามารถปรับแต่งทำนองซึ่งเป็นลายเดียวกันแต่มีวิธีการบรรเลงที่ต่างกันนั้นเข้าหากันอย่างแนบชิด

ข้อนำสังเกตสำหรับวิธีการถ่ายทอดของศิลปินในปัจจุบันที่มีความรู้ทางเทคโนโลยีนั้นก็นำเครื่องทุ่นแรงประเภทเปียโนไฟฟ้า หรือเครื่องบันทึกเสียงมาเป็นสื่อสำหรับการเรียนการสอน และการจดบันทึกโน้ตเพื่อเป็นเครื่องอำนวยความสะดวกแก่ผู้เรียน

วิธีการถ่ายทอดวัฒนธรรมทางดนตรีแบบอีสานในลักษณะนี้ เกิดขึ้นพร้อมกับการพัฒนาเทคโนโลยีและการนำเอาความรู้เข้าไปอยู่ในระบบของโรงเรียน การที่ถ่ายทอดความรู้ด้านการเป่าแคนเข้าไปสู่ระบบโรงเรียน ทำให้ผู้สอนต้องมีการปรับตัวให้สามารถอำนวยความสะดวกแก่นักเรียนจำนวนมากได้ การถ่ายทอดแบบมุขปาฐะจึงกลายเป็นเพียงส่วนประกอบเพื่อให้บทเรียนมีความสมบูรณ์ขึ้นเท่านั้น การที่วัฒนธรรมตะวันตกไหลบ่าเข้ามาสู่สังคมของชุมชนต่างๆ ในภาคอีสานเหนือก็เป็นปัจจัยหนึ่งที่มีบทบาทที่ทำให้วิธีการถ่ายทอดความรู้ด้านดนตรีของชาวอีสานเปลี่ยนไป เช่น การปรากฏของการเรียกชื่อเสียงดนตรีโดยใช้โน้ต โด เร มี ฟา ซึ่งเรียกแทนเสียงสูงต่ำของแคน ซึ่งสมัยก่อนเสียงเหล่านี้ถูกเรียกเป็นภาษาอีสานทั้งหมดเป็นต้น

การถ่ายทอดความรู้การคิดพิณ

ศิลปินบรรเลงพิณในภาคอีสานเหนือที่ผู้วิจัยได้ดำเนินการสัมภาษณ์ มีทั้งผู้ที่ได้เรียนกับครูผู้เป็นผู้ชำนาญในการคิดพิณ และบางท่านเรียนด้วยตนเองโดยใช้วิธีครูพักลักจำบ้าง เรียนโดยฟังทำนองจากเทปบันทึกเสียงและปฏิบัติตาม โดยใช้ความคาดเดาเสียงและตำแหน่งการวางนิ้วด้วยตนเองบ้าง ผู้ที่ผ่านกระบวนการสืบทอดมาในลักษณะที่มีครูแนะนำ มักจะเป็นผู้ที่เข้าใจใน

หลักการบรรเลงและสามารถถ่ายทอดได้คือตลอดจนสามารถรักษาเอกลักษณ์การบรรเลงตามที่ได้รู้ เรียนมาไว้ได้เป็นอย่างดี ซึ่งต่างจากผู้เรียนที่ศึกษาด้วยตนเองบางท่าน ที่ขาดความสามารถในการถ่ายทอด เนื่องจากไม่มีประสบการณ์ในการเรียนอย่างถูกวิธีจากครูโดยตรง

มีข้อน่าสังเกตว่าแม้ว่าศิลปินจะได้รับการสืบทอดมาอย่างไรก็ตาม เมื่อพวกเขา เหล่านั้นถูกกำหนดให้เป็นผู้สอนอยู่ในระบบการศึกษาตามโรงเรียนประถมหรือมัธยมในท้องถิ่น หรือได้รับการยกย่องให้เป็นครูภูมิปัญญาไทยโดยมีการจัดตั้งศูนย์การเรียนการสอนการคิดพิณที่บ้าน ศิลปินนั้นๆ กระบวนการถ่ายทอดมักจะเน้นปริมาณเป็นหลัก กล่าวคือ รูปแบบการเรียนการสอน แบบมุขปาฐะเปลี่ยนไปเป็นการเรียนการสอนแบบใช้สื่อในรูปกระดาษที่บันทึกโน้ตเพลง ศิลปิน หลายท่านให้เหตุผลตรงกันคือเพื่ออำนวยความสะดวกแก่ผู้เรียนและเป็นการประหยัดแรง เพราะ การใช้กระดาษโน้ตหรือกระดาษคำสามารถถ่ายทอดให้แก่ผู้เรียนเป็นจำนวนมากในแต่ละครั้งได้ การเรียนการสอนสมัยใหม่ในระบบโรงเรียนนั้น ผู้สอนมักจะเริ่มต้นด้วยเพลงง่ายๆ สั้นๆ เช่นเพลง เด็ยใจ เด็ยพม่า ซึ่งต่างจากสมัยก่อนซึ่งต้องเริ่มด้วยลายที่ซับซ้อนพอสมควรเช่น ลายปู่เฒ่าหลาน ลายสุดสะแนน ลายกาเดินก้อน เป็นต้น

ปัจจุบันวิธีการถ่ายทอดการบรรเลงพิณได้เปลี่ยนไปตามกระแสการเปลี่ยนแปลง ทางวัฒนธรรม อันมีผลจากการไหลบ่าของวัฒนธรรมตะวันตกเช่น การสอนให้ผู้เรียนรู้จักการ เปลี่ยนระดับเสียง โดยเทียบเสียงกับเสียงดนตรีสากลและปรับวิธีการบรรเลงให้สอดคล้องรูปแบบ การการบรรเลงในวงดนตรีพื้นบ้านอีสานที่เปลี่ยนแปลงโดยมีการนำเครื่องดนตรีสากลเข้ามาใส่ เช่น กีตาร์ เบสไฟฟ้า ผู้บรรเลงพิณในปัจจุบันจึงมีความจำเป็นต้องมีความรู้ในเรื่องการใช้บันไดเสียง เพื่อเตรียมความพร้อมในการร่วมบรรเลงกับเครื่องดนตรีสากลที่มีระดับเสียงต่างออกไปจากอดีต รูปแบบการบรรเลงที่มีการนำเอาเพลงสากล หรือเพลงลูกทุ่งเข้ามาบรรเลงทำให้มีการเคลื่อนตัวของ ระดับเสียงจากเดิมที่เคยคิดพิณตามท้องทุ่ง หรือบรรเลงออกงานกับหมอลำหมอแคนที่ท่านอง พื้นบ้านที่ซิ่นลูกกลายเป็นการบรรเลงอย่างดนตรีสากลเช่นเพลงลูกทุ่ง หรือเพลงสากลเพื่อเอาใจผู้ชม ในยุคปัจจุบัน อันมีวัตถุประสงค์คือผลพลอยได้ในเชิงเศรษฐกิจเช่นกัน

ขั้นตอนการถ่ายทอดความรู้ด้านการบรรเลงโปงลาง

องค์ประกอบของเครื่องดนตรีในวงโปงลาง นอกเหนือจากโปงลาง แล้วยังมี โหวด พิณ และกั๊บกั๊บ จากการสัมภาษณ์ศิลปินด้านการแสดงโปงลาง สรุปได้ว่าการถ่ายทอด ความรู้ด้านการบรรเลงโปงลางและเครื่องดนตรีอื่นๆ ในวงนั้นเป็นไปในรูปแบบมุขปาฐะ กล่าวคือ เป็นการเรียนการสอนโดยการท่องจำ และยังคงมีการเรียนรู้โดยการปฏิบัติหรือเลียนแบบปรากฏให้เห็นโดยทั่วไป แต่มีข้อน่าสังเกตคือ ในการเรียนการสอนแบบท่องจำนั้น หากศิลปินต่อมามีโอกาส เข้าไปมีบทบาทในการให้การศึกษาในระบบโรงเรียนนั้นหลายท่านจะใช้โน้ต โด เร มี ฟา ในการ สอนแทนการบอกท่านองให้ฟัง หรือบรรเลงให้ฟังแล้วปฏิบัติตามอย่างเช่นในอดีต ปัจจุบันนั้นมีการพิมพ์เผยแพร่โน้ตโปงลาง พิณ แคน โหวด ในลักษณะโน้ตตัวเลขหรือโด เร มี ฟา ออกจำหน่าย

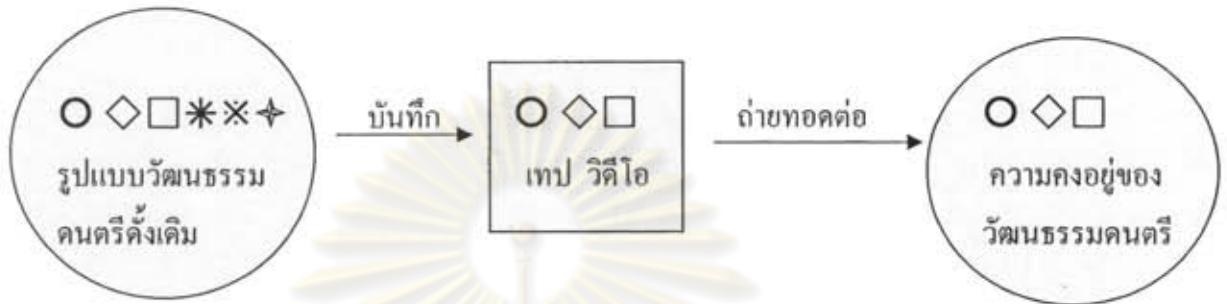
อย่างแพร่หลาย รวมทั้งมีการสาธิตวิธีการบรรเลงในรูปแบบภาพและเสียงออกเผยแพร่อย่างมากมาย ทำให้ผู้เรียนมีความสุขสบายในการเรียนด้วยตนเอง โดยผู้ที่มีความสนใจสามารถหาซื้อสื่อเหล่านี้มาดูและปฏิบัติเองตามคู่มือ เทป หรือ วีซีดี ที่มีขายอยู่ในตลาดหรือร้านวีดีโอทั่วไป

เมื่อพิจารณาถึงรูปแบบของการสืบทอดและการถ่ายทอดที่มีวิวัฒนาการขึ้นตามลำดับตามกระแสความเปลี่ยนแปลงของโลกแล้วพบว่าในปัจจุบันยังคงปรากฏวิธีการเรียนการสอนที่เป็นการสืบทอดและการถ่ายทอดวัฒนธรรมแบบดั้งเดิมหรือแบบ मुखपात्र ให้เห็นอยู่บางพื้นที่ และในพื้นที่ที่พบนั้นมักจะเป็นพื้นที่ที่ห่างไกลความเจริญ ซึ่งศิลปินที่ถ่ายทอดนั้นยังไม่มีโอกาสก้าวเข้าไปสัมผัสกับการเรียนการสอนในระบบโรงเรียน ดังนั้นการถ่ายทอดแบบ मुखपात्र ที่ประกอบด้วย การเรียนการสอนแบบบ่มเพาะ การอบรม และพรีสอน โดยการท่องจำและเลียนแบบจึงถูกเก็บรักษาไว้โดยไม่มีการเปลี่ยนแปลงแต่ประการใด ประโยชน์ของการสอนแบบ मुखपात्र นี้คือการสามารถสืบทอดวัฒนธรรมทางดนตรีได้อย่างมีการเปลี่ยนแปลงน้อยกว่าการเรียนการสอนแบบสมัยใหม่ที่ต้องพึ่งพาสื่อการสอนและเทคโนโลยี เพราะเหตุที่ว่าครูและศิษย์มีความใกล้ชิดกันมากกว่า จะทำให้การถ่ายทอดเป็นไปโดยละเอียด กล่าวคือครูได้มีโอกาสสอบถามปรับเปลี่ยนแก้ไขในสิ่งที่คลาดเคลื่อน เปรียบเสมือนการที่ศิษย์มีกระบอกเงาไว้ส่องดูตน ครูทำหน้าที่สะท้อนความเป็นไปของการพัฒนาการของศิษย์ โดยคอยดักเตือน แก้ไขให้ข้อบกพร่องมีถูกต้องและมีความสมบูรณ์มากขึ้น และนอกจากนั้นความสัมพันธ์ของครูกับศิษย์ที่มีความใกล้ชิดกันนั้นยังมีส่วนในการปลูกฝังค่านิยมความซื่อสัตย์ซึ่งในศิลปะที่เรียน โดยการอบรมบ่มเพาะและพรีสอนนั้นทำให้ศิษย์มีค่านิยมที่ดีคือศิลปะที่คนศึกษา ในขณะที่การถ่ายทอดโดยผ่านสื่อ เทคโนโลยี ไม่สามารถให้ประโยชน์ในส่วนนี้ได้

แม้ว่าข้อดีของการถ่ายทอดแบบสมัยใหม่ โดยการใช้โน้ตก็ติ การใช้เครื่องบันทึกเสียงเพื่อความบันเทิงก็ดีมีหลายประการ อาทิเช่น เป็นการเปิดโอกาสให้ผู้เรียนสามารถเข้าถึงการเรียนดนตรีหรือสาขามากขึ้นเพราะมีความสุขสบาย ช่วยประหยัดเวลาทั้งครูและศิษย์ตามที่ได้กล่าวมาแล้ว ซึ่งก่อให้เกิดกระแสนิยมในการเรียนดนตรีหรือสาขากันอย่างกว้างขวางก็ตาม ความคลาดเคลื่อนในการเข้าใจองค์ความรู้เดิมที่เกิดจากความไม่ยึดหยุ่นของคุณสมบัติสื่อการเรียนการสอน เช่น เทป ซึ่งไม่อาจอธิบายความละเอียดของทำนอง การแปรผัน การคั่นทำนอง และอื่นๆ ได้เท่ากับการมีครูอยู่ข้างๆ บ่มเกิดขึ้น และอาจเป็นผลให้เกิดความลดทอนของความรู้อันแท้จริงอันเป็นเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมซึ่งอาจก่อให้เกิดความอ่อนล้าทางวัฒนธรรม (Cultural lag) ได้ในอนาคต เพราะผู้รับสืบทอดอาจมีความเข้าใจว่าความรู้ที่ตนได้รับสืบทอดมาไม่มีความลุ่มลึกเพียงพอ จึงไม่มีจิตสำนึก ไม่มีความภูมิใจ หรือความผูกพันเพียงพอที่จะเป็นแรงบันดาลใจในการดำรงรักษาวัฒนธรรมดนตรีของอีสานไว้ได้

การใช้เทคโนโลยีแม้ว่าจะมีส่วนดีแต่หากศิลปินต้นแบบไม่ได้ถ่ายทอดความรู้ทั้ง

หมดที่ท่านได้รับสืบทอดมาในการบันทึกภาพหรือเสียง เช่นเทคนิคการแสดงชั้นสูงซึ่งมีความลุ่มลึกหรือลักษณะการปฏิบัติรูปแบบอื่นที่หลากหลาย อันเป็นภูมิปัญญาอันสำคัญของการแสดงดนตรีพื้นบ้านอีสานแล้ว การรับสืบทอดต่อไปของคนรุ่นหลังอาจจะได้รับไว้แค่เพียงบางส่วน และความรู้อันเป็นภูมิปัญญาของโบราณจารย์ต้องมีอันสูญหายไปในที่สุดดังแผนภาพต่อไปนี้

สิ่งที่สูญเสีย: * ✕ ✦

3.3.2 ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมในการถ่ายทอดความรู้

เมื่อพิจารณาพิธีกรรม “การยกคายอ้อ” จากการสัมภาษณ์ศิลปินหมอลำ หมอแคน นักดนตรีบรรเลงพิณ และนักดนตรีในวงโปงลางแล้วพบว่าการยกคายอ้อนี้สามารถแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับโอกาสที่ใช้ ในการยกคายอ้อที่ใช้ในพิธีกรรมมอบตัวเป็นศิษย์ เป็นพิธีกรรมสำหรับผู้ที่ต้องการเรียนดนตรีอย่างจริงจัง จะเห็นได้ว่ามีศิลปินหลายท่านที่ผ่านการศึกษาเล่าเรียนกับครู บิดามารดา หรือญาติในครอบครัว มารยะหนึ่งแล้วจึงเข้าทำพิธีการยกคายอ้อ เพื่อแสดงความเคารพครู และแสดงความตั้งใจว่าจะเรียนวิชาดนตรีอีสานนี้อย่างจริงจัง เมื่อครูพิจารณาว่าผู้เรียนมีแววในการที่จะนำวิชาความรู้ไปประกอบอาชีพศิลปินในอนาคตได้ ครูจึงรับคายอ้อที่ศิษย์นำมามอบให้ แต่ก็มีศิลปินหลายท่านเช่นกัน ได้กล่าวว่าท่านต้องทำพิธีกรรมยกคายอ้อ ก่อนการเริ่มบทเรียนใดๆ เนื่องจากเป็นความเชื่อของครูผู้สอนที่ท่านรับสืบทอดมาว่าหากไม่ปฏิบัติการยกคายอ้อแล้วจะไม่ประสบความสำเร็จในการเรียนเพราะครูที่เป็นเทพหรือเทวดานั้นจะโกรธและอาจทำให้เกิดผลร้ายกับผู้ที่ไม่ปฏิบัติตาม

การยกคายอ้อ อีกลักษณะหนึ่ง คือ การยกคายอ้อก่อนการแสดง เพื่อเป็นการบอก

กล่าวครูบาอาจารย์เบื้องบนรวมถึงการบอกกล่าวเจ้าที่เจ้าทาง ณ ที่ที่คนไปแสดง เพื่อให้ทั้งครูและเจ้าที่รวมทั้งวิญญาณที่อยู่รอบๆบริเวณนั้น ได้รับทราบและอนุญาตให้คณะดนตรีได้แสดง ทั้งยังขอให้สิ่งศักดิ์ทั้งหลายช่วยอำนวยพรให้การแสดงเป็นไปได้อย่างราบรื่น ไม่มีอุปสรรคปัญหาใดๆ และให้เป็นที่ชื่นชมต่อผู้มาชม ณ ที่นั้น ศิลปินเกือบทุกท่านได้ให้ความสำคัญของการทำพิธีการยกคายอ้อก่อนการแสดงเป็นอย่างมาก และผู้ที่เป็นเจ้าภาพในการแสดงทุกที่จะรู้บทบาทหน้าที่ของคนในการช่วยเตรียมคายอ้อให้แก่ศิลปินตามที่ศิลปินกำหนดก่อนการแสดง เนื่องจากความเชื่อในพิธีกรรม

ยกขายอ้อก่อนแสดงนี้ได้ถูกถ่ายทอดสืบต่อกันมาจากรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่งจากบ้านหนึ่งไปสู่อีกบ้านหนึ่งจนเป็นที่รู้และเข้าใจในชุมชนนั้นแม้ว่าพวกเขาจะต้องมีความรู้ด้านคนตรีมาก่อน ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะว่าคนตรีได้เข้าไปมีบทบาทในวิถีชีวิตของชาวอีสานจนพวกเขาเกิดความคุ้นเคยกับวัฒนธรรมนี้ เตรีไปโดยปริยาย

ความเชื่อที่เป็นพื้นฐานในการประกอบพิธีกรรม ทั้ง 2 ลักษณะที่ได้กล่าวมานี้ส่วนหนึ่งมาจากความต้องการความมั่นใจ ทั้งในส่วนที่ต้องการความเชื่อมั่นในการแสดง เพราะเชื่อว่าจะมีครูหรือมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มาช่วยคลบนคาลให้ศิลปินผู้ประกอบพิธีกรรมสามารถแสดงได้อย่างคล่องแคล่ว มีปฏิภาณในการแก้ปัญหาซึ่งอาจเกิดได้ในขณะแสดง และความเชื่อมั่นอีกส่วนหนึ่งคือความมั่นใจในการอยู่รอดปลอดภัย เนื่องจากคำบอกเล่าของศิลปินหลายท่าน ได้กล่าวถึงการเล่นคุณไสยของคณะหมอลำหรือหมอแคน ซึ่งใช้วิชาไสยศาสตร์ในการกลั่นแกล้งคณะที่ตนต้องเข้าประชันด้วย มีทั้งการเสกหนังสือเข้าท้อง การส่งวิญญาณแห่งความชั่วร้ายเข้าทำลายความศักดิ์สิทธิ์ของครูเบื้องบนหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คุ้มครองคณะที่เป็นคู่ต่อสู้ด้วย ดังนั้นการบอกกล่าวอัญเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์เจ้าที่เจ้าทาง ครูเทวดาทั้งหลาย จึงเป็นสิ่งที่สร้างหลักประกันให้กับคณะหมอลำหรือวงดนตรีแทบทุกคณะ อาจกล่าวได้ว่าพิธีกรรมการยกขายอ้อทั้ง 2 ลักษณะที่กล่าวมามีบทบาทในการเป็นเครื่องบำรุงจิตใจของศิลปินทั้งหลาย พิธีกรรมในที่นี้น่าจะหมายถึง การเปลี่ยนสภาพหรือสถานะของมนุษย์จากการเป็นมนุษย์ที่ไม่มีเครื่องป้องกันภัย กลายเป็นมนุษย์ที่มีผู้คุ้มครองป้องกัน เป็นมนุษย์ในสถานภาพที่มีความมั่นใจในปัญญาของตนเพราะมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายที่ตนเคารพกราบไหว้เป็นหลักประกันในความเป็นผู้ฉลาด ความเป็นผู้เก่งกล้า มีความพร้อมที่จะเป็นศิลปินผู้ที่ได้รับการยกย่องจากสังคม

การจัดพิธีไหว้ครูโดยถือเอาวันอังคารข้างขึ้นเป็นวันประกอบพิธีกรรมนั้น ตามความเชื่อด้านโหราศาสตร์ วันอังคารถือเป็นวันที่มีกำลังแรง และการถือเอาวันที่เป็นข้างขึ้นนั้นสันนิษฐานว่าเนื่องมาจากความเชื่อทางศาสนาพุทธที่มักจะปฏิบัติกิจอันเป็นมงคลในช่วงข้างขึ้นเพื่อความเป็นสิริมงคล ดังนั้นวันอังคารข้างขึ้นน่าจะเป็นสัญลักษณ์แห่งความเป็นสิริมงคลที่มีกำลังแรงกล่าวคือเป็นวันที่สามารถประกอบกิจอันเป็นมงคลโดยได้รับร่วมมือจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายเป็นอย่างดี ห้ามตัดจุกวันอังคาร ท่านห้ามเพราะถือว่าเป็นวันแรง วันเจ้าแห่งสงครามควรแก่การสู้รบหรือต้องการความศักดิ์สิทธิ์ เด็ดขาด กล้าแข็ง ไม่ควรจัดงานมงคลที่ต้องการความผาสุกและลาภผล เช่น ขึ้นบ้านใหม่ มักเกิดเหตุ แต่งงานมักเกิดการทะเลาะวิวาทหุบติระหว่างคู่สามีภรรยาจนอยู่กันไม่ยาว ทำงานมงคลอื่นๆมักประสบอุบัติเหตุ

อุปกรณ์อันเป็นองค์ประกอบของพิธีกรรมประกอบด้วยหลากหลายสิ่งตามที่ศิลปินได้รับการสืบทอดต่อกันมาจากคำบอกเล่าของผู้เกิดก่อน ซึ่งอาจเป็นครู หรือญาติผู้ใหญ่ที่ถ่ายทอดวิชาคนตรีนั้น สามารถสะท้อนถึงภูมิปัญญาของคนไทยที่ถูกหล่อหลอมมาด้วยความเชื่อที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับศาสนาพุทธ อันเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวอีสานอย่างแนบแน่นมาช้านาน

ตัวอย่างเช่นการที่ศิลปินทั้งหลายได้รับการสืบทอดความคิดในการกำหนดอุปกรณ์ที่เป็นส่วนสำคัญ ในการประกอบพิธีขกกายอ้อ เป็น ชั้น 5 และ ชั้น 8 นั้น น่าจะมีแนวคิดจากพุทธธรรมเรื่อง ชั้นห้า ซึ่งกล่าวถึงองค์ประกอบของมนุษย์ว่าประกอบด้วย รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ และ ชั้น 8 น่าจะหมายถึง การบูชาพระธรรมว่าด้วยเรื่องมรรค 8 คือการรักษาความดี 8 ประการได้แก่ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมัตตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวาชามะ สัมมาสดี และ สัมมาสมาธิ

การมอบ ชั้น 8 และชั้น 5 ค่อนข้างครุ น่าจะหมายถึงการให้คำมั่นสัญญาที่จะมีความสำรวมมีความตั้งใจมั่นว่าจะประพฤติตนเป็นคนดีตามพุทธธรรม อันมีอุปกรณ์คือ ชั้น เป็นสัญลักษณ์ของการมอบต่อพระธรรม หากจะกล่าวถึงการมอบน้อมถ่อมตนแล้ว ชาวไทยถือว่าเป็นผู้ที่มีความนอบน้อมต่อผู้อาวุโส จนกลายเป็นภาพรวมของวัฒนธรรมการเคารพต่อผู้อาวุโส ดังจะสังเกตได้จากคำที่เรียกผู้ที่มีอายุมากกว่าด้วยคำที่เป็นการให้เกียรติกัน ประหนึ่งผู้อาวุโสเหล่านั้นมีศักดิ์เทียบเท่ากับ พี่ ลุง ป้า น้า ของคนเลขที่เดียว ชาวอีสานจะให้เกียรติผู้ใหญ่โดยใช้คำว่า “พ่อ” หรือ “แม่” ไม่ว่าจะเคยรู้จักหรือไม่เคยรู้จักกันมาก่อนก็ตามเป็นการยกย่องผู้ที่มี อาวุโสเหล่านั้น

การใช้เทียนคู่เป็นอุปกรณ์หนึ่งในพิธีกรรมขกกายอ้อ สะท้อนให้เห็นถึงการให้ความเคารพต่อองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยสังเกตจากจำนวนของเทียนคู่ มักจะลือตามชั้น 5 หรือ ชั้น 8 ที่ครุกำหนดให้ศิษย์ ชั้น 5 จะใช้เทียน 5 คู่ ชั้น 8 จะใช้เทียน 8 คู่ และเป็นที่น่าสังเกตว่าไม่มีศิลปินผู้ใดกล่าวถึงจำนวนเทียนที่ใช้เป็นอุปกรณ์ในเครื่องขกกายอ้อเป็นเลขเดี่ยว อาจกล่าวได้ว่า อิทธิพลวัฒนธรรมทางศาสนามีผลต่อการจัดระบบความคิดของชาวบ้านเป็นอย่างยิ่ง มิฉะนั้นคงมีการปรากฏของการกำหนดจำนวนเทียนนับเป็นจำนวนเลขคี่เช่น 1, 3, 5 ขึ้นเป็นต้น โดยปกติแล้ว ความความเชื่อของชาวพุทธนั้นการจุดเทียนมักจะจุดเป็นคู่ เป็นการจุดแล้ววางไว้ข้างซ้ายและข้างขวาขององค์พระพุทธรูป เป็นไปได้ว่าเพราะเทียนเล่มเดียวนิยมใช้ในงานอวมงคล เช่น การบูชาศพ ชาวไทยจึงไม่นิยมในการจุดบูชาพระพุทธรูป หรือนำมาใช้ในพิธีกรรมที่เป็นมงคลด้วยเทียนที่มีจำนวนเป็นเลขคี่ เทียนคู่จึงถูกกำหนดขึ้นเพื่อพิธีกรรมขกกายอ้อ จนเป็นขนบที่ศิลปินยึดปฏิบัติกันสืบมา

การใช้เทียนเล่มบาทเป็นเครื่องขกกายอ้อนั้นน่าจะเป็นความเชื่อของชาวพุทธที่ว่าเทียนที่ใช้บูชารัตนตรัยนั้นต้องเป็นเทียนที่บริสุทธิ์ กล่าวคือไม่มีสิ่งอื่นใดเจือปน เป็นเทียนที่ทำขึ้นอย่างโบราณใช้ขี้ผึ้งบริสุทธิ์ไม่เหมือนกับเทียนในสมัยปัจจุบันที่ขายอยู่อย่างดาษดื่นในตลาด ซึ่งทำมาจากไขปลาหวา การใช้เทียนเล่มบาทหมายความว่าเทียนที่มีน้ำหนัก 1 บาท ซึ่งหล่อขึ้นเอง ศิลปินบางท่านกำหนดลักษณะเทียนในขกกายอ้อว่าต้องเป็นเทียนที่หล่อขนาดเท่านี้วกลางของผู้เรียน ซึ่งที่จริงแล้วคือเทียนที่มีน้ำหนักประมาณ 1 บาทนั่นเอง แนวคิดการใช้เทียนเล่มบาทนี้น่าจะมาจากความต้องการที่จะถวายสิ่งทีบริสุทธิ์สะอาดที่สุดเป็นเครื่องสักการะแก่ครูอาจารย์ เป็นการแสดงความตั้งใจในการเข้าสู่การเป็นศิลปินด้วยใจที่บริสุทธิ์เช่นเดียวกับการถวายดอกไม้ขาวหรือผ้าขาว

สิ่งที่พบบ่อยกับเทียนอีกอย่างหนึ่งคือดอกไม้ขาว ดอกไม้ขาวถูกกำหนดให้นำมาใช้ในการประกอบพิธีกรรมยกคายอ้อ สันนิษฐานว่าสีขาวบริสุทธิ์ของดอกไม้สีขาวเปรียบดังความบริสุทธิ์ของจิตใจผู้ที่เข้าพิธี ที่มีความบริสุทธิ์ใจในการบ้น้อมยอมรับในวิชาของครูเบื้องบน ทั้งยังอาจหมายถึงจิตใจที่บริสุทธิ์ต่อพุทธธรรม ศิลปินบางท่านอาจกล่าวได้ว่าเปรียบเสมือนผู้บริสุทธิ์ไร้มลทิน พร้อมทั้งจะก้าวอย่างสู่อาศิพหมอลำ หมอแคน หรือเป็นนักดนตรีพิณ โปงลางและอื่นๆ เป็นที่น่าสังเกตเช่นกันว่า ไม่มีศิลปินท่านใดกำหนดสีของดอกไม้ที่นำมาประกอบพิธีกรรมยกคายอ้อว่าเป็นสีอื่น ศิลปินจำนวนมากใช้เหล่าเป็นเครื่องบูชาครู เป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญในการประกอบพิธียกคายอ้อ โดยให้เหตุผลว่า ครูเบื้องบนหรือสิ่งเหนือธรรมชาติที่พวกเขาบ้น้อมมีความชอบเป็นพิเศษในการรับบรรณาการเป็นเหล่า หากเครื่องคายอ้อขาดเหล่าไปอาจทำให้เทวดานั้นไม่พอใจ และอาจทำให้การเรียนหรือการแสดงขาดรสชาติ ขาดความสนุก เพราะไม่มีสิ่งกระตุ้นทำให้เทวดาเกิดความสนุกสนาน เชื่อในเรื่องการใช้เหล่าเป็นเครื่องตั้งเวทมาจากความเชื่อของศาสนาฮินดู แต่เดิมเหล่าคือน้ำโสมมะ หมายถึงน้ำที่มาจากพืชตระกูลโสม ชาวฮินดูชนชั้นพราหมณ์ นิยมดื่มกันเพื่อบำรุงกำลัง ทั้งยังเป็นน้ำที่แสดงสถานะของคนรวยอีกด้วย เมื่อพวกเขาพราหมณ์ดื่มกินกันเป็นกิจวัตรในที่สุดเมื่อพวกเขาประกอบพิธีจึงได้นำเอาน้ำโสมมะนี้ถวายแก่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่พวกเขาบ้น้อม โดยเชื่อว่าจะทำให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายมีความพึงพอใจ ชาวอีสานได้ใช้เหล่าในการบูชาครูก็น่าจะเนื่องมาจากแนวคิดที่เกจจากพื้นฐานความเชื่อที่ติดมากับพิธีกรรมอื่นที่ได้รับมาจากอินเดียก็เป็นได้

ในหนังสือเรื่อง “การคาย” ของเสฐียรโกเศศ ระบุถึงการใช้กรวยดอกไม้ว่า

“ใช้ดอกไม้ชนิดหนึ่ง เทียนเล่มหนึ่ง ใส่ในกรวยใบตอง ลงแห้งก็มีหมากพลูด้วย ให้ศพนมมือไหว้วาสำหรับนำไปไหว้พระจุฬามณีเจดีย์บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เป็นกรวยดอกไม้รูปเทียนรายเคียงกับที่จัดใส่มีศพนขณะที่ยคายใหม่ๆ ดังเล่าข้างต้นถ้าจัดทำมาแต่แรกก็ใช้กรวยรายนั่นเอง ประเพณีนี้จะทำกันทั่วไปจึงมีทั้งพิธีของหลวงและภาษาอีสาน ซึ่งลางที่ใส่กรวยมีเมียงด้วย(ใช้ใบชะพลูกับเกลือขยำให้จ้ำ สมมุติว่าเป็นเมียง) และการที่ศพต้องมีกรวยดอกไม้รูปเทียน ก็ว่าสำหรับไปไหว้บูชาพระธาตุเกศแก้วจุฬามณีประเพณีของอำเภอถ้ำกลด จะจัดกรวยดอกไม้รูปขณะที่ยคนกำลังจะสิ้นใจ สำหรับเป็นหนทางให้ผู้ตาย

จะนำไปบูชาพระธาตุเกศแก้วจุฬามณีเหมือนกัน ประเพณีไทยลือนอกจากมี
ดอกไม้รูปเทียนเรือที่ทำด้วยขี้ผึ้งใส่ไว้ในมือศพด้วย ว่าสำหรับให้ผู้ตายใช้เป็น
ยานพาหนะข้ามห้วงแห่งสงสารไปให้พ้น” (Le May's An Asian Arcady,
p.191)

ดังนั้นการใช้กรวยดอกไม้ น่าจะมีความเชื่อมาจากอิทธิพลของศาสนาพุทธที่ชาว
อีสานมีความเลื่อมใสศรัทธาตนเอง

การใช้ไข่เป็นเครื่องประกอบในการทำกายอ้อหากเปรียบกับสถานะภาพของผู้เรียน
แล้วน่าจะหมายถึง ความรู้ของผู้เรียนที่กำลังจะเริ่มค้นที่จะเรียนรู้วิชาแขนงใหม่ เปรียบเสมือนว่า
องค์ความรู้นั้นอยู่ในไข่ที่จะต้องผ่านการประคับประคองเลี้ยงดูฟักจนกลายเป็นตัว ในที่นี้
หมายถึงวิชาที่ค่อยๆเริ่มเติบโตขึ้นจนถึงขั้นที่จะชำนาญ การที่ผู้เรียนมอบไข่ให้กับครูก็หมายถึง
ตัวแทนของคนว่าขณะนี้ตนยังไม่มีวิชาความรู้ต้องอาศัยความเมตตาจากครูให้ช่วยประสิทธิ์ประสาท
วิชาให้ตนได้เริ่มจุดริ้วแจ้งแห่งองค์ความรู้

ตามวรรณคดีของฮินดูเชื่อว่าโลกนี้ก่อกำเนิดขึ้นจากไข่ ไข่จะลอยอยู่ในที่สูงและ
แตกออกกลายเป็นโลก ชาวไทยเรานักจะนำไข่ไปเสียบอยู่บนยอดบายศรีที่ทำขึ้นจากใบตอง มักจะ
พบเห็นได้จากการประกอบพิธีบายศรีสู่ขวัญของภาคต่างๆของไทยรวมทั้งการประกอบพิธีของ
พราหมณ์ในภาคกลาง

ความเชื่อเรื่องการใช้ไข่ไก่เป็นเครื่องบายแทนไข่เป็ดนั้นปรากฏเป็นคำบอกเล่าของ
ศิลปินคนตรีอีสานเป็นจำนวนมาก ที่ได้กล่าวว่าเป็ดเป็นสัตว์ที่ไม่เลี้ยงลูกและมักอยู่กันอย่างกระจัด
กระจาย รวมทั้งเป็ดยังมีเสียงแหบแห้งอีกด้วย ดังนั้นความประพุดติและลักษณะที่ไม่ดีของเป็ดจึงถูก
นำมาใช้เป็นสัญลักษณ์ของความแตกแยกและความด้อยคุณภาพของการใช้เสียง พวกเขาเชื่อว่าการ
บริโภคนเนื้อเป็ดจะเป็นการชิมชาบข้อค้อยของเป็ดเข้าไปในวิถีชีวิต การบริโภคนเนื้อหรือไข่เป็ดใน
กลุ่มญาติเช่น สมาชิกในครอบครัวในหมู่ศิลปินคณะเดียวกัน หรือในกลุ่มเพื่อนที่รักกันจะทำให้เกิด
ความแตกแยกกันต่อไปในอนาคต ผู้ที่เป็นหมอลำก็ไม่สามารถลำได้เพราะเสียงจะแหบในขณะที่ทำ
ให้ไม่สบาย หรืออาจต้องหยุดการแสดงกลางคัน ศิลปินหลายท่านได้เล่าประสบการณ์ที่เป็นผลร้าย
ต่อการฝ่าฝืนข้อห้ามการใช้ไข่เป็ดหรือการบริโภคนเนื้อเป็ดว่า ภายหลังจากการบริโภคนเนื้อสิ่งนี้สิ่งไม่
ดีที่กล่าวมาก็เกิดขึ้นกับตัวศิลปินนั้นๆที่ฝ่าฝืน บ้างก็ต้องขุดคณะ สัมเลิกการแสดง เพราะสมาชิก
ของวงแตกแยกไม่เข้าใจกันบ้างก็เกิดอาการเสียงแหบแห้งไม่สามารถลำต่อไปได้

เมื่อเกิดเหตุการณ์ไม่ดีต่อผู้ที่บริโภคนเนื้อไข่และเนื้อเป็ด ซึ่งเป็นมนุษย์เดินดินแล้วพวก
เขาจึงคิดว่าไม่สมควรที่จะถวายสิ่งต้องห้ามนี้แก่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เขาเคารพบูชา เพราะเชื่อว่าอะไรที่
เป็นสิ่งไม่ดีต่อมนุษย์ ย่อมเป็นสิ่งที่ไม่เหมาะแก่การให้กับผู้อื่นแม้ว่าผู้อื่นในที่นี้จะเป็นสิ่งเหนือ
ธรรมชาติที่เขาไม่เคยเห็นตัวตนก็ตาม

ความเชื่อเรื่องการไม่บริโภคเนื้อเป็ดในกลุ่มคนอันเป็นที่รัก เพราะจะทำให้แตกแยกกันนั้นค้านกับความเชื่อของชาวจีนที่ว่า คนจีนนั้นต้องกินเป็ดเพื่อจะได้เดินตามกัน ข้อนี้สามารถวิเคราะห์ได้ว่า คนจีนนั้นชื่นชมในลักษณะที่ถูกเปิดเดินตามแม่เป็ดเป็นแถวเป็นแนวเรียบร้อย ซึ่งถือเป็นพฤติกรรมอันพึงปรารถนาของชาวจีนที่มีประชากรกว่าพันล้านคนเพราะเป็นประเทศที่ใหญ่ เป็นที่แน่นอนว่าหากประชาชนในประเทศจีนสามารถเดินตามกันหมายถึง มีความเชื่อเหมือนกัน ปฏิบัติตามกฎหมายที่รัฐบาลกำหนด มีความเชื่อมั่นในตัวของผู้นำและประเทศชาติของเขาย่อมประสบแต่ความสงบสุขมีความสุขมีความเจริญรุ่งเรืองเพราะไม่ทะเลาะหรือสร้างสงครามต่อกัน

จะเห็นได้ว่าการกำหนดขนบการปฏิบัติของสังคมต่างวัฒนธรรมกันนั้น มีความแตกต่างกันเนื่องจากการหยิบยกเทียบเคียงในสิ่งเดียวกันมาใช้ในวิถีชีวิตนั้นมีมุมมองที่ต่างลักษณะกัน การมองลักษณะพฤติกรรมของเป็ดในภาคอีสานอาจมองจากเป็ดที่ถูกเลี้ยงในทุ่งนากว้างใหญ่ซึ่งเป็ดอยู่กันอย่างกระจัดกระจาย โดยเทียบเคียงกับไก่แล้วไก่ที่ถูกเลี้ยงไว้เพื่อบริโภคมักจะถูกเลี้ยงในเล้าหรือในกรงบริเวณที่พำอาศัยเมื่อชาวอีสานมองพฤติกรรมของเป็ดเทียบกับพฤติกรรมของไก่ย่อมเห็นความแตกต่างว่าไก่ในเล้ามีความรับผิดชอบอยู่ฟักไข่จนเป็นตัวและผูกพันกับฝูงลูกเจี๊ยบ แต่เป็ดที่อยู่ทุ่งเมื่อรุ่งเช้าก็กระจัดกระจายกันไปเพราะมีที่กว้างกว่าจึงทำให้เกิดการเปรียบเทียบว่า ไก่นี้มีความรับผิดชอบ นอกจากนั้นไก่ยังขันให้เสียงที่ไพเราะกว่าเป็ดอีกด้วย ในประเทศจีนนั้นเป็ดเป็นสัตว์ที่ใกล้ชิดมนุษย์ พวกเขานิยมบริโภคทั้งไข่และเนื้อ โดยเชื่อว่าเป็ดให้ประโยชน์ในการบำรุงร่างกายมากกว่าไก่ การให้ประโยชน์ในทางสุขภาพของเป็ดจึงทำให้ความนิยมในการบริโภคเนื้อเป็ดมีอย่างกว้างขวาง เมื่อพวกเขามีความใกล้ชิดกับเป็ด เขาก็ได้มองในสิ่งที่เป็ดเป็นลักษณะดีของเป็ด เช่นการเดินตามกันอย่างเป็นระเบียบและนำมาซึ่งเจงถึงผลดีที่มนุษย์ได้บริโภคสัตว์ที่เป็นคุณแก่เขาวามมนุษย์จะซึมซาบเอาสิ่งดีๆเหล่านั้นเข้าไปในร่างกายและจิตใจเป็นต้น

การใช้เงินเป็นเครื่องบูชาในกายอันน่าจะมีมาจากอิทธิพลในความเชื่อตามวัฒนธรรมของอินเดียโบราณที่ใช้เงินเป็นปัจจัยในการบูชาเทพเจ้า ด้วยความคิดว่าเมื่อมนุษย์ต้องใช้เงินเทพเจ้าที่เขาเคารพบูชาย่อมต้องการเงินด้วย ชาวอินเดียโบราณมักจะใช้วิธีการ โยนเงินใส่ถาดที่มีน้ำอยู่เพื่อบูชาเทพเจ้า และขอให้เทพเจ้าบันดาลให้ชีวิตพวกเขามีแต่ความร่ำรวย แม้แต่ที่ประเทศอิตาลีเมื่อผู้วิจัย ได้มีโอกาสไปท่องเที่ยวที่กรุงโรม นักท่องเที่ยวทุกคนได้พากันหันหลังให้กับน้ำพุเทราวิแล้วโยนเหรียญลงไปใต้น้ำ โดยเชื่อว่าพวกเขาจะได้กลับมาที่นั่นอีกเพราะเทพเจ้าในที่นั้นได้รับการเคารพจากเขาแล้ว

อย่างไรก็ตามมีความเป็นไปได้เช่นเดียวกันว่า การใช้สตางค์เป็นองค์ประกอบหนึ่งในการคาย้อเพื่อบูชาครูหรือใช้เงินเพื่อบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นๆก็ตามนั้นก็ก่อให้เกิดความเชื่อของคนในพื้นที่อีสานนั่นเอง อาจเป็นไปได้ว่าพวกเขามีความคิดเช่นเดียวกับคนอินเดียโบราณ หรือนักท่องเที่ยวที่อิตาลีโดยมิได้เลียนแบบกัน เพราะที่จริงแล้วมนุษย์ทั่วพิภพ มีสัญชาตญาณแห่งการให้เป็นทุนอยู่แล้ว โดยเฉพาะหากมีความเชื่อว่าการให้จะนำมาซึ่งความสุขและความสำเร็จ

แล้ว การนึกถึงสิ่งที่ต้องการจะให้ เขามักนึกถึงตนเองว่าตนนี้ต้องการอะไร เมื่อเงินเป็นปัจจัยสำคัญ ในการดำรงชีวิต เป็นสิ่งที่มนุษย์ต้องการ มนุษย์จึงคิดว่าสิ่งที่จำเป็นนี้ก็จะเป็นสิ่งจำเป็นของผู้ที่เขา เคารพบูชาด้วย เมื่อบูชาสิ่งที่เป็นที่ต้องการแก่เทพเจ้า เทพเจ้าก็จะพอใจและให้รางวัลเป็น ผลตอบแทน แก่มนุษย์

จำนวนเงินที่ใช้ในค้าย้อในแต่ละสำนักคนตรี มีจำนวนที่หลากหลายแตกต่างกัน ไปขึ้นอยู่กับ การสืบทอดจากศิลปินอาวุโสไปสู่รุ่นเยาว์ จากครูผู้ศิษย์และการกำหนดค่าของเงินซึ่ง เรียกว่า เงินค้าย้อ นั้น บางครั้งมีการเปลี่ยนแปลงเช่นเดิมนั้นครูโบราณกำหนดให้เงินค้าย้อเป็น จำนวน 6 สตางค์ต่อมาเมื่อศิลปินผู้เคยใช้เงินค้าย้อในพิธีกรรมยกเงินค้าย้อ 6 สตางค์กลายเป็นครู ผู้ใหญ่ และค่าของเงินเปลี่ยน ไปเนื่องจากค่าครองชีพสูงขึ้นก็ได้เปลี่ยนจำนวนเงินจาก 6 สตางค์เป็น 6 บาท ศิลปินบางท่านก็ได้เปลี่ยนค่าเงินจาก 4 บาท เป็น 24 บาท ด้วยเหตุผลที่ต้องการคงเลข 4 ไว้ แต่ ต้องการบอกค่าเงินเพื่อให้เหมาะสมกับค่าครองชีพในปัจจุบัน แต่เพื่อสื่อสารความเชื่อจากครูที่ท่าน รับสืบทอดมาจึงเก็บเลขสี่ไว้เพื่อเป็นสัญลักษณ์ของความเชื่อโบราณ

ในเรื่องจำนวนเงินนี้ ศิลปินบางท่านจะให้ความสำคัญกับการคงค่าจำนวนเงินเดิม ไว้ เช่น แต่โบราณเคยใช้จำนวน 6 สลึง ปัจจุบันยังคงใช้จำนวน 6 สลึงและท่านเชื่อว่าหากมีการ เปลี่ยนแปลงจะเกิดโทษแก่ตนเพราะการดูหมิ่นภูมิปัญญาของโบราณจารย์ นอกจากนี้ฝ่ายอนุรักษ์ยัง เชื่อว่า การเพิ่มจำนวนเงินในค้าย้อนนั้นเป็นการแสดงเจตนาที่เป็น โลกยะ ซึ่งเป็นกิเลสที่มนุษย์ควรละ เว้น ดังนั้นการอนุรักษ์จำนวนเงินในค้าย้อของศิลปินกลุ่มหลังนี้จึงเป็นไปโดยเคร่งครัด เพื่อเคารพ ต่อคำสอนที่มีสืบเนื่องมา และเพื่อเป็นการแสดงเจตนาอันปราศจาก โลกยะจิตเพื่อแสดงความนบ นอบต่อครูอาจารย์ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์

ผ้าแพรขาว ผ้าขาว หรือผ้าขาวม้า ถูกจัดให้เป็นหนึ่งในองค์ประกอบของการค้าย้อ สันนิษฐานว่าผ้าแพรขาว ผ้าขาว หรือผ้าขาวม้า หรือทั้งสามอย่างนี้ถูกนำมาเป็นเครื่องสักการะแก่ครู หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ผู้เรียนหรือศิลปินที่เป็นครูเคารพนับถือ อาจสืบเนื่องด้วยความเชื่อที่ว่าผู้ที่สูงศักดิ์ มักนิยมใช้ผ้าพาดไหล่เพื่อแสดงความนบ นอบต่อพระรัตนตรัย ตามความเชื่อของชาวอินเดียโบราณ ผู้ที่อยู่ในวรรณะพราหมณ์ มักนิยมห่มผ้าเจวียงไหล่คือการนำผ้าพาดลงบ่นบ่าซ้ายและเปิดบ่าขวาไว้ เนื่องจากมือและบ่าขวานั้นจะถูกนำมาใช้เพื่อเป็นการสักการะผู้ที่อยู่เหนือกว่าคือเทพเจ้านั่นเอง ตาม ความเชื่อของคณาจารย์แล้ว ทิศทักษิณคือทิศที่สถิตของครู เมื่อหันหน้าสู่ทิศตะวันออก ดังนั้นบ่า ขวาเป็นเสมือนหนึ่งที่สถิตของครู การถวายผ้าเพื่อบูชาครูก็เช่นกันก็น่าจะเป็นการมอบเครื่อง สักการะให้แก่ครูได้มีไว้ใช้ในโอกาสเช่นเดียวกันกับที่มนุษย์ใช้คือ ใช้ในการใส่ในโอกาสที่แสดง การสักการะต่อพระรัตนตรัย ดังที่ชาวอีสานปฏิบัติสืบต่อกันมาก็เป็นไปได้

การใช้ผ้าขาวนั้นสามารถวิเคราะห์ ได้ว่าน่าจะมีการนิยมนในการรักษาศีลในวัด หรือสำนักสงฆ์ที่แต่งกายด้วยเสื่อสีขาว ซึ่งเป็นสีแห่งความบริสุทธิ์ เมื่อศิษย์ถวายแก่ครู ก็ เปรียบเสมือนศิษย์นั้นมีจิตใจที่บริสุทธิ์ ในการนบ น้อมบูชาครูเพื่อเตรียมพร้อมในการรับวิชาความรู้

สำหรับการใช้ผ้าขาวม้าเพื่อเป็นเครื่องบูชา น่าจะเป็นการมอบให้ด้วยความเชื่อที่ว่าครูจะได้เอาไว้ใช้อายน้ำ หรือใช้สอยในประโยชน์อื่นเหมือนที่ตนเองใช้ อีกนัยหนึ่งอาจนำของที่มีอยู่ใกล้ตัวมาทดแทนผ้าชนิดอื่นที่หาได้ยากกว่าเป็นต้น

การใช้กระจกเป็นเครื่องคายอ้อ สันนิษฐานว่า กระจกเป็นเครื่องส่องรูปของมนุษย์ ดังนั้นการมอบกระจกจึงน่าจะเป็นสัญลักษณ์ของการเตรียมพร้อมที่จะเรียนหรือออกแสดง โดยต้องมีการสำรวจตนเองว่ามีสิ่งใดบกพร่อง เพื่อจะได้เป็นคนที่รอบคอบ หรืออีกนัยหนึ่งอาจเป็นแนวคิดแฝงว่าครูจะทำหน้าที่ดังกระจกเงาหรือถือกระจกนั้นส่องเข้ามาหาผู้เรียน เพื่อให้ผู้เรียนรู้จักไตร่ตรองตนเองอยู่เสมอ อาจเป็นการขำเตือนให้ผู้เรียน ไม่ลืมตนหากเติบโตได้ดีมีชื่อเสียงในวันข้างหน้า

แต่หากเปรียบเทียบการสืบทอดความรู้แบบมุขปาฐะแล้ว กระจกน่าจะเป็นภาพสะท้อนของความรู้ที่ขำว่าผู้เรียนต้องถอดแบบความรู้ ความสามารถให้เป็นลักษณะเดียวกับความรู้ที่ครูมีการที่ศิษย์มีโอกาสใกล้ชิดครูนั้นทำให้ศิษย์มีโอกาสในการลอกเลียนแบบแนวปฏิบัติของครูจนความรู้ที่ได้รับสืบทอดมานั้นเป็นความรู้ชนิดเดียวกับที่ครูได้สั่งสอนมา ความเชื่อทำให้การถ่ายทอดเป็นไปอย่างละเอียด แนบเนียน มีความวิจิตรบรรจง จนศิษย์ของสำนักคนตรีหนึ่งๆสามารถสะท้อนเอกลักษณ์ของคนตรีในสำนักที่ตนเรียนมาได้โดยมิต้องใช้คำบรรยาย

ในด้านการใช้หวี เป็นส่วนประกอบในคายอ้อนั้น ศิลปินบางท่านได้ให้คำบรรยายความไว้ว่า หวี มีหน้าที่สะสางความยุ่งเหยิงของผมให้ดูดี เปรียบเสมือนสัญลักษณ์ของการรักษาตนให้มีความระเบียบ เรียบร้อย หวียังมีหน้าที่สางสิ่งปฏิกูลออกจากศีรษะเสมือนหนึ่งการสางตนให้มีความสะอาดเตรียมพร้อมที่จะเริ่มต้นเรียนต่อไป

ตามที่กล่าวมาแล้วว่ากระจก เป็นสัญลักษณ์ของการสำรวจตน หรืออาจเป็นการเลียนแบบ และหวีคือการสะสางความสกปรกออกจากตน ดังนั้นแปรงและขี้ผึ้งน่าจะมีความหมายด้วยเช่นกัน

ความหมายของแปรงจากคำบอกเล่าของศิลปินหลายท่าน มีความหมายถึง การแต่งตนให้พร้อมมีความสะอาด สดชื่น ขาวเนียน เพื่อบูชาครูทั้งร่างกายที่สะอาดสวยงามและจิตใจที่บริสุทธิ์ดั่งสีขาวของแปรงฉะนั้นการใช้ขี้ผึ้ง เพื่อลูบผมหรือทาปากถือเป็นการปฏิบัติเพื่อเพิ่มเสน่ห์ให้แก่ศิลปินก่อนการแสดง ศิลปินจึงนำทั้งหวี แปรง และขี้ผึ้งมาปรุงคนโดยใช้คาถามหาเสน่ห์ ในการปลุกเสกก่อนเริ่มต้นการแสดงเพื่อเป็นการสร้างเสน่ห์ให้แก่ตน ทำให้ผู้ชมหลงไหล

การใช้หวี กระจก ตามความเชื่อของศิลปินหมอลำแคน ดาเหล่า มีจุดมุ่งหมายเช่นเดียวกัน แต่ท่านได้โยงวิถีปฏิบัติไว้กับความเชื่อของท่านในด้านการเอาอกเอาใจนางอ้วซึ่งมีพันธุสัญญาผูกพันกับขลุ่ยผู้เป็นที่รักโดยมีอุปกรณ์ที่นางใช้ก่อนคายคือ หวีกับกระจก เป็นสัญลักษณ์แห่งความสวยงามของนาง หมอลำแคนกล่าวว่า หมอลำผู้ใดปฏิบัติดีต่อนางอ้วก็必将มีความสำเร็จในการ

แสดงและเมื่อใดหลงลืมไม่นำสองสิ่งนี้มาบูชานางอ้ว ศิลปินนั้นๆอาจไม่ประสบความสำเร็จในการแสดงหรืออาจให้มีเหตุให้เกิดความโชคร้ายขึ้นได้

หากพิจารณาโดยใช้แนวคิดของคณธรรมดาแล้วการใช้เครื่องแต่งตัวสำหรับนักแสดงก็ย่อมเป็นสิ่งที่ดี เพราะจะทำให้เกิดความเป็นสง่าราศรีน่ามองกว่าการไม่แต่งตัว ดังนั้นการอนุรักษ์สืบทอด แนวคิดการนำเครื่องแต่งตัวที่อยู่ในคาสอ้อมมาใช้ก่อนการแสดงที่สามารถดำรงอยู่ได้นั้นคงไม่ใช่เพราะความเชื่อตามแบบโบราณ ที่ประกอบด้วยความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติหรือเวทย์มนต์ ไสยศาสตร์เพียงแต่อย่างเดียว ประโยชน์ใช้สอยที่เกิดขึ้นน่าจะเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ศิลปินได้ร่วมกันอนุรักษ์ คาสอ้อม ประเภทเครื่องแต่งตัวนี้ไว้ได้อย่างยาวนานจนถึงปัจจุบัน

มะพร้าว เป็นสิ่งสำคัญในเครื่องคาสอ้อม สำหรับศิลปินจำนวนหนึ่ง ท่านเหล่านั้นให้เหตุผลว่านำน้ำมะพร้าวมาเพื่อถวายแก่ครูให้ครูได้ดื่มกิน เพราะมะพร้าวและน้ำของมันเป็นสิ่งบริสุทธิ์เนื่องจากอยู่ในเปลือกที่หนาปราศจากมลทินภายนอก พวกเขาจึงสรรหาสิ่งที่บริสุทธิ์นี้มอบแก่ครูที่พวกเขาเคารพ ความบริสุทธิ์ของน้ำและเนื้อมะพร้าวก็นับเสมือนความบริสุทธิ์ของดอกไม้ขาว และผ้าขาวที่ได้กล่าวมาข้างต้นนั่นเอง

การใช้มะพร้าวเป็นเครื่องบูชาครูอาจจะมาจากความเชื่อตามที่ Halliday ได้กล่าวถึงในหนังสือเรื่อง *The Taliang* ว่า

“น้ำมะพร้าวมีเครื่องห่อหุ้มหลายชั้น เป็นของสะอาดผิดกับน้ำธรรมดา ซึ่งขุนระคนไปด้วยเปลือกตม เปรียบด้วยกิเลสราคะที่คองสันดานอยู่ ที่เอาน้ำมะพร้าวล้างหน้าศพก็หมายความว่าเอาสิ่งสะอาดจริงๆล้างสิ่งโสโครก เท่ากับเอากุศลธรรมล้างอกุศลธรรมฉะนั้น ประเพณีมอญ ก่อนยกศพทอดผ้าขาวซักมหาบังสุกุล แล้วค่อมะพร้าวเอาน้ำราดหัวโลง” (Halliday: *The Taliang* p. 64)

สิ่งที่เป็นความเชื่อมาจากการปฏิบัติในพิธีกรรม การยกคาสอ้อม หรือการถวายเครื่องบรรณาการแก่ครู เทวดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ได้แก่ ขะลำ หรือข้อห้ามต่างๆ จากการศึกษาข้อมูลและการสัมภาษณ์ศิลปินพบว่า ผู้ที่เข้ามาในวงวิถีของศิลปินหมอลำก็ดี หมอแคนหรือศิลปินดนตรีอีสานอื่นๆก็ดี ล้วนมีข้อห้ามปฏิบัติที่คล้ายๆกัน เช่นการห้ามกินไข่มืดเพราะจะแตกแยกกัน หรือเสียงจะแหบ ที่กล่าวมาแล้ว หรือการห้ามลอดคันท้าย การห้ามรับประทานอาหารในบ้านที่มีงานศพหรือศพอยู่ ห้ามนำผ้าถุงลอดออกทางด้านศีรษะ เป็นต้น ข้อห้ามต่างๆสามารถอธิบายได้ตามหลักวัฒนธรรมอันเป็นสัญลักษณ์ว่า มนุษย์ที่อยู่ในสังคมหนึ่งๆนั้นย่อมมีแนวคิด แนวปฏิบัติมีผลแห่งความคุ้นเคยในข้อกำหนดในสังคมที่มีร่วมกันและการเทียบเคียงความรู้สึกอันเป็นความชอบหรือไม่ชอบนั้นก็ได้อาจมาจากการตีค่าของสิ่งที่อยู่รอบกาย เช่น วัฒนธรรมไทยถือว่าศีรษะเป็นของสูง เพราะเป็นสิ่งที่อยู่เหนือสุดของร่างกาย และเป็นสิ่งที่บรรจุภูมิปัญญาไว้เพื่อใช้ในการคิดการดำรงชีวิต เมื่อนมนุษย์แตกต่างจากสัตว์ตรงที่มีปัญญาจึงกลายเป็นสัตว์ประเสริฐ เมื่อสัตว์ประเสริฐมี

ปัญญา ปัญญาจึงเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดจึงถูกบรรจุไว้ในสมองที่แข็งแรงและหนาและอยู่บนส่วนยอดสุดของร่างกายมนุษย์ สิ่งสูงสุดประเสริฐสุดของมนุษย์คือปัญญาที่อยู่ในศีรษะนั่นเอง การให้ค่าของส่วนศีรษะในวัฒนธรรมไทยจึงมีความหมายว่า ศีรษะเป็นของสูง ในทางตรงกันข้ามสิ่งที่ เป็นของต่ำของวัฒนธรรมไทยคือสิ่งที่ เป็นตัวก่อปัญหา เป็นตัวทำให้มนุษย์จมอยู่ในโลกวิสัยก็คือ อวัยวะเพศของสตรี ดังนั้นผ้าถุง ซึ่งเป็นสิ่งที่ห่อหุ้มปกปิดส่วนลับของสตรีจึงถูกจัดอยู่ในข่าย “ของต่ำ” ซึ่งมีควรรนำมาไว้เหนือ “ของสูง” คือศีรษะ จะกล่าวว่าด้วยการห้ามนำผ้าถุงลอดขึ้นทางศีรษะ ก็คงมีความเชื่อเรื่องของต่ำและของสูงที่กล่าวมาเป็นสาเหตุ นอกเหนือจากตัวผ้าถุงเองแล้ว รวดตากผ้าถุงจึงถูกจัดให้เป็นของต่ำเช่นเดียวกันเพราะเป็นสิ่งที่ของต่ำวางพาดอยู่

จะกล่าวว่าด้วยการห้ามลอดต้นกล้วยเวลามีเครือ น่าจะสืบมาจากความเชื่อของคนโบราณที่ว่า ในต้นกล้วยนั้นมีวิญญาณของนางพรายตานีสิงสถิตอยู่ ดังนั้นเมื่อต้นกล้วยคกลูกออกเครือก็เปรียบเสมือนผู้หญิงที่มีลูกแล้ว หากผู้ใดเดินลอด ก็เท่ากับการนำเอา “ของสูง” ไปลอดผ่านขาของผู้หญิงนั่นเอง ด้วยเหตุนี้ข้อกำหนดของจะล้าจึงห้ามไม่ให้ผู้ที่ เป็นหมอลำ หมอแคน เดินลอดได้ต้นกล้วยทั้งมีเครือและไม่มีเครือเพราะเกรงว่าปัญญาที่อยู่ในสมองบนศีรษะนั้นจะเสื่อมถอย วิชาความรู้จะหดหาย เพราะครูจะโกรธและลงโทษให้เป็นนั่นเป็นนี่ เป็นต้น

ผู้วิจัยมีความเห็นต่อเรื่องนี้ว่า การห้ามเดินลอดต้นกล้วย น่าจะมาจากกรณีที่ต้นกล้วยนั้นมีขางมากโดยเฉพาะขณะมีเครือหากผู้ที่จะไปแสดงเดินลอดอาจทำให้ขางติดหน้าตา หรือเปรอะเปื้อนเสื้อผ้า และขางของกล้วยนั้นล้างออกยาก จึงเป็นการเตือนมิให้ลูกศิษย์เดินลอด เพื่อหลีกเลี่ยงความสกปรกหรือความเสียหายที่จะเกิดขึ้นจากขางกล้วยนั้นก็ว่าได้

สำหรับจะล้าว่าด้วยการห้ามรับประทานอาหารในบ้านที่มีงานศพ ก็เช่นกันจากความเชื่อว่าวิญญาณของผู้ตายอาจไม่พอใจและมาดลบันดาลให้ศิลปินต้องมึนเป็นไปเพราะหมอลำที่จริงนั้นเป็นสัญลักษณ์ของความรื่นเริง ซึ่งเขาเชื่อว่าวิญญาณกำลังอยู่ในระหว่างโศกเศร้า เมื่อใดก็ตามที่ศิลปินรับประทานหรือดื่มน้ำ ณ บ้านที่มีดวงวิญญาณใหม่อยู่ ถือว่าศิลปินตกเป็นบริวารของวิญญาณนั้น ฉะนั้นวิญญาณนั้นจะสามารถกระทำขี้ศิลปินอย่างไรก็ได้ และครูเบื้องบนที่ศิลปินนับถือก็มีอาจปกป้องได้

เมื่อพิจารณาจะล้าดังกล่าวพบว่าการอ้างความเชื่อเรื่องการไม่พอใจของวิญญาณนั้น คงเป็นข้ออ้างที่มีเบื้องหลังมาจากความเกรงอกเกรงใจของชาวบ้านที่มีต่อกัน กล่าวคือประการแรกเป็นความเกรงใจในการละเมิดบรรยากาศแห่งความโศกเศร้า ตามหลักความจริงนั้นการแสดงหมอลำใช้เวลาหลายชั่วโมงกว่าที่จะครบยกการแสดงตามประเพณีปฏิบัติ คงเป็นไปได้ที่หมอลำเหล่านั้น จะอยู่แสดงที่บ้านซึ่งเป็นงานศพได้เป็นระยะเวลาโดยไม่มีดื่มน้ำ ไม่รับประทานอาหาร และตามหลักประเพณีการต้อนรับของคนอีสานนั้น การต้อนรับถือเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุด เมื่อมีผู้มาเยือน ดังนั้นหากหมอลำเดินทางไปแสดง ณ ที่นั้น การปฏิเสธอาหารที่เจ้าบ้านนำมาต้อนรับย่อมเป็นสิ่งที่ไม่สุภาพเช่นกัน สรุปก็คือ ข้อห้ามที่มีเบื้องหลังแนวคือจากความเกรงใจ น่าจะหมายถึง ความไม่

เหมาะสมถูกต้องในการแสดงหมอลำที่เป็นสัญลักษณ์ของความรื่นเริงในบ้านที่มีผู้ตายจากไปซึ่งกำลังอยู่ในสภาพที่เศร้าสลดนั่นเอง

เกี่ยวกับเรื่องการห้ามรับประทานน้ำเต้านั้นด้วยชาวอีสานมีความเชื่อว่ามนุษย์กำเนิดขึ้นจากผลน้ำเต้า ซึ่งเป็นตำนานของชาวไทดำ ไทขาว ลาว ดังนี้

“แต่เดิมฟ้าดินอยู่ใกล้กัน ปู่เจ้าตัดเครือเขากาด (เถาวัลย์) ที่พันฟ้าดิน ออก ฟ้าดินจึงไกลกันดังทุกวันนี้ ปู่แดนทำให้โลกแล้ง และต่อมาทำให้ฝนตก น้ำท่วมโลก สัตว์และคนตายหมด แดนให้อาหมากเต่าปุงมายังเมืองลุม (โลก) ในหมากเต่าปุงมี 330 แบบตัวคน 330 แบบข้าว 330แบบตัวปลา” (ศิราพร ณ ถลาง. 2548:102)

ดังนั้นการรับประทานน้ำเต้าจึงมีเป็นเรื่องที่ควรทำเนื่องจากคติความเชื่อเรื่องความกตัญญูรู้คุณ เป็นเรื่องสำคัญของชาวไทยตามหลักศาสนาพุทธ เนื่องจากน้ำเต้าเป็นสิ่งที่ให้กำเนิดชีวิต

บางครั้งภูมิปัญญาไทยโบราณดังกล่าวอาจแฝงไปด้วยความคิดอันศักดิ์สรแล้ว เป็นความคิดที่ทำให้สังคมดำรงอยู่ร่วมกันอย่างผาสุก ไม่เบียดเบียนกัน การ “ไปกินข้าวบ้านเขา” ถือเป็นบุญคุณต่อผู้ให้อาหาร ทำให้ผู้บริโภครู้จักตกเป็นหนี้บุญคุณหรือเป็นเบี้ยล่าง จึงมีเนื้อเรื่องในข้อห้ามเป็นคติเตือนใจ ดังที่กล่าวไว้ว่า วิญญาณจะโกรธและลงโทษได้และแม้แต่ศิษย์มีครู และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ปกป้อง ก็มีอาจช่วยได้เพราะศิลปินไปเป็นหนี้บุญคุณกับวิญญาณเจ้าของบ้านนั้นซะแล้ว เป็นต้น

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย